

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRKLERLE ÇİNLİLER ARASINDA
CASUSLUK FAALİYETLERİ (HUNLAR ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mürşit AKBULUT

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ahmet ALTUNGÖK

Bilecik, 2019

10088839

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRKLERLE ÇİNLİLER ARASINDA
CASUSLUK FAALİYETLERİ (HUNLAR ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mürşit AKBULUT

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ahmet ALTUNGÖK

Bilecik, 2019
10088839

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI
JÜRİ ONAY FORMU

BŞEÜ-KAYSIS Belge No	DFR-1721
İlk Yayın Tarihi/Sayısı	03.01.2017 / 28
Revizyon Tarihi	
Revizyon No'su	00
Toplam Sayfa	1

Öğrencinin Adı Soyadı: Mürşit AKBULUT
Anabilim Dalı : Tarih
Programı : Yüksek Lisans
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Ahmet ALTUNGÖK
Tezin Özgün Adı : İslam Öncesi Dönemde Türklerle Çinliler Arasında Casusluk Faaliyetleri (Hunlar Örneği)
Tezin İngilizce Adı : Espionage activities between Turks and Chinese in the Pre-Islamic period (Huns Example)

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 28.06.2019

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışması ilgili EYK kararıyla oluşturulan jüri tarafından OY BİRLİĞİ /OY ÇOKLUĞU ile Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet ALTUNGÖK

Üye Prof. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN

Üye: Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR

Üye :

Üye :

İmza
Aktürk

Gece

Baki

ONAY

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / 20.... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

BEYAN

“İslam Öncesi Dönemde Türklerle Çinliler Arasında Casusluk Faaliyetleri (Hunlar Örneği)” adlı yüksek lisans tezimin hazırlık ve yazım aşaması sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir bölümünü Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Mürşit AKBULUT

10.06.2019

ÖNSÖZ

Orta Asya bölgesinde yaşamış olan Türk devletleri için çevresindeki diğer toplumlara, dost ve düşman ülkelere karşı daima uyanık ve tetikte olunması, ülke içinde ve çevre devletlerde cereyan eden olaylardan haberdar olunması önemli bir zorunluluk olmuştur. Bunun yanında casuslar vasıtasıyla edinilen istihbari bilgilere karşı tedbir almak da gerek Türk devletleri için gerekse Çin Hanedanlığı için hayati öneme sahiptir. Çünkü devletlerin uzun süre ayakta kalabilmeleri diğer devletlerden gelecek olan bilgilere ve buna göre oluşturulacak stratejilere bağlıdır.

Devletlerin uzun süre varlıklarını devam ettirebilmesi için devlet yöneticilerine önemli görevler düşmektedir. Bu noktada gerek ülke içi gerekse ülkeler arası istihbari bilgilerin ayrı bir önemi vardır. Bu bilgilerin olumlu kullanımı sayesinde ülkeler varlıklarını uzun süre devam ettirebilmektedirler. “Casusluk” olarak ifade edilen bu bilgi edinme hadisesi, devletlerin çevrelerinde cereyan eden hadiselerden haberdar olmak için kullandıkları ve tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan bir meslektir. Casusluk faaliyeti, zamanla devlet yıkabilecek kadar güçlü bir teşkilat haline gelmiştir. Casuslar, emrinde çalıştıkları devletler için oldukça faydalı işler yapmakla birlikte, düşmanları için de bir o kadar tehlikeli olabilmişlerdir. İlk dönem Türk devletlerinde de bunun birçok örneğini görmek mümkündür.

Türk Devletleriyle Çin Hanedanlıkları buldukları coğrafya itibariyle sürekli iletişim halinde olmuşlardır. Hunlar, çoğu kez Çin’in yıpratıcı entrikalarına ve casuslarının yıkıcı faaliyetlerine maruz kalmışlardır. Bölgedeki Türk Devletleri’nin önce ikiye ayrılması ve daha sonra yıkılmalarındaki nedenlerden birisi de, Çin Hanedanlıkları tarafından yürütülen bu casusluk faaliyetleri olmuştur.

Tüm devletlerde olduğu gibi Türk devlet tarihinde de bu tür faaliyetlerin önemli bir yeri vardır. Yapılan literatür incelemesinde ilk dönem Türk Devletlerinden olan Hunlar ile Çin hanedanlıkları arasındaki casusluk ve istihbarat faaliyetleri konusunun ele alındığı münferit bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bu gerçekten hareketle bu çalışmada konu olarak ilk Türk devletlerinden olan Hunlar ile Çin Hanedanlıkları arasındaki casusluk faaliyetleri ele alınmıştır.

Konuyla ilgili farklı kaynaklarda yer alan bilgiler doküman taraması yöntemiyle bir tasnife tabi tutulmuş ve elde edilen bilgilerden yola çıkılarak dönemin casusluk faaliyetleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bilgiler aktarılırken kişisel yorum ve değerlendirmeler de çalışmaya ilave edilmiştir. Araştırmanın kısıtlılıklarından biri Hun Türkleri ile Çinliler arasındaki istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin daha çok Çin yıllıklarına dayanılarak ele alma zorunluluğu olmuştur. Çünkü ilgili kaynaklarda döneme yönelik bilgiler ve olaylar, daha çok tek taraflı ve genel anlamda Çin perspektifinden değerlendirilmektedir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde casusluk ve istihbarat kavramları üzerinde durulmuştur. Bu kavramların prensesler, seyahatnameler, ticaret yolları, ateş kuleleri, elçiler ve kozmik unsurlar bağlamında casusluk ile arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Hun Türklerinin Çinin zararlı faaliyetlerine karşı almış olduğu önlemlere ve Çine yönelik uygulanan istihbari ve gizli faaliyetlere değinilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Çin hanedanlıklarının Hunlara yönelik zararlı faaliyetleri ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmanın daha sonra yapılacak çalışmalara katkı sunacağı öngörülmektedir.

“İslam Öncesi Dönemde Türklerle Çinliler Arasında Casusluk Faaliyetleri (Hunlar Örneği)”adlı yüksek lisans tez çalışmasının en başından beri hazırlanmasında her türlü emek, destek, teşvik ve yardımını esirgemeyen, yapılan çalışmayı başından itibaren sabırla ve titizlikle takip eden danışman hocam Doç. Dr. Ahmet Altungök’e, değerli görüşlerinden ve engin tecrübesinden istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Abdulhalik Bakır’a ve Prof. Dr. Selim Hilmi Özkan’a içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Manevi desteklerinden dolayı aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

Mürşit AKBULUT

10.06.2019

ÖZET

Orta Asya'da ilk dönem Türk devletleri ile Çin Hanedanlığı uzun süreler sınır komşusu olarak yaşamışlardır. Hunlardan başlayarak Göktürkler ve Uygurlar da dâhil olmak üzere dönemin Türk devletleri, yerleşik bir tarım toplumu olan Çin'den ihtiyacı olan malzemeleri temin etmek amacıyla zaman zaman bu ülkeye yağma hareketlerinde bulunmuşlardır.

Türkler, zamanla Orta Asya'da güçlenmiş ve Çin için önemli bir rakip olmuştur. Çin yönetimi bu güçlü rakip ile savaşarak baş edilemeyeceği kanaatine vardığında farklı yöntemlere başvurarak bu durumdan kurtulmanın çarelerini aramaya başlamıştır. Türkleri önce yıpratma, sonrada dağıtıp parçalama yoluna gidilmiştir Çin İmparatorları Hun ülkesine gönderdiği prenses, seyyah, din adamı, tüccar, hekim ve elçi vb. kılıklarındaki özel görevli casuslar vasıtasıyla yoğun bir istihbarat faaliyetlerine girişmişlerdir. Hunların da Çinliler kadar yoğun olmasa da benzer şekilde casusluk ve istihbarat faaliyetlerine önem verdikleri görülmektedir.

Casusluk faaliyetleri insanlık tarihi boyunca her zaman var olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde de gerek Çin Sarayı gerekse Hun Türkleri kendi adına çalışan casuslardan gelen istihbarata dair bilgilere göre dış diplomalarına yön vermişlerdir.

Bu dönemde iki toplum arasında yaşananlar değerlendirildiğinde Çinlilerin, Hun Türklerini önce iki parçaya böldüğü, sonrada ikiye ayırdığı bu parçaları birbirine karşı kışkırttığı görülmektedir. Bu sayede Çin hanedanlıları Hunların büyük fedakârlıklar ile kurdukları devleti casusluk ve istihbarat faaliyetlerini etkin kullanarak yine kendilerine yıktırmışlardır. Tüm bunları gerçekleştirme adına Hun topraklarında adeta cirit atan ve Türklerin her attığı adımı sıkı sıkıya takip eden Çinli casuslar önemli bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkler, İslam Öncesi, Casusluk, İstihbarat, Çin.

ABSTRACT

In Central Asia, the first period Turkish states and the Chinese dynasty lived as their neighbors for a long time. Starting with the Gokturks and the Uighurs, the Turkish states of the period were occasionally plundering in order to procure the materials they needed from China, an established agricultural society.

Over time, the Turks grew stronger in Central Asia and became an important competitor for China. When the Chinese administration decided that it could not be cope with the strong rival, it started to look for ways to get rid of it by applying different methods. Chinese emperors sent to the land of the Hun princess, traveler, cleric, merchant, physician and envoy and so on. they engaged in intense intelligence activities through special spy spies. The Huns, although not as intense as the Chinese, seem to attach importance to espionage and intelligence activities.

Spying activities have existed throughout the history of humanity. Therefore, the Chinese Palace and the Hun Turks touched on their foreign diplomacy according to the information coming from the spies working on their behalf.

When the events between the two communities are evaluated in this period, it is seen that the Chinese divided the Hun Turks into two parts and then provoked these parts against each other. In this way, the Huns founded the state with great troubles, spy and intelligence activities, effectively using them to destroy them again. In order to accomplish all of this, Chinese spies who have been javelin in the territory of the Hun and have followed the steps of the Turks have seen an important process.

Keywords: Ancient Turks, Pre-Islamic, Espionage, Intelligence, China.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
TABLOLAR/RESİMLER LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CASUSLUK VE İSTİHBARAT

1.1 CASUSLUK VE İSTİHBARAT KAVRAMI.....	8
1.1.1. Casusluk Kavramı.....	8
1.1.2. İstihbarat Kavramı.....	10
1.1.3. Casusluk ve İstihbaratın Kısa Tarihi.....	11
1.1.4. İstihbaratın ve Casusu Kullanmanın Önemi.....	15
1.2. İLK DÖNEM CASUSLUK VE İSTİHBARAT YÖNTEMLERİ.....	17
1.2.1. Seyyahların İstihbarat Açısından Önemi.....	17
1.2.2. Elçiler ve Casusluk Faaliyetleri.....	19
1.2.3. Ticaret Yollarının Haber Almadaki Fonksiyonu.....	22
1.2.4. Ateş Kuleleri ve Askeri Garnizonların İstihbarat Açısından Önemi.....	24
1.2.5. İlk Dönem Posta Teşkilatı ve Casusluk Faaliyetleri.....	28
1.2.6. Yıldız Falcılarının ve Şamanların Gelecekte Haber Vermesi.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

HUN ÇİN İLİŞKİLERİ VE HUNLARIN ÇİN POLİTİKASI

2.1. HUN ÇİN İLİŞKİLERİ.....	38
2.1.1. Casusluk Bağlamında Hun ÇİN İlişkileri.....	38
2.1.2. Hunlar'ın ve Çinliler'in Dünya Algısı.....	48
2.1.3. Hunların ve Çinlilerin Birbirlerine Bakış Açılımları.....	48

2.1.4. Mo-tun (Mete) Kağan'ın Üvey Annesiyle Mücadelesi.....	53
2.1.5. Hunlar ve Çinliler arasında Yapılan Kardeşlik Antlaşması.....	56
2.2. HUNLAR'IN ÇİN'E YÖNELİK GİZLİ POLİTİKALARI.....	57
2.2.1. Hunlar'ın Çin Politikası.....	57
2.2.2. Yü Şan-yü'nün Çinli Komutanla Gizli İttifakı.....	59
2.2.3. Hunlara Sığınan Çinlilerden Yararlanma.....	61
2.2.4. Hunların Çin'in Wu-sun Politikasını Boşa Çıkarma Çabaları.....	65
2.2.5. Hun Öncü Kuvvetlerinin İstihbarat Faaliyetlerinde Kullanılması.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN HANEDANLIKLARI'NIN HUNLAR ALEYHİNE YAPTIĞI FAALİYETLER

3.1. ÇİN'İN HUNLAR'I YIPRATMA ÇABALARI.....	71
3.1.1. Hun Ülkesine Gönderilen Elçilerin Gizli Faaliyetleri.....	71
3.1.2. Çin'e Sığınan Hunlardan Yararlanma.....	74
3.1.3. Çin'in Sınır Pazarlarını Açma Nedeni.....	76
3.1.4. Ünlü Çin Casusu Chang Ch'ien'in Batıya Gönderilmesi.....	79
3.2. ÇİN'İN HUNLAR'I YIKMA ÇABALARI.....	86
3.2.1. Çin İmparatoru Wu-ti'nin Ma-i Planı.....	86
3.2.2. Pei-teng Kuşatması'ndaki Yoğun Casusluk Faaliyetleri.....	89
3.2.3. He Qin (He-qin) Politikası.....	96
3.2.4. Hunları Zayıflatmak Amacıyla Hazırlanan Beş Önemli Proje.....	100
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	111
EKLER	120
ÖZ GEÇMİŞ	124

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
MİT.	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MÖ.	: Milattan önce
MS.	: Milattan sonra
S	: Sayı
ss.	: Sayfa Numarası
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı ve diğerleri
vs.	: Vesaire

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Çin İle Göktürk Devleti Arasında Gelip Giden Elçi Tablosu.....125

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1 : Elçiler

Resim 2 : Ünlü Çin Prensesi Wang Zhao Jun

Resim 3 : Hunların Kullandığı Savaş Aletleri

GİRİŞ

İslam öncesi Türk Devletlerinden olan Hunlar ile Çin Hanedanlığı buldukları coğrafya itibariyle birbirlerine sınır komşusu olduğundan, sürekli iletişim içerisinde olmuşlardır. Bu iletişim bazen savaşlarla bazen de barış sağlanarak devam etmiştir. Orta Asya'da kurulan Türk Devletleri çoğunlukla Çin'in yıpratıcı entrikalarına ve Çin casuslarının yıkıcı faaliyetlerine maruz kalmışlardır. Öyle ki Orta Asya Türk Devletleri'nin ikiye ayrılması ve daha sonra yıkılmaları; Çinli casusların, ordu komutanlarının ve sarayda görevli Konfüçyüs öğretilerini esas alan bilginlerin düşmanca ve gizlice hazırladıkları planların pratiğe dökülmesi sonucunda gerçekleşmiştir¹.

Sadece Türkler değil, diğer küçük kavimler de zaman zaman Çin ile sınır komşusu olmuşlar ve buna bağlı diplomatik ve ticari münasebetlerde bulunmuşlardır. Bu münasebetlerin daha çok asıl düşman olan Hun Türklerini yok edebilmek için bir basamak olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle asıl düşman olarak görülen güçlü Hunlar ile ilgili bölümlere Çin yıllıklarında fazlaca yer verilmiştir. Bu bölümlerde yer alan bilgiler daha sonraki dönemlerde Çinliler için yol gösterici olmuştur (Özertim, 1955: 52).

Fakat Çin kaynaklarında Hun Türkleri hakkında yazılanların, düşman toplum olarak gördüklerinden iyi tetkik edilmesi bir zarurettir. Netice itibariyle bu bilgilerin temeli istihbarat raporlarından elde edilen bilgilere dayanmaktadır. Tek taraflı olarak Çinli komutanlar ve casuslar tarafından yazılmış olan bu raporlarda, hakaret içeren ve aşağılayıcı kelimeler kullanılmaktan geri kalınmamıştır.

Hunlar, Cu Hanedanlığının başkenti olan Hav Çeng (Hao Cheng) şehrini tehdit ederek Çinlileri çok zor duruma düşürdükleri için kaynaklarda Hunlarla ilgili “*baş belası*” tabiri kullanılmıştır (Ziyai, 2010:905). Ayrıca bu kaynaklarda Türklerin tab'an (vahşi) ve çok hırslı olmalarının yanı sıra haydutluk yaptıkları da ifade edilmektedir (Ögel, 1955: 331). Türkler hakkında böyle kesif bir düşmanlık besleyen Çin Sarayı, Hunların

¹ Kişilik olarak Konfüçyüs'ün kendisi de siyasi entrikacı ve gittiği yerdeki yöneticileri birbirine düşüren bir yapısı vardır (Eberhard, 1947:45).

yıpratılması ya da içten ve dıştan çökertilebilmesi için türlü entrikaları çevirmekten geri kalmayacaktır.

İpek Yolu'na hâkim olma isteği, Türk Devletleri ile Çin için casusluk teşkilatına önem vermeyi zorunlu hale getirmiştir. İlk zamanlar postacılık faaliyetleri çerçevesinde yürütülen casusluk eylemleri sonraki dönemlerde, ülkeler arasındaki ilişkiler doğrultusunda çok daha önemli hale gelmiş ve postacılık teşkilatından ayrı bir kurum olarak çalışmalarını sürdürmüştür.

Bazen yüzlerce askerin düşman ülkeye yapamadığını bir tek casus yapabilmektedir. Örneğin Çin, savaş meydanlarında binlerce askeriyle yok edemediği Hun devletini ancak çeşitli hilelerle içten sarsarak yıpratmış ve yıkılmasını hızlandırmışlardır. Bunu da hiç kuşkusuz Türk ülkesine gönderdiği seyyah, elçi, prenses, tüccar ve din adamı kisvesindeki tecrübeli ve kurnaz casuslar sayesinde yapabilmektedir. Bu kişiler düşman toprakları olarak telakki edilen Hun topraklarına sızarak kendilerine yarayacak önemli ve gizli bilgileri rapor etmiş ve ülkelerine döndüklerinde imparatorlarına sunmuşlardır. Sunulan bu raporlar Çin siyasetine yön vermiştir. Çin İmparatorları casuslara çok önem vermiş ve casusları sürekli ödüllendirerek devlet kademelerinde terfi ettirmişlerdir. Hunlar başta olmak üzere sonraki Türk devletleri de casusluk faaliyetlerinde Çin'i örnek alırken, zamanla kendilerine has taktikler de uygulamaya başlamışlardır.

Hunlar, her ne kadar düşman ya da dost devletlerden gizlice bilgi toplamayı çok ahlaki bir davranış olarak telakki etmeseler de varlıklarını devam ettirebilmek için bu tür faaliyetlerin gerekliliğini kabullenmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde casusluk faaliyetleri, Türkler için vazgeçilmez bir olgu haline alacaktır. Aslında tüm devletler içerideki ve dışarıdaki tüm gelişmelerden emin olmak için casusluk faaliyetlerine önem vermişlerdir. İlk Türk devletlerinin tarih sahnesine çıktığı bu dönemde casusluk, postacılık ve haberleşme gibi istihbarat teşkilatlarının Çinlilerde diğer devletlere nazaran daha ileri seviyede olduğu görülmektedir. Türk devletlerinde ise bu tür haberleşme ve istihbarat faaliyetleri, İslam öncesi ve İslam sonrası dönemlerde kendilerine özgü yöntemlerle elde edilmiş ve zamanla geliştirilmiştir (Altungök, 2012: 173).

Etrafındaki komşu devletlerde ya da kendi ülkesinde neler olup bittiğiyle ilgilenmeyen devlet idarecileri, çevresindeki düşman topluluklar veya devletler tarafından sinsice

planlanan ülkeyi sarsıcı ve yıkıcı girişimlere karşı hazırlıksız yakalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirler. Bu tür tehlikelere karşı uygulayacağı politikaları görevliler vasıtasıyla düşmanın atacağı adımları önceden haber alarak belirlemek gerekmektedir (Koca, 2002: 698). Ordu komutanları ve politikacılar, istihbarat elde etme yöntemleri ve amaçları farklı olmasına rağmen düşmanlarını takip etmek ve onlara karşı üstünlük sağlamak için casuslardan elde edilen gizli bilgilere ihtiyaç duymuşlardır (Andrew,2010:55).

Devletler düşmanları hakkında bilgi sahibi olmalıdırlar. Büyük bir devlet iyi bir istihbarat sistemi olmadığı takdirde yaşayamaz (Yakın, 1969:21). Bir Çin atasözü konuyla ilgili olarak şu şekilde ifade edilmektedir: *“Bir bilge kralı ve bir iyi kumandanı başarıya ve zafere götüren şey; daha önceden düşman hakkında elde edilen değerli bilgilerdir.”* (Bakır, 2003:10).

Devletin idaresini ellerinde tutan kağan ya da imparatorlar, kendi ülkelerindeki idarecilerin halka nasıl tavır aldığını, iç otoritenin aksamasına sebep olabilecek zararlı gelişmeleri ve otoriteyi sarsacak yıkıcı bir faaliyetin varlığına ülke içindeki casuslar vasıtasıyla ulaşabilmişlerdir. Çinliler ve Hunlar, kendine düşman devletlerin siyasi, iktisadi, askeri, coğrafi ve kültürel özellikleri hakkındaki bilgilere de dış casuslar sayesinde ulaşabilmişlerdir. Dolayısıyla devletler için gerek ülke içindeki gerekse dışındaki otoritelerinin sarsılmasının önüne geçme noktasında istihbarat faaliyetleri hayati bir öneme sahiptir.

Çinli filozof ve bilgin Sun Tzu, M.Ö. 500 yılında kaleme aldığı *“Savaş Sanatı”* adlı kitabının son bölümünü casusluğa ayırmış ve casusluğun önemini ve nasıl olması gerektiğini detaylı bir şekilde ele almıştır. Tzu bu eserinde *“Demek ki ancak casusluk yolunda çok zeki kişileri kullanabilen zeki bir idareci ya da akıllı bir komutan mutlak zaferden emin olabilir.”* (Tzu, 2013: 200) diyerek yöneticilerin de en az emri altındaki casuslar kadar bilgili ve akıllı olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Tüm bu durumlar bize bütün devletler için casusluk ve istihbarat birimlerinin çok önemli olduğunu göstermektedir. Burada aktif rol oynayan birimler ise hiç şüphesiz adı farklı zamanlarda farklı adlarla anılmış olan casusluk ya da istihbarat kurumlarıdır.

İlkçağ ve Ortaçağlarda yapılan casusluk faaliyetleri başlangıçta posta teşkilatıyla bütünleşik olarak gerçekleştirilirken, zamanla taşıdığı önemin anlaşılması sonrasında

ayrı bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür (Altungök, 2012:174). İstihbarat yöntemine başlangıcından günümüze kadar her millet ya da topluluk kendi devletlerinin bekası için sıkça başvurmuştur. Devleti yöneten kişi ya da kişiler devlet için atacakları adımları hem iç istihbarattan gelen bilgilerle hem de ülke dışından gelen haberlere göre şekillendirmişlerdir. Bu durum devlet yöneticilerinin istihbarata ve casusluğa önem vermesini zorunlu kılmıştır. Bu gerekliliği çok iyi anlayan devletlerin geniş bir istihbarat ağı ve casusluk teşkilatı kurduğu görülmektedir. Ancak gizli istihbarat sistemini en iyi şekilde işleten devletlerin, uzun süre ayakta kalmayı başardıkları görülmektedir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan casusluk ve istihbarat faaliyetleri günümüzde de aynı önemini korumaktadır. Dün olduğu gibi bu gün, bu gün olduğu gibi gelecekte de bu tür faaliyetlere olan ihtiyaç her zaman olacaktır. Olması muhtemel olan ve devleti temelden sarsacak ciddi olaylar hakkında toplanan bilgilerin değerlendirilerek bir sonuca varılması ve ona göre hareket edilmesine olan ihtiyaç gelecekte de bitmeyecektir (Eroğlu, 2003:13).

Hun Devleti ile Çin Hanedanları arasındaki casusluk faaliyetlerine bakıldığında, bunu farklı şekillerde yaptıkları görülmektedir. Bu dönemdeki faaliyetlerin en önemlisi de dini nitelikteki casusluk faaliyeti olarak göze çarpmaktadır. Çin imparatorları tarafından özel görevlendirilen casuslar, kendi dinlerini yaymak amacıyla bir yandan misyonerlik faaliyetlerini yerine getirirken, diğer yandan da Türkler hakkında en ince detaylara kadar bilgi sahibi olmuşlar ve elde ettikleri stratejik öneme sahip bu bilgileri rapor olarak Çin sarayına sunmuşlardır (Yüksel, 2013:36). Çin İmparatorları da dış siyasetlerini ve diplomatik girişimlerini casuslardan gelen bu gizli bilgilere göre şekillendirmişlerdir.

Eroğlu (2003:14) yukarıda söylenenleri teyit eder şekilde, dini nitelikteki istihbarat işlerini yürüten çâşıtların² Çin hesabına çalıştıklarını ve görevlerinin Gök Tanrı dinine inanan Türklerin arasında dolaşarak onları dinlerinden uzaklaştırmak ve Budizm'e inanmalarını sağlamak olduğunu belirtmektedir. Ayrıca çâşıtların öncelikli hedefleri yönetimi ele geçirerek toplumsal çatışmalara ortam hazırlayarak Türkleri parçalama yoluna gitmektir. Asya'daki bu faaliyetlerin kökeni ise Çin manastırlarıdır ve buralarda yetişen rahipler ile Türk ülkesine gelen rahipler aynı kişilerdir. Bu rahipler Türklerin

² Çâşıtlar: Orta Asyada devlet kuran Türk devletlerinde casuslara çâşıtlar adı verilmiştir (Kallek, 1993:166).

dinini bozma stratejisinin bir gereği olarak, Türkler arasında gezgin kılığında dolaşmış ve kendi dinlerini yaymaya çalışmışlardır.

Türk topraklarında gezerek, bize tarihimiz açısından çok değerli bilgiler vermiş olan bu seyyahların tarihimize olan katkıları yadsınamaz bir gerçektir. Ancak onların Hun topraklarında gezerek elde ettikleri gizli ve aşikâr bilgileri, Çin sarayına rapor olarak sunmalarının altında yatan gerçeğin de dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Türk tarihine yönelik kıymetli bilgileri içermesi nedeniyle seyyah Çinli casusların yaptıkları bu casusluk faaliyetlerinin masum gösterilmeye çalışılması uygun bir yaklaşım değildir. Buradan hareketle Çinli seyyahların çoğunun birer casus olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır (Gömeç, 2000:79).

Çin Hanedanlarının casusluk faaliyetlerinden biri de diplomatik girişimler çerçevesinde Türk ülkelerine gelen elçiler vasıtasıyla yaptıklarıdır. Casus elçiler, hem resmi bir statüye sahip olmaları hem de “*Elçiye zeval yoktur*” kaidesince istihbarat faaliyetlerini daha rahat yürütmüşlerdir (İpşirli, 1995:5). Hun ülkesine gelen bazı elçiler uzun süre burada kalarak önce Türk dilini iyice öğrenmişler, sonra da Hun topraklarını karış karış gezerek adeta buraların bir nevi haritasını çıkarmışlardır. Hunlar da hem Çin’e gönderdikleri elçilerden bilgi almışlar hem de kendi ülkelerine gelen Çinli elçilere çeşitli sorular sorarak istihbarat anlamında onlardan yararlanmışlardır (Yüksel, 2013:23).

Casuslukta en önemli unsurlardan bir tanesi de Çinli prenseslerdir. Prenseler kağanlarla evlenerek, devletin beyni hükmündeki üst düzey yönetimle iç içe olmuşlar, böylelikle en gizli sırları dahi rahatlıkla elde edebilme imkânına kavuşmuşlardır. Elde edilen bu gizli bilgiler elçiler vasıtasıyla Çin Sarayı’na sızdırılmıştır. Bu açıdan prenseslerin, Hunlar ile Çinliler arasındaki savaşların seyrini değiştirebilecek kadar etkili oldukları görülmektedir.

Çin sarayının hazineye oldukça yük getiren ve pahalıya mal olan bu stratejiyi uzun yıllar devam ettirmesi, prenseslerin casus olarak kullanılmasında büyük bir fayda gördüğünü göstermektedir. Çinli bir prensesin Hun ülkesine gelin gitmesi sadece münferit bir olay değildir. Prensese birlikte onun özel işlerini yapmak üzere iki yüz elliden fazla hizmetçinin de Hun sarayına yerleştiği bir olaydır. Prensese maiyetindeki özel hizmetçilerin pek çoğu da Hun ülkesine casusluk amacıyla gönderilen kişilerdir (Altungök, 2012:178) Bu kişiler genelde kara propaganda ve halkı isyana teşvikte rol

almışlardır. Çin imparatorlarının bir türlü durduramadıkları ve sürekli kendilerine rahatsızlık veren Türk kağanlarını Çinli prensesler vasıtasıyla ortadan kaldırma yoluna gittikleri görülmektedir. Göktürk kağanı Çor (Ch'u-lo) kağan³ (M.S. 603-620) Çin'e yapacağı büyük bir sefer hazırlığında olduğu sırada Çinli eşi Yi-ch'ing tarafından zehirlenerek öldürülmüş ve Çin İmparatoru da rahat bir nefes almıştır (Çakan, 2015:231). Bu açıdan çok kritik noktalarda prensesler devreye girerek, kendi devletlerinin yok olmasına engel olmuşlardır. Pei-teng Kuşatması'nda zorda kalan Çin İmparatoru Kao-tzu (M.Ö.207-195)'yu Hun hakanı Mo-tun'un elinden Çinli prenses kurtarmıştır (Gömeç, 2012a:240). Çinlilerin Türklere casus prensesler göndermesi gibi benzer şekilde Türklere de Çin sarayına Türk kızlarını çok az da olsa gelin göndermiş ve imparatorun itibarından yararlanmak istemişlerdir. Çünkü o dönemde Çin imparatoruna damat olmak ya da akrabalık ilişkisi kurmak diğer devletlere karşı önemli bir üstünlük alameti olarak görülmüştür.

Türkler ve Çinliler sınır bölgelerinde ticaretle uğraşan tüccarlar aracılığıyla da bilgi toplamışlardır. Çünkü bu dönemde ticaretle uğraşan kişiler farklı dilleri konuşabilmekle birlikte hemen her ülkeye rahatça girip çıkabilmişlerdir. Genellikle ticaretle söz sahibi olan ve aynı zamanda casusluğa kabiliyeti bulunan Soğdlular, kendi ticari menfaatlerinin sekteye uğramasını istememişlerdir. Bu nedenle İpek yolu mücadelesinde güçlü olanın yanında yer almışlardır. Soğdluların etkinliği sadece ticarî sahada değil, sonraki dönemlerde hemen her alanda olmuştur. Göktürk devleti içindeki Soğdluların sadece ticari alanda etkili olmadıkları, kurdukları koloniler aracılığıyla Göktürk siyasetine de yön verdikleri bilinmektedir (Mori, 1983:68).

İlkçağ devletleri açısından istihbarat elde etme yöntemlerinden bir diğeri de İslam sonrası kurulan devletlerin de çokça başvurduğu “til/tıl alma” yöntemidir. Til/tıl alma savaşta esir alınan kişilerin konuşurularıyla elde edilen istihbaratla ilgili haberlerin toplanması yöntemidir. Divan-ı Lügati't-Türk'te yer alan “*til tutmak*”, “*düşmanın ne halde olduğunu anlamak için bir adam yakalamak*” (Kâşgarlı Mahmûd, 2013:336) anlamında kullanılan istihbaratla ilgili bir terimdir. Türklere tarafından kullanılan bir diğere

³ Çu-Lo: 630 yılında Tardu'nun ölümü sonrasında tahta geçen Batı Göktürk hükümdarıdır. Başa geçtikten sonra hâkimiyeti altındaki topluluklara karşı izlediği sert siyaset yüzünden Töles boyları isyan etmiştir. Çor dönemi Batı Göktürkler için çöküşün başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Çakan, 2015:231; Taşağıl, 2004:105).

yöntem de gönüllü casusluktur. Türklerin de Çinliler gibi casuslardan gelen raporlara göre strateji belirlediği kitabelerden anlaşılmaktadır.

Sınır pazarları da yine casusluk için kullanılan önemli bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin, sınır pazarlarından zaman zaman rahatsız olmuş ve kapatma yoluna gitmiştir. Tarihi kayıtlara bakıldığında Hunların hem ihtiyaçlarını temin etmek hem de bilgi alış verişinin devamını sağlamak için sınır pazarlarının açılmasını ikili anlaşmalarda şart koştukları görülmektedir. Çinliler bu pazarları, Hunların yeme içme adetlerinin değiştirerek onları kendilerine bağımlı hale getirmek için bir vasıta olarak kullanmışlardır. Asya Hun Devleti'nin tarihi incelendiğinde törelere uymamanın devlet içerisinde daima krize neden olduğu ve bölünmeyi netice verdiği görülmektedir (Gürün, 1981:152).

Türk devletlerinde sistemli dış politikanın temeli Hunlar tarafından atılırken, daha sonra kurulan Göktürkler ve Uygurlar da bu esaslara göre diplomatik faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Özellikle Göktürkler, Hunları örnek alarak denge politikası yürütme, siyasî evlilik, ittifak kurma, haber alma, casusluk, ticaret yollarını ve tüccarları kontrol altına alma ve anlaşma imzalama gibi diplomatik faaliyetleri ve dış politikayla ilgili tüm argümanları dönemin şartlarına göre başarılı bir şekilde uygulamışlardır (Cihan, 2001:71).

Toplum içerisinde casusluk kurumu adına din adamlarından seyyahlara, tabiplerden tüccarlara kadar her kesimden insanın kullanıldığı görülmektedir. Bu kişiler, hangi devlet adına çalışmışlar ise o devleti sarsıcı, tehlikeli olayları önceden haber alarak önlem alınması için rapor hazırlamışlar, bu raporlar doğrultusunda yerinde ve zamanında alınan tedbirlerle devletin başına gelecek olan her türlü kritik olayı izale etmeye çalışmışlardır (Altungök, 2012:205).

BİRİNCİ BÖLÜM

CASUSLUK VE İSTİHBARAT

1. 1. CASUSLUK VE İSTİHBARAT KAVRAMI

1.1.1. Casusluk Kavramı

Casus kelimesi özel bir sıfat olarak düşmanların durumlarını gözetlemek maksadıyla gönderilen kişiyi tanıtmak için kullanılmaktadır (Bakır, 2003:9). Dolayısıyla casus, düşmanı gizlice gözetleyerek bilgi sızdıran, düşman içinde yıkıcı faaliyetlere zemin hazırlayan kişidir (Kallek, 1993:163). Casusluk, casusların yapmış olduğu mesleğin adıdır. Casusluk, aynı zamanda diğer devletlerin gizli haber almasını önlemek maksadıyla kurulmuş olan örgüte verilen isimdir (Bakır, 2003:9).

“*Cesse*” fiili, el ile dokundu ya da gizlice haber topladı manalarına gelecek şekilde yerine göre iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Fakat zamanla casusluk görevini yerine getirenleri ifade etmek için ikinci anlam daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Bakır, 2003: 10; Altungök, 2012: 17). Casus, bir devlete ait askeri ekonomik ve siyasi alanda gizli bilgileri başka bir devlet adına gizlice öğrenmekle görevli kişidir (Ayverdi, 2005:185). Devletler; hizmet veren çeşitli alanlara erişimin kısıtlanmasıyla; bilgiye erişim noktalarındaki boşluklara bilgi toplamak için casuslukla nüfuz etmeye çalışmışlardır. Casuslukta; devletlerin yüce çıkarlarını sağlamak adına ahlaki standartlar aranmış casusluk için uygun etik gerekçe sorgulanmıştır. Devletlerarasında casusluk bu nedenle gizli ve devlet destekli olmak üzere bilgi toplamak uğruna bir devlet veya kuruluşun alanına asıl niyetin gizlenerek girilmesidir (Bitton, 2014:1049).

İslam öncesi Türk devletlerinde casusluk işiyle uğraşan kişilere “*çaşut*”, yaptığı ihbar işine ise “*çaşutlama*” adı verilmektedir (Özcan, 1993:166). Kâşgarlı Mahmûd (2013:134), *Dîvânü Lugâti't-Türk* adlı eserinde “*çaşut*” kelimesini casus olarak açıklamıştır. İlk dönem Türk devletlerinde “*kılağuz*” adı verilen ve ordu ve devlet açısından önemli bir fonksiyonu olan kişilere çok önem verilmiştir. Askeri kılağuzlara ise “*yiezek*” adını vermişlerdir (Aydın, 2010: 49).

Casusluğun diğer bir uygulanış şeklide “*dil (til) alma*” yöntemidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu yöntem, kısaca düşman hakkında bilgi almak maksadıyla akınlarda elde edilen esirlerin konuşturulması işidir. Til alma yöntemine önemli bir örnek Hun Yabgusu Chü-t’e-hou döneminde yaşananlardır. Chü-t’e-hou, Çinli komutan Li Ling’e saldırmış ancak savaş neticesinde Çin ordusu Hun sınırına yaklaşmıştır. Hun Yabgusu Çinlilerin kendisini pusuya düşüreceğini düşünmekle birlikte o sırada yakalanan Çinli bir subaydan Çin kuvvetlerinin yalnız olduğunu öğrenmiş ve tekrar saldırıya geçerek savaşı zaferle sonuçlandırmıştır (Tekin, 2010:230). Bu olay bize savaş esnasında ve öncesinde esirlerden elde edilen bilginin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Til alma yönteminin noksanlığı ise yakalanan esirlerin yanlış bilgi verme ihtimalidir.

Sami (2004: 464-465), Osmanlı Türkçesiyle kaleme almış olduğu Kamus-ı Türki adlı eserinde casusu “*şerre ait olan haberleri ve sırları gizlice öğrenip gerekli yerlere haber veren kimse*” olarak tanımlamış ve aşağıdaki şekilde tarif etmiştir:

“Düşman tarafından bir devletin askeri malumatını öğrenmek üzere tebdil-i kıyafetle (kıyafet değiştirerek) düşman ülkeye veya düşman ordusuna gönderilen ya da kendi ülkesi aleyhine böyle bir hainlikte bulunan ve düşman tarafından kandırılarak kendi hesabına çalıştırılan kişidir.” (Sami, 2004: 464-465).

Casusluk, casusun sıfatı yani onun özelliğidir (Sami, 2004:464-465). Erken çağlarda casusluk faaliyetlerine bakıldığında daha çok düşmanın askeri, dini ve ticari faaliyetlerini gözetleme noktalarında yoğunlaştığı görölmektedir (Altungök, 2012:175). İngilizcede espionaj olarak yazılan casusluk, gizli yollardan haber alma anlamlarına gelirken, buna gayri-kanunî istihbarat da denilmektedir. İngilizce de “*illegal intelligence activity*” olarak geçen bir ifadedir. (Uyar, 2005:285). Böyle bir illegal haber alma ve düşman saflarına gizlice girip bilgi sızdırma işi ancak casuslar sayesinde yapılabileceğinden casusluk kurumu devletler için oldukça önemli olmuştur.

Büyük Türk Devletlerinde siyasî temasları yürütme gibi önemli bir işlevi yerine getirdiğinden dış işleri dairesi en önemli kurumlardan birisi olmuştur. Asya Hunlarında farklı dillerde konuşabilen ve yazabilen kâtip, tercüman ve kurye gibi kalabalık bir heyetin olduğu ve aktif bir şekilde çalıştıkları bilinmektedir (Kafesoğlu, 2016:267)

Türk devletlerinde yönetim kademesinde dış politikaya yönelik kararları yazmak ve yürütmekle görevli olan ve aynı zamanda dış diplomasiden sorumlu olan kişiler de vardı. Bu kişiler Tabgaçlarda *bitekçi*, Göktürkler ve Uygurlarda *ılmga* ya da *tamgacı*, Oğuzlarda ise *tuğracı* olarak adlandırılmıştır. (Cihan, 2001:64). Tamgacı kelimesi damga

şeklinde günümüze kadar gelmiştir. Orhun kitabelerinde “*Tamgacı*” olarak geçen bu kelime Uygur metinlerinde de “*Tamgan*” şeklinde yazılmıştır (Donuk, 1988:84). Bunun yanında, Orhun abidelerinde “*elçi*” adı verilen ve dış işlerle ilgili olduğu anlaşılan memurlardan bahsedilmektedir (Ergin, 1973:43). Türkler casuslukla ilgili farklı dönemlerde “*ıgrag*”, “*kurug/ körüg*”, “*tilig*”, veya “*sahib-i berid*” gibi isimleri de kullanmışlardır (Altungök, 2012:175-176). İslam öncesi dönemde “*ulak*” ya da “*ulağ*” adı verilen posta teşkilatı, Moğollar’da “*yam*” adıyla anılmıştır. Türk-İslam devletlerinde “*berid teşkilatı*” olarak karşımıza çıkan ve postacılık terimleriyle birlikte kullanılan “*sai*”, “*peyk*” ve “*kasid*” gibi kavramların casusluk teşkilatındaki kavramlarla da kullanıldığı görülmektedir (Aydın, 2010:38).

Casus çeşitlerine baktığımızda, Sun Tzu (2013:38) diri casus, ölü casus, karşı casus, dâhili casus ve yerli casus olmak üzere beş çeşit casus ve ajan tipinden bahsetmektedir.

1.1.2. İstihbarat Kavramı

İstihbarat, düşmanın gizli bilgilerini öğrendikten sonra ham olan bilgiyi özel yöntemlerle süzgeçten geçirmek, gerekli tasnif ve tanzimi yaptıktan sonra ulaştırılması gereken yerlere elde edilen gizli bilgilerin ulaştırılması işidir. Düşman veya sınır komşusu olan devletlere ait bilgilere ulaşılması ve bu bilgilerin değerlendirilerek karşı tarafın zaafının ortaya konularak onları zayıflatma ve bölme faaliyetlerinin tümüne istihbarat denilmektedir. (Eroğlu, 2003:13).

İstihbarat tarihi, insanlık tarihinin ilk zamanlarından beri var olan ve Türk Tarihi içerisinde de varlığı bilinen bir olgudur. İstihbarat sürecinin önemli ham maddeleri olan haber ya da ham bilgi, düşman ve düşman olmasa bile düşmanlık potansiyeli olan hatta dost olan ülkelere elde edilen bilgilerin tümüdür. Günümüzde ise istihbarat kavramı “akıl, zekâ, anlayış, bilgi, işitilen haberler, toplanan bilgiler, haber alma” olarak ifade edilmektedir (Uyar, 2005:284) Teknik olarak istihbarat ise elde edilen gizli ham haberlerin işlenmesi neticesinde üretilen veya elde edilen sonuçlardır. Başka bir ifadeyle çeşitli ilmi metotlarla elde edilen gizli bilgilerin teyidinin yapılması, önceki bilgilerle kıyaslanması ve acil olup olmadığı belirlenerek ilgili yerlere bildirilmesidir.

İstihbarat faaliyetleri uygulanış yönüyle iki aşamalı olarak yapılmaktadır. Bu aşamaların ilki “*dış istihbarat*” olarak adlandırılan ve yabancı ülkelerde neler olup bittiğinin öğrenilmesi şeklindeki istihbarattır. Bu istihbari bilgiler doğrultusunda dış politikaya ve diplomatik girişimlere yön verilmektedir. Diğer yöntem “iç istihbarat” olarak bilinen ve ülke içerisinde olup biten hadiselerden haberdar olunup, buna bağlı olarak ortaya çıkabilecek muhtemel problemlere yönelik gerekli tedbirleri önceden alma yöntemidir (Eroğlu, 2003:13; Yakın, 1969:33).

İstihbarat, savaş zamanları ve barış dönemlerinde komşusu olsun olmasın tüm devletlerden doğru olan bilgileri derlemek ve tedbir amaçlı yanlış ve hedef şaşırtan haberleri ülke dışına servis etmektir (Yüksel, 2013:25). İstihbarat, beş önemli aşamadan meydana gelen bir süreçtir. Bu beş aşamayı şu şekilde ifade etmek mümkündür (Aydın, 2010:17);

- a) İstihbarattan önce plan yapılması,
- b) Önemli bilgilere ulaşılması,
- c) Elde edilen bilgilerin amaca uygunluğunun gözden geçirilmesi,
- d) Gözden geçirilen bilgilerin çözüm önerileriyle birlikte çözümlenmesi,
- e) Ulaşılan sonuçların ilgili yerlere rapor edilmesi.

1.1.4. Casusluk ve İstihbaratın Kısa Tarihi

Casusluk tarihi insanlık tarihi kadar eski bir meslektir. Tarih boyunca devlet kurmuş olan topluluklar ya da devlet teşekkülü oluşturamamış kavimlerde dahi casusluk faaliyetleri vardır. Bu faaliyetlerin gerek İslam öncesi devletlerin gerekse İslam sonrası devletlerin hemen hepsinde var olduğu görülmektedir. Tarihin en eski topluluklarından olan Çinliler ile Türk devletleri arasında da casusluk faaliyetleri yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir. Dini nitelikli istihbarat işini yapan Çinli gezgin casusların hemen hepsi Budizm inancına sahip kişilerdir (Aydın, 2010:50).

Casuslukla ilgili tarihsel süreç incelendiğinde en önemli hususun, taşınan haberin gizli tutulması ve başkasının eline geçmemesi olduğu görülmektedir. Öyle ki devletler bunun için bir takım tedbirler almışlardır. Mesela eski Yunanlılar iletilecek mesajları kölelerin

saç derilerine yazarmışlardır. Kölelerin saçlar uzadıkça mesaj da kaybolmaktaydı. Bu sayede hem mesajı taşıyan kişi hem de başkaları yazılan gizli mesaja ulaşamazlardı (Şimşir, 2011:62).

İlk casusluk örnekleri firavunların, Fenikelilerin ve Hititlerin, Babillerin ve Asurların, Akhaların, Çin, Pers ve Yunanlıların krallığını kapsamaktadır. Roma yönetimi döneminde Casusluk, Julius Caesar'dan Caesar Augustus'a kadar olan dönemde aktif bir şekilde faaliyet göstermiştir. Bunu, Çin ve Moğollar dönemi izlemektedir (Piekalkiewicz,1998:45).

Casusluk ile ilgili olarak bilinen en eski bilgi, M.Ö. 1370 yılında Hitit tabletlerinde yer almaktadır. Mısır tarihi kayıtlarında Hititlerin istihbarat ve haber alma konusunda uzman oldukları yazılıdır (Aydın, 2010: 26). Bir başka kayıta yaklaşık 5000 yıl önce Mısır kralı olan III. Tutmosis'in kuşatmış olduğu Yafa kentine ajanlarını un çuvallarının içinde soktuğu ve bunların kente ait bilgileri derleyerek krala ilettikleri yer almaktadır (Aydın, 2010:26). Asurda casusluk teşkilatının başında bulunan ve aynı zamanda veliaht olan prens Sanherib, Asur kralı olan babası II.Sargon'a gönderdiği raporda Kimmerlerin Urartuların topraklarını ele geçirerek yayıldıklarını yazmaktadır (Tarhan, 2002:610-614).

Tarihi kanıtlara göre, zorlu istihbarat faaliyetleri ile ün salmış medeniyetler antik İsraililer, Kızılderililer ve Çinlilerdir. Bunun yanında Yunanlıların ve Romalıların düzenli ve başarılı bir şekilde casuslar yerleştirdiğini, gizli mesajları ele geçirdiğini ve bu sayede şehirleri kolaylıkla ele geçirdiğini göstermektedir (Andrew, 2010:55).

Tarihin önemli şahsiyetlerinden Büyük İskender'in de emrinde çalışan mahir casuslar bulunmaktaydı. Bir yeri ele geçirmeden önce mutlaka casuslar vasıtasıyla o yer hakkında bilgi alan Büyük İskender, savaş planını gelen gizli raporlara göre düzenlemiştir. M.Ö. 1200'lerde Yunan tarihinde önemli bir yeri olan Truva Savaşı'nda da tahtadan yapılmış Truva atının içine gizlenen Akha askerlerinin kente sızarak Truva'yı ele geçirmesi de önemli bir casusluk öyküsüdür. Akhalar Truva şehrini almak için çok uğraşmışlar fakat Şehrin ele geçirilmesi ancak bir hile ile mümkün olabilmiştir (Knight, 1930:360).

Peygamberlerin de casus kullandıkları, özellikle Hz. Nuh ve Hz. Musa peygamberlerin kendilerine has casusluk teşkilatlarının olduğu bilinmektedir. Hz. Musa İsrailoğullarının her bir kabilesinden seçmiş olduğu 12 casusu Kenan topraklarını keşif

için göndermiştir. Bu casusların görevi kendilerine vaat edilen Kenan ilinin topraklarının verimli mi çorak mı, yaşayan insanların az mı çok mu olduğu konusunda bilgi edinmektir (Anonim, 2004:62).

Tarihin en uzun süre hüküm sürmüş imparatorluklarından olan Bizans ile Anadolu'ya hâkim olduğu dönemlerde komşusu olan Sasaniler arasında da birçok casusluk faaliyeti yaşanmıştır. Bu dönemde ve daha sonraki dönemlerde Araplar arasında da birçok Bizanslı casusun faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Bakır, 2003:10). Bizans ile Avrupa Hunları arasında da casusluk faaliyetleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır. İslam tarihinin en parlak dönemi olarak ifade edilen Asr-ı Saadet döneminde de Hz. Peygamber, savaşta galip gelebilmek için düşmanla ilgili geniş bir istihbarat çalışması yürütmüştür. Hz. Muhammed hicret sonrasında Mekke ve diğer beldelerde yaşanan ticari, siyasi ve askeri faaliyetleri buralarda kalan ve Müslüman olduklarını gizleyen kişilerden öğrenmiştir. Bedir Savaşı öncesinde Kureyş ordularının Medine'ye doğru yola çıktığı istihbaratını Mekke'de bulunan amcası Hz. Abbas'tan almış ve buna göre hazırlık yapmıştır (Reşid, 1996:326). Emeviler döneminde casusluk teşkilatı daha düzenli hale gelmiş, hatta gizli belgeleri değerlendirmek ve istihbarat faaliyetlerini yürütmek için "Divan-ı Berid" teşkilatından farklı olarak "Divanü'r-Resail" adı verilen bir teşkilat daha kurulmuştur (Kallek, 1993:163).

Gazneli Mahmut döneminde de casusluk faaliyetleri oldukça gelişmiştir. Büyük Selçuklu Devleti'nde de haber alma işini hızlandırmak için düzenli posta teşkilatı, işlek kervan yollarında istihbaratı sağlayan "*Ribat Teşkilatı*" ve "*Münhi*" adı verilen gizli istihbarat görevlileri bulunmaktaydı (Kafesoğlu, 1992:99).

Tarihte kurulan devletlere baktığımızda, Altın Ordu Devleti'nin kurucusu ve en ünlü komutanı olan Emir Timur da başarılı bir casusluk faaliyeti yürütmüştür. Dünyanın meşhur komutanlarından olan Timur'un başarılarının temelinde tedbiri elden bırakmayarak istihbarat teşkilatını sağlam bir sistem üzerine oturtmuş olması yer almaktadır. (Paydaş, 2009:35). Timur, askeri bir harekât yapmadan önce bölgeye casuslar göndererek fethedilecek yer hakkında gizli bilgileri elde etmiş ve bu bilgiler doğrultusunda sefere karar vermiştir. Timur döneminde komşu ülkelerde ve halkın içinde derviş, müneccim, tüccar, sanatkâr, asker ve pehlivan kılığında casusların, her yerde dolaşarak bilgi topladıkları bilinmektedir.

Osmanlılar dönemine gelindiğinde devletin ilk yıllarından itibaren istihbarat oldukça önem kazanmış ve uzun yıllar çeşitli şekillerde uygulanmıştır. (Özcan, 1993:166-167; Şimşek, 2015:13). İstihbaratçılık, kurumsal bir kimlik kazanmadan önce seyyahlar, din adamları, kervanlar ve büyücüler vasıtasıyla münferit olarak yapılırken, daha sonraki dönemlerde haber alma işinin hekimlik, zanaat ve ziraatçılık gibi meslek kolları şeklinde kurumsallaştığı görülmektedir (Aydın, 2010:25).

Tarihi süreç incelendiğinde güçlü veya zayıf tüm toplumlarda casusluk faaliyetlerin zamana ve zemine göre değişen ve sürekli kendisini yenileyen bir yapıda varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu durumun casusluğunun ileriki dönemlerde yeni teknolojilerle desteklenerek daha da önem kazanacağını göstermektedir. Burada teknolojinin de yardımıyla bu tür illegal faaliyetler zaman içinde uygulama bakımından farklılık gösterecektir.

1.1.3.İstihbaratın ve Casus Kullanmanın Önemi

Casus kullanmak, büyük devlet olmanın ve mevcudiyetini devam ettirmenin temel şartıdır. Hiçbir devlet, kendisinin haricindeki diğer devletlerin durumundan habersiz ve kayıtsız kalmaz. Özellikle birbirlerine sınır olan devletler için bu durum, daha da önemlidir. Büyük devlet olmanın şartlarından bir tanesi de sağlam bir istihbarat ağı kurarak, içte ve dışta neler olup bittiğinin anında haber alınarak ona göre kararların alınmasını sağlamaktır.

İnsanoğlu, var olduğu günden bu yana hayatını devam ettirebilme adına tehlikelerle dolu birçok badireden geçmiştir. Bu tehlikelerin üstesinden gelebilmek ve kendilerini savunmak için de çeşitli yollara başvurmuştur. Özellikle savaşları kazanmak için düşmanın gizli planlarını öğrenme ve bu hususta önceden bilgi alma ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu ihtiyaç ancak muhbirler ya da casuslar vasıtasıyla giderilebilmiştir.

İpek Yolu'nu ele geçiren Hunları Moğolistan bölgesinden atmakla görevlendirilen Çinli komutan Pan Çao, casusları vasıtasıyla düşmanlarının psikolojisini çok iyi öğrenmiş ve bu sayede onları gafil avlayarak Moğolistan ve çevresinde büyük bir başarı sağlamıştır (Grousset, 2014:74).

İstihbaratçılık mesleği önemine binaen insanlık tarihine yön veren semavi dinlerin kutsal metinlerinde de yer almaktadır (Aydın, 2010:25). Tarih boyunca kurulan devletlerin istihbarat faaliyetleri incelendiğinde, kendi çıkarlarını korumak amacıyla bu eylemlerde buldukları ve geniş bir istihbarat ağı kurdukları görülmektedir (Uyar, 2005:284). Casusluk faaliyetlerinde en önemli unsur, savaşlardan hemen önce düşman hakkında elde edilen istihbari bilgidir. Çünkü bu bilgiler ve haberler savaşın seyrini değiştirmesi yönüyle oldukça önemlidir (Altungök, 2012:180). Casusluk sadece savaş zamanlarında değil barış zamanlarında da önemini yitirmeyen bir icraattır. Çünkü karşıdaki devlet, her zaman için potansiyel bir düşmandır. Bunun için devletler ve topluluklar casusluk ve istihbarat faaliyetlerine belli bir dönem değil her zaman ihtiyaç duymuşlardır.

Çinli bir bilge ve aynı zamanda istihbarat uzmanı olan Sun Tzu, “Savaş Sanatı” adlı eserinin son bölümünü casusluğa ve istihbaratın önemine ayırarak çok önemli uyarılarda ve tespitlerde bulunmuştur. Sun Tzu’nun bu tespitleri Çin tarihi boyunca uzun seneler uygulanmıştır. Hatta Çin dış diplomasisi şekillenirken, Sun Tzu’nun tespitlerinin de etkili olduğu söylenebilir. Sun Tzu’ya göre bir savaşta zafere giden yol, devletlerin kendini ve başkalarını tanımasından ve gökyüzü ve yeryüzünün bilinmesinden geçmektedir (Sun-Tzu, 2013:36). Komşu devletleri ya da potansiyel düşmanları tanımak, yeryüzü ve gökyüzünü bilmek ancak casuslar sayesinde olacağından bu noktada casus kullanmak oldukça önemlidir. Yine Sun Tzu, aynı eserinde istihbaratın önemine oldukça fazla yer verirken, bir başka yerde casus kullanmamayı cahillikle eşit tutmuş ve casus kullanmadaki başarının önderliğe bağlı olduğunu belirtmiştir. Sun-Tzu, (2013:38);

“Büyük bir askeri harekât ulusun omzunda ağır bir yükür. Bir günlük zafer için yıllarca savaşılr. Bu yüzden muhirlere ödül vermektan kaçınmanın sonucunda düşman saflarından haberdar olmamak gerçek bir komutana, devlet adamına, muzaffer bir öndere yakışmaz ve insanlıktan uzaktır.”

diyerek istihbarat elde etmenin ve casus kullanmanın önemini oldukça açık bir şekilde ifade etmiştir.

Çin’den ölüm korkusundan dolayı kaçarak Hun Shan-yü’süne sığınmış olan Çinli generallerden Wei Lü ve Li Ling’in, Shan-yü’nün karargâhında kurulan ve stratejik konular başta olmak üzere dış siyasetle ilgili meselelerin de ele alındığı kurultaya katılarak fikirlerini paylaşmış olması muhtemeldir (Mori, 1978:220). Çünkü bu kişiler Hsiung-nulara sığındığından minnet borcunu ödeme psikolojisiyle hareket etmiş, Çin

aleyhine bildiklerini anlatarak Shan-yü'ye yol göstermiş ve gönüllü casusluk yapmışlardır. XI. ve XIII. yüzyıllar arasında devletlerin idari teşkilatlarını inceleyen ve eserlerinde ele alan müellifler de bir ülkenin selameti için istihbaratın önemine vurgu yapmışlardır (Özcan, 1993:166).

Tarihi olayları değerlendirirken o dönemin şartlarına göre değerlendirmek gerekmektedir. Günümüzde devletlerarası casusluk ve istihbarat faaliyetleri “*cansız casus*” olarak da nitelenen teknolojik aletlerle çok daha kolay yapılabilir. İslam öncesi dönemde Çin ve Türk devletleri arasındaki casusluk faaliyetleri, “*canlı casus*” olarak adlandırılan doğrudan insanlar vasıtasıyla yapılan faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntem, oldukça zor, zahmetli ve bir o kadar da tehlikeli ve gizli bir harekettir. Çünkü casus yakalandığında ya öldürülmekte ya da elçi ise ıssız bir adaya sürgüne gönderilerek her türlü zorlu hayat şartları altında cezaya çarptırılmaktadır. Bununla birlikte ilk dönem Asya ve çevresinde kurulan devletlerin canlı casus kullanmaktan başka bir alternatiflerinin de olmadığı açıktır.

Çin İmparatoru Wu-ti (M.Ö.140-M.Ö.87), Hun Türklerini durdurabilme çarelerini ararken tecrübeli casuslardan Chang Ch'ien'i görevlendirmiştir. Tecrübeli bir casus olan bu kişi Yüceçilerle ittifak sağlayarak Hunları durdurmak amacıyla M.Ö. 138'de yola çıkmıştır. Ch'ien, Orta Asya'yı gezerek civar memleketlerde nelerin olup bittiğini öğrenmiş ve döndüğünde İmparatora tecrübelerini bir rapor olarak sunmuştur. Hazırlanan bu rapor sayesinde Çin imparatoru büyük bir başarı elde etmiş ve Orta Asya'nın büyük bir bölümüne hâkim olmuştur. Bu olay casusluk faaliyetlerinin ve özellikle bu konuda iyi olan kişilerin görevlendirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Bu raporlara göre hareket eden Çin sarayının yapmış olduğu çeşitli entrikalarla Hunlar önce ikiye ayrılmış sonra da yıkılmıştır. Bu bağlamda casusların kendi devleti için oldukça önemli olduğu görülürken, casusluk maksadıyla gidilen düşman ülkeye ise büyük zararları dokunmaktadır.

Sun Tzu gibi casusluğun önemini vurgulayan bir diğer bilge kişi, Türklerin İslamiyet'i kabulü sonrasında başarılı uygulamaları ile yaşadığı döneme damgasını vuran ve kendinden sonra gelecek olan devlet yöneticilerine ışık tutan vezir Nizam'ül-Mülk'tür. Siyasetname adlı eserinde casusluğun öneminden ve gerekli olduğundan teferruatıyla bahsetmekle birlikte dünyanın her yerine tüccar, seyyah, sufi, eczacı kılığında casuslar

gönderilerek bunlardan ülkelerin durumlarıyla ilgili bilgi alınmasını tavsiye etmiştir (Nizamü'l-Mülk, 2013:53; Ayrıca bkz, Özcan, 1993:166)). Nizamül-Mülk'ün casusluk ve istihbaratın önemine dair bu düşüncelerinin oluşmasında, kendi tecrübelerinin yanında bilge bir devlet adamı olarak Çin hanedanları ve Türk devletleri arasındaki yoğun casusluk ve istihbarat faaliyetleri konusunda geniş bir tarihsel bilgi birikimine sahip olmasının da etkisi vardır.

Ülke içinde ve dışında casusluğa verilen önemin azaldığı dönemlerde devletler zor zamanlar geçirmişlerdir. Uygurlar döneminde Moyun Çur'un 759 yılında vefatı sonrasında başa geçen oğlu, dış işlerine ağırlık vermiş ancak ülke içinde yaşananları casusları vasıtasıyla öğrenmediğinden aleyhine kurulan tuzaktan haberdar olamamıştır. Bu ihmal Uygur hanının öldürülmesi ile sonuçlanmıştır (Orkun, 1938b:226). Sultan Alparslan döneminde casusluk ve istihbarat faaliyetleri tam kavranamamıştır. Sultan, casusların yanıltıcı bilgi verme ihtimalini dikkate alarak bu tür bilgilerin devleti felakete sürükleyeceğini savunmuş ve istihbarat işlerini yürüten "*Divan-ı berid*" teşkilatı'nı kaldırmıştır (Özcan, 1993:166).

Bu dönem aynı zamanda Hasan Sabbah tarafından kurulan ve bir anlamda casusluk faaliyeti yürüten Haşhaşilerin ortaya çıktığı dönemdir. İran kökenli kurulan bu örgütün amacı, Selçuklu yöneticileriyle cinayet yoluyla mücadele etmektir. Bu örgütün faaliyetleri sonrası Selçuklu sultanları istihbarat teşkilatının kaldırılmasının daha büyük felaketlere sebep olduğu kanaatine varmış ve istihbarata tekrardan önem vermeye başlamışlardır. Büyük Selçuklulardan sonra kurulan devletlerde de casusluk önem kazanmıştır.

1.2. İLK DÖNEM CASUSLUK VE İSTİHBARAT YÖNTEMLERİ

1.2.1. Seyyahların İstihbarat Açısından Önemi

Seyahatnameler ve casusluk konusuna geçmeden seyahatname kavramını ele almak gerekmektedir. Şemseddin Sami (2004:753), Kamus-ı Türkî adlı eserinde seyahatnameyi, "*Bir seyyahın gezdiği yerlerin ahvaline ve esnayı seyahatte görüp geçirdiği şeylere dair yazdığı kitap,*" diye tarif etmiştir. Seyahatnameler, edebiyattaki

karşılıklarından farklı olarak özellikle Türk ve Çin tarihi açısından farklı bir öneme sahiptir. Çinlilerin Türkleri zayıflatmak ve kendilerine bağımlı hale getirmek için her türlü yola başvurduklarını belirtmiştik. Bu yollardan bir tanesi de casus seyyahlardır. Çin tarihini incelediğimizde pek çok elçi, tüccar, Budist hacı Orta Asya'ya giderek buraları tanıtan rapor, hatırat, seyahatname gibi Çin yönetiminin savaşlarda işine yarayacak coğrafi ve etnografik bilgileri derlemiştirlerdir (Çandarlıoğlu, 1995:11). Çinli casuslar, genelde manastırlarda özel olarak yetiştirilmiş ve din adamı kılığında Türk ülkelerine gönderilmişlerdir. Orta Asya topraklarına gelen casuslar, seyyah gibi davranarak elde ettikleri gizli bilgileri not aldığı bilgileri seyahatnameler vasıtasıyla bir rapor halinde Çin imparatoruna sunmuşlardır (Yüksel, 2013:36). Çinliler, seyyahlar ve raporları vasıtasıyla Orta Asya hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Emelleri doğrultusunda birlikte hareket edebilecekleri müttefikler bulmuşlar ve kendileri için ilerde problem olabilecek güçlü devletlerin varlığından haberdar olmuşlardır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi bir savaşta zaferin tehlikede olmaması için devletler kendilerini, rakiplerini, tüm yeryüzü ve gökyüzünü çok iyi tanımalıdırlar. Başkalarını tanımak, yeryüzü ve gökyüzünü tanımak ise ancak casuslar aracılığıyla gerçekleştirilebilecek bir eylemdir. Türk ülkesine gelen casusların raporları incelendiğinde bu seyyahların, gittikleri bölgelerin yer şekillerini çıkardıkları, coğrafi özellikleri, dağları, ırmakları, iklimi ve önemli geçitlerinden mutlaka bahsettikleri görülmektedir. Çin imparatorunun bölgeye düzenleyeceği seferlerde gerekli olan her türlü bilgiyi raporlarına eklemiş ve Çin ordusunun işini büyük oranda kolaylaştırmışlardır.

Çin dış siyasetinin temeli casusların saraya gönderdikleri raporlara göre şekillenmiştir. Birbirinden çok farklı zamanlarda Türk ülkelerine gelen casusların raporlarında yer alan bilgilerin benzerlikleri, bu seyyah casusların Çin imparatorları tarafından gizli maksatlarla Türk ülkelerine gönderildiklerini kanıtlar niteliktedir. Bu seyyahların notlarından Türkler hakkında çok değerli bilgiler elde edildiğini söylemek mümkündür. Fakat Türklerin yaşadıkları bölgelere gelerek casusluk yapan bu seyyahların sadece Türkler hakkında önemli bilgiler verdiklerini, böylelikle Türk tarihine sadece hizmet ettiklerini düşünmek yanlış olacaktır.

Seyahatnameler, Türk tarihinin önemli kaynaklarından birisidir. Seyyahlar, gittikleri yerlerin etnik, kültürel, siyasi, ekonomik ve askeri yönleri hakkında bilgi vererek

tarihimizin aydınlatılmasında ışık tutmuşlardır. Gömeç (2000:79), Türk ülkesine seyahat maksadıyla giden Budist hacılarıyla ilgili bilgi verirken, ünlü seyyahlardan olan ve bir seyahatnamesi bulunan Hsuan Tsang hakkında “*Bir casus olan bu adam Çinli Budist rahiptir*” diyerek söze başlamaktadır. Bu durum, gezginlerin pek çoğunun Çin imparatoru tarafından görevlendirilmiş birer casus olabileceklerini göstermektedir. Netice itibariyle özellikle casus seyyahların raporlarına göre Türk ülkelerini avucunun içi gibi bilen Çin generalleri, savaş stratejilerini buna göre belirlemiş ve girdikleri savaşlarda büyük oranda başarılı olmuşlardır. Savaşı kaybeden Türk devletleri zamanla zayıflamış ve sonunda yıkılmışlardır. Devletlerin yıkılmalarını casusların verdiği bilgiler sayesinde olmuştur gibi tek bir sebebe bağlamak doğru olmayacaktır. Ancak bu raporların Türklerin durdurulmasında çok önemli bir faktör olduğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Eroğlu (2003:14) konuyla ilgili olarak;

“Bu çaşıtlar bir yandan da gezdikleri yerlerdeki Türk toplumuyla ilgili olarak onların geleneklerini ve güvenlikle ilgili bilgileri toplayarak “seyahatname” adı altında hükümdarlarına bu bilgileri sunarlardı.”

Diyerek seyyahların Türk ülkelerinde dolaşarak misyonerlik faaliyetlerini niçin büyük bir şevkle yürütmeye çalıştıklarını açık bir şekilde ortaya koymakta ve önemli bir kısmının casus olduğu vurgusunu yapmaktadır. Ancak durumun farkında olan Türk hakanları seyyahlara misafirperverlik göstermekle birlikte, onları takipten de geri kalmamışlardır.

1.2.2. Elçiler ve Casusluk Faaliyetleri

Elçilerin casuslukla bağlantısına geçmeden önce, “elçi” kelimesi üzerinde durmak gerekmektedir. Elçi kelimesi, köken olarak Türkçe el (il) isim kökünden türetilen ve “*halk, ülke, devlet*” manalarına gelen bir kelimedir. Uygur metinlerinde de rastlanılan bir kelime olup, “*haberci, peygamber*” manalarını da içermektedir. Arapçadaki “*resul*” kelimesini karşılamaktadır (İpşirli, 1995:3). Eski Türklerde elçi, günümüzdeki anlamıyla hükümdarlar arasında gidip gelen kişilerdir (Altungök, 2012:177). Mehmet Saray (2010:1197), Türkçe metinlerde elçi kelimesi, “hükümdarın resmi habercisi” olarak geçtiğini belirtmektedir. Elçi manasına kullanılan diğer bir kelime de “*sawçı*” kelimesidir (Kâşgarlı Mahmûd, 2013:441).

Elçi, bir devletin diğeri bir devlete isteklerini bildirmek, dostluklarını pekiştirmek ya da antlaşmalar yapmak için gönderdiği resmi görevlilerdir. Daha basit bir tabirle, bir topluluk ya da devletin diğeri bir devlete gönderdiği hükümdar vekilidir (Sami, 2004:247).

İlk çağların ilkel topluluklarından günümüze kadar süregelen dönemlerde, insanlar arasında barışın korunması ve devletlerarasında meydana gelen problemlerin çözümü her zaman elçiler vasıtasıyla olmuştur. (Saray, 2010:1196). İslam öncesi Türk devletlerinde ve Çin hanedanlarında da elçilik kurumunun oldukça önemli olduğu görülmektedir. Elçi olabilmek için bazı önemli özelliklere sahip olmak gerekmektedir. Devletler nezdinde ülkesini, kağanını ya da imparatorunu en iyi şekilde temsil edecek olan bu kişiler; akıllı, pratik zekâyâya sahip, kurnaz ve ülkesine sadık kişiler olmalıdır. Ancak bu tür kişiler sayesinde devletlerin menfaati korunabilecektir. Bu vasıflardan yoksun olan bir elçi, temsil ettiği kağanın veya ülkenin itibarını zedeleyebilir. Elçiler, savaş başlatabileceği gibi savaşların engellenmesinde de aktif rol oynamışlardır.

Çinli elçilerin, genelde Çin ve komşuları arasındaki anlaşmazlıkları çözümledikleri, diğeri memleketlerle ticari ve ekonomik işbirliği yaptıkları görülmektedir. Devletlerarası işlerin çoğu elçiler vasıtasıyla çözüme kavuşmaktadır (Yusuf Has Hacib, 2006:755). Elçiler, tüm bunları yaparken bir kısmı aynı zamanda gittikleri ülkeler hakkında gizli ve aşikâr bilgileri toplayarak Çin sarayına sunan özel memurlar olduğu görülmektedir. Elçilerin Çin imparatorlarına sunduğu bu raporlar çok defa devlet dokümanları ve sülale yıllıklarına kaydedilmiştir. Çin imparatorlarının ve danışmanlarının bu raporlardan istifade ettikleri açıktır (Çandarlıoğlu, 1995:11).

Çin'den Hun Devleti'ne gelen veya Hun şanyüleri tarafından Çin'e gönderilen elçiler, adeta yöneticilerin gören gözü, işiten kulağı olmuşlardır. Onlar, elçilik vazifesinin yanında gittikleri yerlerde neler olup bittiğinden haberdar olarak ülkelere döndüklerinden casusluk faaliyetlerini de yürütmüşlerdir. Türk devletleri ve Çinliler, elçileri sadece mektup taşıyan devlet görevlileri olarak görmediklerinden, casus olmaları ihtimaline karşı birtakım önlemler alarak onların hareketlerini sürekli olarak takip etmeye çalışmışlardır.

Han imparatoru, Wang Wu'yu casus olarak Hsiung-nular'ı gözetlemek için görevlendirmiştir. Hsiung-nu yasalarına göre, Hunlara gelen elçi elindeki asayı bırakmadan ve yüzünü siyaha boyamadan çadıra girememektedir. Wang Wu, Hunların

adetlerini iyi bildiğinden bu adetleri eksiksiz yerine getirmesine Şan-yü memnun olmuş ve Çin'e karşı tavrını yumuşatarak nezaketen de olsa oğlunu saraya rehin göndereceğini söylemiştir (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:30). Wang Wu diplomasi kurallarını tam uygulayarak elçilik görevini yerine getirmiştir. Bu yüzden elçilerin üstlendikleri görev oldukça kritik bir görevdir. Genellikle kıymetli hediyelerle yola çıkan elçiler, “*elçiye zeval olmaz*” sözünden hareketle, devletler tarafından korunmuşlardır. Hun elçisinin Çin başkentinde ölmesi Çin imparatorunu telaşa düşürmüş ve hemen özür amaçlı Hun hakanına elçi göndermiştir. Fakat elçinin süikasta kurban gittiğine kanaat getiren Hun hakanı Çinli elçileri esir alarak Çine savaş açmıştır (Ögel, 1981:72). Bu durum bize elçilerin devletler nezdinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Fakat bunun istisnası olarak casusluk yapmama şartı getirilmiştir. Yabancı ülkelerden ziyaret maksadıyla gelen elçi, tüccar ve seyyahların, casusluk ve istihbarat faaliyetleri yürütmedikleri sürece ülkeyi dolaşmalarına izin verilmiştir (İpşirli, 1995:5). Hsiung-nu geleneklerine göre Çin elçileri bilgin kimselerdir. Gelen elçi yaşlı ise onun ikna kabiliyetinden çekinildiği için tartışmaya girilmez, genç bir elçi ise suikast yapabileceği ihtimaline karşı şevkini kırma yoluna gidilirdi (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:32).

Hun geleneklerine göre, casusluk yaparken yakalanan ya da hadlerini aşan elçiler, ülkenin ıssız ve tehlikeli bir yerine⁴ sürgüne gönderilerek cezalandırılmışlardır. Mesela Hun kağanı Wu-Wei (M.Ö. 114- M.Ö.105) döneminde M.Ö.112 yılında Han İmparatoru sınırda teftişe çıkmış ve gücünü Hunlara göstermek için de casus elçisi Kuo Chi'yi göndererek Hunlara tabiiyet teklif etmiştir. Buna çok kızan Şan-yü de bu elçiyi öldürmeyerek Baykal Gölü yakınlarına göndererek cezalandırmıştır (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:30; (Ögel, 1981:209). M.Ö. 101 yılında Çin imparatoru Hunlar'a⁵ Çin elçisi Su-wu Hun ülkesinde çevirdiği entrikadan dolayı Hun Şan-yüsü tarafından Baykal Gölü taraflarına çoban olarak sürgüne gönderilmiştir. Bu bölge, yaşam koşulları açısından sıkıntı çekilecek ıssız, çalılık ve zararlı hayvanların bol olduğu bir bölgedir. Bu elçi, bir müddet bu bölgede kaldığı sırada Baykal Gölü kenarında avlanmaya gelen Şan-yü'nün kardeşi Yü-Ch'ien ile karşılaşmıştır. Su-wu'ya yardım eden Yü-Ch'ien, ona avlanmayı da öğretmiştir. Fakat bir müddet sonra Şan-yü'nün kardeşinin ölmesi üzerine yine zor

⁴ Burası Hunlar için genelde Baykal Gölü ve çevresi olmuştur (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004: 30)

⁵ Bu dönemde Hunların başında Hun hakanı ve Chieh-te- Hou Han bulunmaktaydı. Chieh-te- Hou Han sekizinci Hun hakanı Hsü-li-hu'nun kardeşidir (Ögel, 1981:87).

durumda kalmıştır. Elçi sürgünde olduğu sırada Ting-Lingler'in arasında yaşamış olması bu boy hakkında bilgi sahibi olmamıza imkân tanımıştır (Taşağıl, 2013a: 91).

Bu casusun burada 19 yıl kaldıktan sonra nasıl kurtularak Çin'e geri döndüğü kaynaklarda açık değildir. Kendisinden haber alamayan Çin imparatoru onun ölmüş olabileceğine kanaat getirmiştir. Bunun üzerine Su-wu (Hsiü Wu), bir ördek ya da kazın ayağına bir mesaj bağlayarak hayatta olduğunu yazmış ve kazı uçurmuştur. Çinli avcıların bu kuşu vurmasıyla elçinin hayatta olduğu anlaşılmıştır (Tekin, 2010:229). Bu olay haberleşmede kuşların da kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Yü-Ch'ien'in bu casusa avcılığı öğretmesi sonucunda avlanmayı iyi bilen birisinin bunu yapabileme ihtimali yüksektir. Göçmen kuşların göç dönemleri ve göç yollarını hesaba katarsak mantıklı bir haberleşme yöntemi olduğu söylenebilir.

Birbirlerini her zaman düşman olarak gören Çinliler ile Hunlar arasında elçilerin çok sık gelip gittikleri görülmektedir. Çin'den Hunlara gelen veya Hunlardan Çin'e giden elçilerin sayısı ile savaşların sayısı arasındaki korelasyona bakıldığında, elçi sayılarının gelme sıklığı arttıkça savaşların da sıklığının arttığı görülmektedir. Elçilerin gelip gitme sıklığının azaldığı dönemlerde ise çatışmalarda büyük oranda azalmalar gözlemlenmektedir. Bu durumun Göktürkler döneminde de değişmemiştir (Bkz., Tablo:1). (Divitçioğlu, 2016:266). Çin'den gelen veya Çin'e giden elçi sayısının artması durumunda elçilerin genel görevleri düşünüldüğünde savaşların azalması gerekmektedir. Fakat bunun aksi olarak elçilerin gelme sıklığına bağlı olarak çatışmaların sayısında da artışlar görülmektedir. Elçilerin asli görevi dostluk kurmak, dostlukları pekiştirmek ve ittifak kurmak olmakla birlikte Hunlar ve Çinliler arasında yaşanan bu süreç, elçilerin bu asli görevlerinin yanında gizli faaliyetleri de organize ettiklerini göstermektedir.

Tarihte Çinliler Türklere karşı elçileri casus olarak gönderdiği gibi Türkler de Çin'e gönderdikleri elçilerden casus olarak yararlanmışlardır (Altungök, 2012:178). Hun şan-yüleri Çin elçilerinden Çin'de meydana gelen önemli olaylarla ilgili bilgiler almışlardır. M. Ö. 89 yılında Çin'de eski veliahtın askerleriyle birlikte ayaklandığı haberi Hunlara gelmiş, Şan-yü de bu durumun doğruluğundan emin olmak için Çinli elçiye sormuş ve elçiden veliaht ile iftiracı baş danışmanın öldürülmesi üzerine, veliahtın adamlarını ayaklandırarak babasına karşı isyan ettiğini öğrenmiştir (Gömeç, 2012a:141).

1.2.3. Ticaret Yollarının Haber Almadaki Fonksiyonu

Devletlerin birbirleri hakkında haber toplamalarına imkân tanıyan bir diğer yöntem ise ticaret yollarından elde edilen haberler ve istihbari bilgilerdir (Şimşir, 2011:122). İlk dönem Türk devletleri ile Çinliler arasında gerçekleştirilen yoğun casusluk faaliyetlerinin çoğunun ticaret yolları üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Han Hanedanlığı döneminde posta teşkilatının kapsamı daha da genişlemiştir. Özellikle İpek Yolu'nun açılmasıyla doğu bölgelerinden batı bölgelerine geçen ekonomik ve kültürel değerlerle birlikte postacılık, haberleşme ve casusluk faaliyetleri de hız kazanmıştır. Yol boyunca kuryelerin ve memurların dinlenmesi için konaklama yerleri yapılmıştır. (Tural vd., 2007:25-26). Bu anlamda ticaret yolları haber alma konusunda önemli bir olgudur. İlk dönemlerde ticaret yolları, gizli görevle yola çıkan hemen herkesin mecburi gittiği bir yol olduğundan, bu yollardaki casusluk faaliyetleri daha kesif ve yoğun olarak yaşanmıştır. Dinlerini yaymak maksadıyla Çin'den hareket ederek Hindistan'a doğru yola çıkmış olan misyonerler, güvenlik endişesiyle başta İpek Yolu olmak üzere ticaret yollarının güzergahını takip etmişlerdir. Sadece onlar değil, elçiler ve seyyahlar da yine bu ticaret yollarını takip ederek gidecekleri ülkelere ulaşmışlardır. Çünkü casusluk maksadıyla tüccar kılığında bir ülkeye girmek daha az şüphe uyandıran bir durumdur.

Ticari hayat, hem Hun Türkleri hem de Çinliler açısından oldukça önemlidir. Her iki toplum da ihtiyaçlar noktasında birbirlerine muhtaç olduklarından ticari faaliyetlere ve tüccarlara kapılarını kapatmamışlardır. Özellikle Hun ve Han dönemlerinde ticari faaliyetlerin hızlandığı görülmektedir. Çin'in kuzeyindeki geniş topraklarda yaşayan Hunların, ekonomik ihtiyaçlarını karşılayamadıklarından zaman zaman güneydeki sınır boylarına akınlar gerçekleştirdiği görülmektedir (Onat, 1987:614). Ayrıca sınır pazarlarının Çin tarafından kapatılması nedeniyle, Çin'e de akınlar düzenlenmiştir.

Mesele, casusluk bağlamında değerlendirildiğinde, bu akınların özellikle sınır pazarlarının Çin tarafından tek taraflı olarak kapatılmak istenmesiyle arttığı görülmektedir. Hunlar, Çin pazarlarının açık kalması konusunda ısrarcı olmuşlardır. Yapılan antlaşmalarda Türk ve Çin sınırında büyük pazarlarının açılmasını Çinden talep etmişlerdir. Bu durum sınırdaki ticaretin Türkler için ne derece önemli olduğunu göstermektedir (Onat, 1987:620). Hunların sınır ticaretine bu denli önem vermelerinin

öncelikli sebebi, temel insani ihtiyaçların karşılanması yanı sıra gerekli olan istihbari bilgiye ulaşabileceği noktalardan birisi olmasıdır.

Ticaret yolları casusların gelip geçtiği bir yer olması nedeniyle istihbarat ve casusluk konusunda önemli bir işlev görmektedir. Ticaret amacıyla rakip ülkeye giden casus tüccarların, kendi dinlerini yaymak için gelen misyonerlerin ve askeri istihbarat toplamak maksadıyla bu yolları kullanan yabancı casusların tespiti de yine casuslar tarafından yoğun olarak kullanılan bu ticaret yolları üzerinde yapılmaktadır (Altungök, 2012:175). Ticaret yolları çok sayıda ve farklı meslek grupları adı altında casuslar tarafından kullanılmıştır.

İlk dönem Türk devletlerinden olan Hunlar ile Çin sülalelerinin birbirlerine üstünlük sağlayabilmelerindeki en önemli unsur, İpek Yolu'na hâkimiyettir. Bu nedenle iki devlet arasında cereyan eden savaşların temelinde bu yollar üzerinde söz sahibi olma isteği yatmaktadır. Çünkü bu dönemde zengin ticaret yollarına hâkim olan devletler, diğer devletlere birçok noktada üstünlük sağlamaktadır. Bu hâkimiyetin uzun süre devam edebilmesi için bu yollar üzerindeki şehirlerde olup biten her şeyden haberdar olmak ve gereken tedbirleri almak gerekmektedir.

Bu da ancak ticaret yolları üzerinde tebdil-i meslek yaparak sürekli hareket halinde olan ve gizli haberleri toplayan tüccar, seyyah, din adamı görünümündeki casuslar sayesinde olabilmiştir. Bu yollara hâkim olan Hunlar ve Çinliler, ticareti ellerinde bulunduran Soğdlular ile de iş birliğine gitmişlerdir. Bunun yanında Çinliler ve Hunlar hâkim oldukları sahalarda halkı da casus gözcü olarak kullanmışlardır.

1.2.4. Ateş Kuleleri ve Askeri Garnizonların İstihbarat Açısından Önemi

Casusluk ve istihbarat yollarından bir diğeri ise “*Kargu*”⁶ ya da “*kargı*” adı verilen ve genelde yüksek yerlerde düşmanın gelişini önceden haber alabilmek amacıyla inşa edilmiş olan gözetleme (işaret) kuleleridir. Ayrıca sınırın belli noktalarında erken uyarı sistemi niteliğindeki “*kargu*” adı verilen ateş kulelerinde bulunan nöbetçilerin yaktıkları

⁶ “*Kargu*: Dağ tepelerine minare biçiminde yapılan yapı olup düşman geldiği zaman herkesin hazır bulunması için üzerinde ateş yakılır” (Kâşgarlı Mahmûd (2013:426).

ateşler sayesinde, tehlike önceden haber alınmış, böylelikle gerek Hunlar gerekse Çinliler savaşa daha erken hazırlanmışlardır (Göksu, 2009:276). Çin’de de benzer şekilde sınıra yakın yerlerde kurulan ateş kulelerinde düşman yaklaştığında ateşler yakılmıştır (Taşağıl, 2013a:60). M.Ö. 158 yılında Çin imparatoru Wen-ti döneminde Hun akıncılarının Tai’den Çin sınırına girdikleri esnada, hemen ateşler yakılarak Ch’angan’a haber verildiği görülmektedir (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:22). Erken uyarı sistemi olarak kullanılan işaret kuleleri, günümüzdeki ileri karakollara hatta daha modern bir ifadeyle ileri kalekollara benzemektedir. Genelde Çin ve Türk sınırında bulunan bu kuleler, gerek Çinliler tarafından gerekse Türkler tarafından kullanılmış olan öncü haberleşme yerleridir.

Çin tarihine bakıldığında “karguy” adı verilen ateş kulelerinin haberleşmede etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. Moğolistan’da bulunan Yin-shan Dağı’nda yapılan kazı çalışmalarında Qing⁷ Hanedanlığına ait büyük duvar üzerine inşa edilmiş, 200 km boyunca her bir kilometresinde bir küçük ateş kulesi ve her beş kilometrede bir büyük ateş kulesi olmak üzere geniş bir haberleşme sisteminin olduğu ortaya çıkarılmıştır (Tural vd., 2007:25). Buralardaki nöbetçiler sürekli olarak düşmanın gelip gelmediğini gözetlemişlerdir. Düşmanın görülmesi durumunda bu yüksek kulelerde acil ateşler yakılmış ve merkeze düşmanın geldiği haber verilmiştir. Gündüzleri ise ateşin görülmesi zor olduğundan dumanla haber verme yoluna gidilmiştir. Üzerinde ateş yakıldığından “*ateş kulesi*” ismi kullanılmıştır. Gözetleme kulelerinde yakılan ateşin sayısı da önemlidir. Çünkü ateşin sayısına göre düşmanın sayısı hakkında istihbari bilgilere ulaşılmaktadır. Yakılan ateş sayısının fazlalığı düşmanın da fazla olduğu anlamına geldiğinden, merkezdeki hazırlıklar buna göre yapılmıştır. M.Ö. 77 yılında 3000 askerle birlikte Hun orduları Çin’e yürümüş ve güney sınırındaki gözetleme kulelerine saldırmışlardır. Fakat Çin’in gözetleme faaliyetleri ve haberleşme teşkilatı oldukça etkin kullanıldığından, hemen ateşler yakılarak durum merkeze bildirilmiştir. Bu olay sonrasında Hun akınlarının Çin sınırında azaldığı görülmektedir (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004: 44; Baykuzu, 2012:106).

⁷ Qing Hanedanlığı: 1644-1911 tarihleri arası Çin’de hüküm sürmüş olan bir hanedandır. Ming hanedanından sonra iktidarı ele geçirmiş olan bu hanedanlık Çin’deki son imparatorluk hanedanı olarak kabul edilmektedir. Hüküm sürdükleri yıllarda geleneksel Çin hanedanlarının tüm şatafatını sergilemişlerdir (Dillon, 2010:13)

Çin seddi üzerinde çok sayıda gözetleme kulelerinin olması, ülkenin birçok düşmanının olduğunu ve sık sık saldırıya uğradıklarının göstergesidir. Bu saldırıları sık sık gerçekleştirenlerden biri de Türklerdir. Öyle ki Çin kaynaklarında Türklerin sık sık gözetleme kuleleri ve istihkâmlara saldırı düzenledikleri ifade edilmektedir (Togan, Kara ve Baysal, 2006:45).

Bir ülkede ateş kulelerinde ateş veya duman ne kadar az görülürse bu durum o bölgede barışın olduğunu bir göstergesidir. Xuan Di⁸ dönemi Çin yıllığı Han Shu'da anlatılırken; kuzeyde refah ve huzurun olduğu, hayvanların rahatça otladığı, barışın hâkim olduğundan bahisle uzun süre işaret dumanının yanmadığı kaydedilmiştir (Türker, 2015:463). Bu anlamda gözetleme kuleleri hem savaşın habercisi hem de barışın göstergesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca sınırlarda casuslar vasıtasıyla elde edilen bilgiler çerçevesinde gelecek tehlikenin bilinmesi ve ateş kuleleri sayesinde bu tehlikenin önceden fark edilerek müdahalede bulunulması, bu kulelerin her iki topluluk için de büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Bu kuleler, Hun Türkleri içinde oldukça önemlidir. Hunların dışında Göktürkler ve Uygurlarda da bu kuleler etkin bir şekilde kullanılmıştır. Kuleler aynı zamanda tampon bölge olarak belirlenen askerden arındırılmış topraklar da erken haber alma sistemi açısından önemlidir. Hunlar, ateş kulelerini genellikle bu tampon bölge sınırlarında kurmuşlardır. Yüeciler'in Mo-tun (M.Ö. 209 - M.Ö. 174) Yabgu'dan boş ve verimsiz arazi diyerek istediği ve Mo-tun Yabgu'yu Yüeciler ile savaşa zorlayan sebep, bu tampon bölgenin öneminden kaynaklanmıştır. Bu durum Hunlar açısından tampon bölgenin ve sınırdaki ateş kulelerinin önemini göstermektedir.

Askeri garnizonların casuslukta kullanılmasının nedeninin bilinmesi, Çin istihbaratındaki önemini de ortaya koyacağından, öncelikle Çin yönetiminin bu garnizonları kurmadaki asıl hedeflerine bakmak gerekmektedir. Çin İmparatorluğu, çeşitli entrikalarla Orta Asya devletlerini parçaladıktan sonra, istila ettiği bu topraklarda askeri garnizonlar (genel valilik) kurmuş ve bu garnizonların yönetimini, Çinli generallere ve yöneticilere vermiştir. Buradaki yöneticiler de bölgelerinde yaşanan olayları imparatora ileterek adeta casus gibi çalışmışlardır. Çin imparatoru Wu-ti (M.Ö.140-M.Ö.87), M.Ö.127 ile M.Ö.111 tarihleri arasında Hunları Yukarı

⁸ Xuan Di: M.Ö.73-M.Ö.49 yılları arasındaki dönemde Çin imparatorudur (Türker, 2015:459).

Moğolistan'dan çıkarmıştır. Onların tekrar bu bölgeye gelişine engel olmak amacıyla Kan-su⁹ bölgesine askeri tımarlar kurmuştur. Bu askeri tımarların görevi Yü-men¹⁰ Kuan geçidine kadar İpek Yolu'nu gözetleyerek olağanüstü gelişmelerden Çin yönetimini haberdar etmektir (Grousset, 2014:64). Çin yönetiminin Orta Asya bölgesinde bulunan 36 şehirde askeri üs kurmasının sebebi bu bölgede meydana gelecek olan tehlikeli durumdan haberdar olmak ve Orta Asya halklarının birleşmesini engellemektir.

Garnizon kurma diğer Türk devletleri döneminde de rastlanan bir durumdur. T'ai-tsung (626-649) zamanında Uygur ülkesi altı vilayete, yedi kazaya bölünmüştür (Ögel, 1955:339). Çin, T'ang hanedanlığının ilk döneminde (618-906) oldukça güçlenmiş ve Uygur topraklarının (Hsi-yü) tamamı Çin nüfuzu altına girmiştir. Çin Hanedanlığı da Hotan, Kuça, Kaşgar ve Karaşar şehirlerinde dört garnizon kurmuştur (Özderim, 1957:210). Bu garnizonlar sayesinde bölgede yaşanan ve yaşanabilecek her türlü hadiseden haberdar olmuşlardır. İçinde gözetleme kulelerinin de bulunduğu sınır boylarında bulunan bu kışlaların ihtiyaçları, sivil ve askeri kolonilerden sağlanmıştır. Ayrıca Çin ele geçirdiği Doğu Türkistan'da yaşanan olaylardan haberdar olabilmek için bu bölgede elçilik ve komutanlık birimi kurmuştur.(Yıldırım, 2012:136;Yıldırım, 2015:25).

Tarihin hemen her döneminde sömürge hareketlerine rastlamak mümkündür. Emperyalizmin görünüşteki amacı ne olursa olsun asıl amaç, başka halkların üzerinde hâkimiyet kurarak yayılmaktır (Ferro, 2011:43). Çin nerdeyse tüm ihtiyacını Orta Asya'dan karşılama yoluna gitmiştir. İstila ettiği Orta Asya topraklarını adeta parselleyen Çin yönetimi, bu bölgede yaşayan toplulukların hem kendi aralarında birleşmesini önlemek hem de diğer toplumlarla ittifak kurmasına mani olmak için her türlü tedbiri almıştır. Ögel (1948:266), bununla ilgili olarak İmparator Wu-ti (M.Ö. 140-87) zamanında Hun ülkesinin (Hun-ya) Çin'in kontrolüne geçtiğini ve buralarda garnizonlar kurularak Batı memleketleriyle temasın sağlandığını ve böylelikle Hunların Tibetlilerle ittifak sağlamasının önüne geçilmeye çalışıldığını belirtmektedir.

⁹ Kan-su: Çin'in kuzey batısında bulunan bir eyalettir. Yüeciler bu bölgede egemenlik kurmuşlardır (Çakan, 2015:102).

¹⁰ Yeşimtaş kapısı olarak da bilinen Yü-men geçidi, Çin'in doğusunda bulunur. Yü-men geçidinden batıya gidildiğinde Büyük Yüeci topraklarına (Kuşan) varılır. Günümüzde Kansu eyaleti Tun huang şehrinin kuzeybatısında yer almaktadır (Yıldırım, 2012:130-147).

Garnizon kurma projesi, Hunlar tarafından da uygulanmıştır. Batı memleketlerinde vergi toplamak, idareyi elde tutmak ve aleyhlerinde meydana gelebilecek olaylardan haberdar olabilmek amacıyla Tung-pu Tuwei adında garnizon kurmuşlardır (Onat, 1990:915).

1.2.5. İlk Dönem Posta Teşkilatı ve Casusluk Faaliyetleri

Posta teşkilatı ve casusluk faaliyetleri, insanların birbirleri merak etmesinden ve diğer toplulukların şerrinden emin olmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Yani diğer topluluklar ya da kişiler hakkında bilgi sahibi olma isteğinden kaynaklanan doğal bir durumdur. Bununla birlikte ilk dönem postacılık faaliyetleri incelendiğinde daha çok devletlerarası haberleşmeyi sağlayan diplomatik girişimlerin habercisi olan bir teşkilat olduğu görülmektedir. Tarih boyunca insanlar diğer toplulukları hep merak etmişlerdir. Dolayısıyla bu merak çerçevesinde posta teşkilatı daha ilk dönemlerden günümüze kadar insanoğlunun kullandığı ve sürekli geliştirdiği bir sistem olmuştur.

Postacılık ve casusluk, Çinliler ve Hunlar arasında da oldukça yoğun yaşanmıştır. Kurumsal bir teşkilat halinde olmasa da her iki devlet bu sistemi kendilerince tesis etmişlerdir. Aslında ilk dönem postacılık ve casusluk faaliyetlerini birbirinden ayırmak oldukça güç olduğundan her iki kavramda iç içe geçmiş faaliyetler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Altungök (2012:173)'e göre ilk dönem Türk devletleri, yürütmüş olduğu postacılık ve casusluk faaliyetlerinde daha çok Çin'i örnek almışlar ve bu iki faaliyeti birlikte yürütmüşlerdir. Fakat İslam sonrası döneme gelindiğinde Abbasilerin girişimleriyle postacılık ve hafiyecilik iki ayrı kurum olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. İstihbarat, Çin ve Hun Devleti açısından hayati öneme sahip bir konuma gelmiştir. Gerek Hunlarda gerekse Çinlilerde istihbarat elemanları, liderlere en yakın, saygın ve güvenilir kişilerden seçilmiştir.

1.2.6. Yıldız Falcılarının ve Şamanların Gelecekte Haber Vermesi

Çin hanedanlarının ve Hun Türklerinin birbirleri hakkında istihbarat elde edebilmek için neredeyse tüm imkânları seferber ettikleri görülmektedir. Düşmanın ahvalini öğrenmeyi devletin devamı için zorunlu gördüklerinden, istihbarat noktasında her iki toplum da tüm fırsatları değerlendirmek adına çaba sarfetmişlerdir. Bu dönemde istihbari anlamda farklı yöntemler kullanılmakla birlikte her iki toplumun da kullandığı ve meydana gelecek olayları önceden haber almak için başvurduğu yöntemlerden bir tanesi de gök cisimlerinin hareketleri ve özellikle yıldızları gözlemleyerek gelecekte haber veren kâhinlerden yararlanmak olmuştur

Yer, gök ve insan kavramları Çin ve Türk yönetim anlayışında çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Dini inancın bir gereği olarak imparatorların ve hakanların insanları ve dünyayı yönetme erki gökten alınan güç sayesinde olduğuna inanılmaktadır. Türklerde kut anlayışı olarak karşımıza çıkan bu durum, Çin devlet geleneğinde imparatorun tanrının oğlu olarak kabul edilirdi. Dolayısıyla Çin'i yönetecek imparatorları dahi gökteki tanrının belirlediğine inanılmaktadır.

Çinliler, Hun anlayışına benzer şekilde meydana gelen olayları gökle bağdaştırmışlardır. Çin hanedanları için gökte meydana gelen olayların yeryüzünde bulunanlar ile ilgisi vardır. Aynı şekilde yeryüzündeki hadiselerin de gökyüzü ile ilgisinin olduğuna inanılırdı (Eberhard, 1947:37). Çin Sarayı, yıldızlardan ve gök cisimlerinden o kadar fazla istifade etmiştir ki neredeyse Çin diplomasisinin temeli bu yıldız falı adı verilen batıl inanç sistemine dayanmaktadır. Özellikle Chin (M.Ö. 221-206) ve Han (M.Ö. 206- M.S.220) hanedanları dönemlerinden itibaren siyaset, astronomi ve falcılık birlikte değerlendirilmiştir. Çinli falcıların güneşin, ayın ve yıldızların hareketlerini yeryüzündeki siyasi aktörlerle bağdaştırdıkları ve gök cisimlerinin hareketlerini gözlemleyerek, Çin dış siyasetine yön verdikleri bilinmektedir¹¹ (Kırilen, 2012a: 51). Saray içi entrikalar ve sınır boylarındaki hareketliliğin önceden sezinlenmesi gibi hem iç

¹¹ Mesela, diplomatik girişimlerden ve siyasi olaylardan haber verebilmek için Kutup Yıldızını takip etmek gerekmekeydi. Çünkü Konfüçyanist bilginler Kutup Yıldızını Çin imparatoru ile özdeşleştirmişlerdir (Kırilen, 2012b:67).

siyasette hem de dış siyasette falcılar ve kahinler aktif rol oynamışlardır (Kırilen, 2012a: 54).

Çin imparatorları fala ve falcılara oldukça fazla önem vermişlerdir¹². “Fala bakmak Chou devri için tipiktir” (Eberhard, 1947:73). Çinli yöneticiler iç ve dış politikada meydana gelecek hadiseleri falcılardan ve münecimlerden öğrenmeye çalışmışlardır. Altay bölgesinde falcılar hayvanların kürek kemiklerine bakarak gelecekte haber veriyorsa “yağrını”, koyun tezekleri ile fala bakıyorlar ise “kumaldeği” olarak adlandırılmaktadır (Şener, 2000:70; Sümbüllü, 2010:64).

Günümüzde falcıların kâhinlerin ve koyun tarağı falı¹³ bilen kişilerin Çin ve çevresinde toplandıkları görülmektedir (Şeşen, 1985:33). Hunlara sığınan ünlü Çin generali Li Ling’in ihanetine çok kızan Çin imparatoru, general hakkında verilecek karar için bakanlar kurulunu sarayında toplamıştır. Bu toplantıda imparator münecim Se-ma Sin’in de fikrine başvurmuştur. Yaşanan bu hadise münecimlerin ve kâhinlerin saraydaki konumlarını göstermesi açısından önemlidir (Groot ve Asena, 2011:138). Çin yönetiminin yapacağı diplomatik girişimlerde kâhinlerin görüşlerine de başvurulmuştur.

Çin Seddi samanyolu ile, samanyolunun kuzeyindeki Mao takımyıldızı ise Hunlar ile özdeşleştirilmiştir. Toplam yedi yıldızdan oluşan bu takımyıldızın hareketlerine bakılarak siyaset belirlenmiştir. Mao (Hun) takımyıldızı ve etrafındaki altı adet takımyıldızın parlaması kuzeyli kavimlerin güçlendiklerine, bu yıldızlardan birisinin görünmemesi ise kararsız olduklarına bir işaret olarak algılanmıştır (Kırilen, 2012a: 51). Bir başka yıldız da yine kuzeyli yabancıları temsil etmektedir. “... bunun doğusunda büyük yıldızın adı kurttur. Kurtun boynuzları (kenarları) renk değiştiriyor; (bu, sınırlarda) yağma ve talanların artacağına delalet eder” (Kırilen, 2012a:51).

Çinliler, kuzeyde yay kullanan ve sancak taşıyan halklar için “Yin” ismini kullanmışlardır. Yin, Kutup yıldızı Venüs ve Ay’dan oluşmaktadır. Bunların başında ise Mao takımyıldızı vardır (Kırilen, 2012a: 52-57), Çinliler gökyüzündeki yıldızların ve gök

¹² Fala inanan imparator Wu-ti’nin Fergana’daki “Cennet Atlarını” savaş aracı olarak kullanmaktan çok, kendisini ruhlar dünyasına taşıyacak bir vasıta olarak gördüğünden savaşmayı bile göze alarak bu atlara sahip olmak istemiş olabileceği üzerinde durulmaktadır (Onat, 1990:919).

¹³ Koyun tarağı falının diğer adı kıtfedir. Koyunun kürek kemiği etlerinden sıyırdıktan sonra ateşe konularak kemiğin çatlaması sağlanır. Oluşan çatlakların aldığı şekle göre gelecekle ilgili tahminde bulunarak yapılan bir fal bakma çeşididir (Sümbüllü, 2010:61-64).

cisimlerinin şekil ve görünümlelerinden hareket ederek Hunlarda ve kuzeyli kavimlerde neler olduğunu tahmin etmeye çalışmışlardır. Bu tanımlamalar ve tahminler Çin sarayında görevli kahinlerin rastgele yaptıkları yakıştırmalar değildir. Hun İmparatoru Hu-han-yeh (M.Ö. 58-31) ve kardeşi Çi-çi (M.Ö. 56-36) arasında çatışma meydana gelip Hun ülkesinde karışıklıklar çıkmadan önce müneccimler Hen imparatoruna Hunlara karşı şansının yakında döneceğine dair kehanette bulunmuşlardır. Bunun üzerine imparator bu haberden memnun olarak şükran fermanı¹⁴ yayınlamıştır (Groot ve Asena, 2011:163).

Falcılar tarafından yapılan bu tahminler sözde kalmamıştır. Öyle ki bu tahminler sonrasında Çin ordularının harekete geçerek Hunlara saldırdıkları görülmektedir. Bu durum yapılan tahlillerin ve verilen haberlerin aynı zamanda uygulamaya konulduğunu da göstermektedir. M.Ö. 215 yılında Çin imparatoru Ch'in Shih-Huang-ti¹⁵ ülkenin kuzeyini teftişe çıktığı sırada Yen beyliğinden Lu adında bir rahip ile görüşmüştür. Bu rahip yapmış olduğu deniz seyahatlerinde ruhlar ve tanrılar hakkında oldukça önemli bilgiler toplamış biridir. Rahip Lu imparatora "yazılı resimler" adında bir kitap hediye eder. Bu kitapta Çin devletinin felaketinin Hunların eliyle olacağı yazılıdır. Çok şaşırان imparator bu kitabı baştan sona incelemiş ve bir yıl sonra M.Ö. 214 yılında general Meng T'ien'e üç yüz bin kişilik bir ordu hazırlatarak Hunlara saldırma emri vermiştir. Hun akınları bu şekilde başlamıştır. Bunun yanında Çin'in, sınırda Hunlara karşı bir takım önlemler aldıkları da görülmektedir (Tekin, 2010:78). Yıldızlara bakarak siyaset belirlemeyi anlatan bir başka olay da şu şekildedir:

Xiaohe Döneminin ilk yıllarında (M.S.79) gökte meteor görüldü, dört ok atımı mesafe (yol aldı). Işık saçıyordu ve rengi sarı beyazdı. İkinci ayda kuzey batı yönünde Tian Pei'den (Eltanin) hareket eden yeşil beyaz (bir başka yıldız kayması) ortaya çıktı, üçüncü ayda (aynı şekilde) kayan bir yıldız Tian Jing'den, bir başkası Tian Jiang'dan (bu olayların hepsi)ordunun harekete geçmesi anlamına geliyordu. (Buna mukabil) altıncı ayda atlı arabalı ordu komutanları (kuzeye) hareket ettiler ve Loulara (Hular)¹⁶ saldırıp 10 bin küsur baş kestiler, yüzbin küsur at, koyun ve büyükbaş hayvan ele geçirdiler.(Hunların) Rizhu Beyi ile 81 oba baş eğdi, toplam otuz küsur bin kişiydiler. (Komutanlar) şan-yü'yü Batı Denizi'ne

¹⁴ M.Ö.55 yılında yayınlanan bu fermanında; İmparator, Hunlarda çıkan karışıklıktan bahsetmekte Hun tanrı kutunun dahi kendisine tabi olmasından duyduğu memnuniyetini dile getirmektedir (Groot ve Asena, 2011: 163-164).

¹⁵ "Shih Huang" Çin'in ilk hükümdarı anlamına gelmektedir. Ch'in Shih-Huang-ti, oldukça sert kanunlar uygulaması ile tanınan bir kişidir. Yüzbinlerce insanı Çin seddinin yapımında öldüresiye çalıştırmıştır. Bilgili halkın kendisine karşı çıkacağını bildiğinden ülkedeki tüm kitapları yakıtmıştır. Fakat önemine binaen fal, tarım ve tıp kitaplarını yakırtmamıştır (Okay, 1993:38).

¹⁶ Çin kaynakları Hu kavramını bazen kuzeyli halklar için kullanmakla birlikte çoğu zaman Hunları işaret etmek için kullanmışlardır (Kırilen, 2012a: 53).

kadar kovaladılar. Bu yıl yedinci aydaki büyük yağmur halkı silip süpürdü. Bütün bu olayların sebebi (işaretleri) gökte gözlemlenen olaylardı (Kırilen, 2012a: 53-54).

Hunların üç koldan Çin sınırına doğru gelmekte olduklarını falcıların haber vermesi üzerine büyük bir ordu hazırlanarak Hunlar üzerlerine gidilmiş ve Hunlara ve müttefik güçlerine ağır bir darbe vurulmuştur. Hunların yenilgisinde yıldız falına bakarak Çin diplomasisine yön veren kahinlerin ve münecimlerin etkisinin olduğu açıktır.

Gök cisimlerinden haber alma ve gökle olan iletişim, sadece Çin'e has bir durum değildir.¹⁷ Hemen her toplumda tarihin her döneminde karşılaşılan bir durumdur. Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar bir işe başlamadan önce başarıma şanslarını artırma adına ayın ve yıldızların hareketlerini dikkate almışlardır (Kafesoğlu, 1980:27). İran medeniyetinde astrologlar ve astroloji bilimi önem kazanmıştır. İranlı astrologlar Yıldızların hareketlerini takip ederek onların hareketlerine göre çeşitli anlamlar çıkararak gelecekte meydana gelecek olayları önceden tahmin edebilmişlerdir. İranlı astrologlar bazı peygamberlerin doğacağını önceden tahmin etmişlerdir. Üç İranlı astrolog geleceğini tahmin ettikleri Hz. İsa'nın (as) geldiğini yıldızların hareketinden anlayarak dünyaya yeni gelen bu peygamberi bulmak amacıyla Filistine gelmişlerdir. Hz.İsa'yı (as) bulan İranlı astrologlar tekrar geriye dönmüşlerdir (Altungök ve Yıldırım, 2015:49).

Çin imparatorları nezdinde falcıların oldukça önemli bir yere sahip olmaları, geleceğe yönelik verdikleri haberlerin gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Şayet falcıların önceden haber verdiği durumların çoğu gerçekleşmemiş olsaydı Çin diplomasisinde bu kadar etkili olamayacakları bir gerçektir. Falcıların yanıltığı durumlarda Çin'de bulunan bütün falcıların kılıçtan geçirildiği de bir vakiadır.¹⁸ Bu

¹⁷ Gelecekte haber veren kişilere Araplarda Cahiliye Devrinde rastlanılmaktadır. İz sürme yöntemiyle kehanette bulunarak faili meçhul olayların aydınlatılmasını sağlayan ve gelecekte meydana gelecek hadiseleri haber veren kişiler bulunmaktaydı. Adına "Kaif" denilen ve falcılık ve münecimlik yapan insanların olduğu bilinmektedir. Kaifler aynı zamanda yaşadıkları dönemlerin en önemli casusları ve istihbaratçıları olmuşlardır. Hz. Peygamber ve sonraki döneme bakıldığında kaifler savaşlarda mutlaka hazır bulunarak güvenlik, istihbarat ve yön tayini gibi görevlerde kullanılmıştır (Şimşir, 2011: 137). İran Medeniyetinde münecimlik siyasi otoriteyi etkileyecek kadar gelişmiştir. İran Şahı II. Şâpur (309-2-379), münecimlerden İran uygarlığı'nın sonunu getirecek olan kavmin Araplar olacağını duyması üzerine Araplara karşı sert bir siyaset izlemeye başlamıştır. Fakat II. Şâpur'u bu siyasetinden vazgeçiren yine bir başka münecim olmuştur (Altungök ve Yıldırım, 2015:49).

¹⁸ Hun tahtına yeni geçmiş olan Ho-lo-ko (Hu-lu-ku) M.Ö.91 yılında Çin'e akın yaptığında keşif yapan öncü birliğin sözlerine ve davranışlarına bir anlam veremeyerek hemen falcılara başvurdu. Falcılar, gök cisimlerine bakarak Hunların Çine saldıracağını ve yapılan savaşı Çin Hanedanlığının kazanacağını belirtmişlerdir. Fakat Hunlar'ın savaş taktiğini değiştirmeleri ile savaşın seyri Hunlar lehine değişerek Hun ordusu Çin ordusuna galebe çalınca bu yenilginin sebebi olarak gösterilen Çinli falcılar öldürülmüştür (Kırilen, 2012b:63).

gerçeğe rağmen falcıların sarayda önemli bir mevki elde etmeleri, haber verdikleri olayların ekseriyetle doğru çıktığının bir göstergesidir. Çinli yöneticiler ile sarayda görevli gök gözlemcileri ve danışmanlar arasında sürekli bir bilgi akışının olduğu bilinmektedir. Yıldızların ve günlerin değişimine göre örtüştürülen sembolik ifadelerin sadece siyasete değil, gündelik yaşantıya da yön verir bir duruma geldiği görülmektedir. İmparatorların yıldızların hareketine göre geceleri farklı odalarda kalmayı tercih etmeleri de yıldız falına ne denli inandıklarının önemli bir göstergesidir (Kırilen, 2012b:63).

İslam öncesi dönemde yaşamış Türkler karşılaştıkları birtakım problemlerde problemin çözümü için falcılara başvurmuşlardır (Sümbüllü, 2010:62). Hükümdarların yanında mutlaka bir müneccim bulunurdu. Bu müneccimler seferlerin zamanının uygunluğuna bakarak sefere çıkılıp çıkılmayacağına karar verebilecek kadar söz sahibidirler (Özdal, 2008:49).

Tunguzlar¹⁹ dolunayın kutsallığına inandıklarından, savaş zamanlarını dolunayın konumuna göre düzenlemişlerdir. Yine Hunluların ayın büyüdüğünde savaşmaları ve küçüldüğünde geri çekilmeleri, hemen her toplumun gök cisimlerine bakarak hareket tarzı belirlediklerinin ipuçlarını vermektedir. Çin ile aynı dönemde yaşamış olan savaşa karar vermek gibi önemli bir konuda dahi gök cisimlerinin hareketlerini takip ettikleri görülmektedir (Kalafat, 2013:52). Türk kültüründe de eskiden gelen bir inanış olarak yıldızlardan yararlanma uygulaması vardır (Kalafat, 2013:52).

Bu konuda Esin (1948:125), Çinlilerin kullandığı yedi adet takım yıldızına karşılık, Hunların da yedi yıldız temsil eden yedi sütununun olduğunu belirtmektedir. Bu durum Hunlardaki yıldız falcılığının geldiği noktaya işaret etmektedir. Asya Hunları da fala, büyüye ve sihire inanmakla birlikte falcılardan Çinliler gibi gelecekte haber vermeleri noktasında yararlanmışlardır. Gelecekte haber verdiğine inandıklarından bu işlerle uğraşanları sürekli yanlarında bulundurmışlar ve düşmanın savaş planlarını boşa çıkarma gibi faaliyetlerde bunlardan yararlanmışlardır (Tezcan, 2002b:116).

¹⁹ Proto-Moğolların ataları olan Tunguzlar, Moğollar ve Türklerle ortak geçmişe sahip olan etnik bir gruptur. Çinin Kuzeydoğusundan başlayarak Büyük Okyanus'a kadar uzanan sahada yaşamışlardır (Gyula, 2002:379).

Falcılık Şamanlığa bağlı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Şamanlar²⁰ da fala bakarak gelecekte meydana gelecek olayları haber vermektedirler Altay Türklerinde göğün yolunun kutup yıldızından geçtiğine inanılmaktadır. Burkhanların (gök kapıcısı), şamanlara göğün kapılarını açtığı ve şamanların da bu kapıdan çıkarak göğe ulaştığına inanılmaktadır (Eliade, 2014:329). Altay bölgesinde yaşayan halkların inancına göre Gök Tengri kendilerinden memnun olmadığında bunu bir takım kozmik unsurlar ile bildirdiğine inanılmıştır. Kuyruklu yıldızın hareketlerinden Gök Tengri'nin doğal afet verebileceğini düşünmüşlerdir. Bu durumu bertaraf etmek için Gök Tengri'ye sunulmak üzere at, öküz ve koyun gibi hayvanlardan kurban etmişlerdir (Sümbüllü, 2010:63).

Hunlarda ve diğer Türk topluluklarında gök dini, gök tanrısı kültürünü de içinde barındırır ve güneşle temsil edilirdi. Bu bağlamda bütün din anlayışının olgun bir yıldız dini olduğu söylenebilir (Eberhard, 1942:29). Çin'de gelecekte haber verme işini falcı ya da gök izleyicileri gökyüzünü inceleyerek yaparken; İskitler, ağaçlara bakarak gelecekteki olayları yorumlamışlar ve her bir cismin bir ruha sahip olduğuna inanmışlardır. İskitlerin dini inanışlarına bakıldığında Şamanizm ile benzerliği göze çarpmaktadır (Çay ve Durmuş, 2002: 584). Hunlarda aynı işi yapan “*kam*”ların varlığı bilinmektedir. Türklerde geleceği ıgrayan (kehanette bulunan) rahipler bulunmakla birlikte, adına “*bahşı*”²¹ denilen ve büyücülükle uğraşan kişiler bulunmaktadır (Memiş, 1986:968). Göktürklerde de gelecekte haber veren rahiplerin olduğu belirtilmektedir (Baldick, 2011:51). Çin Sarayında çok sayıda Hun büyücüsü vardır (Divitçioğlu, 2016:157). Tüm bunlar, Hunlarda kamlığın serüveninin uzun bir dönemi kapsadığını göstermektedir. Hunlarda olduğu gibi Göktürk Devleti'nde de erkek ve kadın kamlar bulunmaktadır (Esin, 1978:98).

Kamlık, Uygurlar döneminde de önemini korumuştur. Buku Kağan (M.S.759-779) döneminde şamanlar, seferlere katılarak seferin akibeti hakkında tahminde bulunmuşlardır. Uygur şamanları; savaşlarda yağmur ve kar çağırarak savaşın lehlerine dönmesi için uğraşmışlardır. Divitçioğlu (2016:51)'na göre 765 yılına ait bir Çin

²⁰ Şamanlar, Kâhin olup çeşitli yöntemler kullanarak gelecekte haber veren ve bir takım gizli bilgileri önceden bilme yetisine sahip kişilerdir (Turan, 2014:127).

²¹ Bahşı, İslam öncesi dönemde Türkler arasında kendilerinde bir takım hariküladelikler görülen kişilerdir. Bahşı kelimesi Arapçada “*Murtaz*” olarak geçer (Memiş, 1986:968).

metninde geçen aşağıdaki ifadeler Uygurlarda kamların diplomatik ve askeri alanda atılacak adımlarda oldukça etkili olduklarını göstermektedir:

“Uygurlar Çin başkentini zaptedeceklerken birden bire bundan vazgeçerler ve Çin askeri valisine bunu şöyle açıklarlar: İlimizi terk edip buraya gelmeden önce bize iki kam geldi. Bu seferin fevkalade barış içinde geçeceğini ve T’ang Sarayının piyade ve süvarilerine karşı savaşamayacağımızı söylediler”.

XI. yüzyılda Kırgızlara ait olan bir metinde geçen şu ifadeler “*kamlama*” olayının nasıl gerçekleştiğini göstermesi açısından önemlidir:

“Kırgızlar arasında bir adam ya da birtakım adamlar vardır. Yılın belli günlerinde beraberlerinde ilahi okuyanları ve çalgıcıları getirirler. Bu adamlara fagitun²² derler. Çalgıcılar çalmaya başlayınca kendilerinden geçerler. İşte o vakit, halk kendilerine o yıl kutluk mu, yoksa bolluk mu, yağışlı mı, yoksa kurak mı, tedirgin mi yoksa güvenlimi olacağını ya da düşmanın topraklarını istila edip etmeyeceğini sorar. Dediklerinin çoğu, tıpkı söyledikleri gibi çıkar” (Divitçioğlu, 2016: 153).

Çin gök gözlemcilerinde olduğu gibi kamlar da gelecekte haber vermektedir. Fakat gerek Çin kâhinlerinin gerekse Türk kamlarının haber verdiği olaylara müdahale edemediğini, olayların gelişmesinde etkilerinin olmadığı görülmektedir. Mesela savaşın galibiyet getirip getirmeyeceğini bilmeleri onların savaşın seyrini değiştirebilmesi için yeterli değildir.²³ İslam sonrası dönemde de yıldızlara bakarak yön tayin etme anlayışı bulunmaktadır. Yusuf Has Hacib (2006:755), “*Mutluluk Veren Bilgi*” anlamına gelen “*Kutadgu Bilig*” adlı eserinde benzer şekilde ayları ve günleri kutlu ve kutsuz zamanlar olarak ikiye ayırmıştır. Ayların yıldızların ve günlerin hesabını en iyi münecimler bilmektedir. Yusuf Has Hacib, Herhangi bir işe başlamadan önce, zamanın kutlu olup olmadığını münecimlere sorarak öğrenmek gerektiği üzerinde durmaktadır.

Kamların, kâhinlerin ve falcıların meydana gelecek olayları önceden nasıl bildikleri ya da onlara nasıl bildirildiği merak edilen hususlar arasındadır. İslam sonrası tarihi kayıtlarda Uygurlar dönemindeki kamların cinlerle bağlantılı olduğu belirtilmektedir:

“(Moğollar) Uygurlar arasında sihirbazlar bulunduğunu ve bunlara kama’lar denildiğini gördüler... Kamların cinlerle yaptıkları gizli konuşmaların tamamlanması için, başka adamlar tarafından kirletilmiş olması gerekiyordu²⁴...”

²² Fagitun; kam, büyücü ve sihirbaz anlamına gelmektedir (Divitçioğlu, 2016:153).

²³ Kamların bir diğer özelliği de hastaları iyileştirmesidir ki bu özellik onları bulunduğu bölgede etkin bir konuma getirmiştir (Mandaloğlu, 2011:113).

²⁴ Kamlığın cinsiyet kavramının üstünde gerçekleştirildiğine inanılırdı. Kamlar ne kadın ne de erkek olabilirdi. Bu yüzden özellikle erkek olan kamlar genelde çift cinsiyet kimliğine sahip olmuşlardır. (Divitçioğlu, 2016:156)

Divitçioğlu (2016: 156)'na göre kamlar, cinlerle bağlantılıdır. Totem kavramı, içine “cin” kavramını da alacak şekilde kullanılmıştır. Şamanların kendilerine has dansı ise cinlerle yapılan savaşın canlandırılmasıdır (Rasonyi, 1971: 22-32). Günümüzde de bazı insanların cinlerle iletişime geçebildiğine inanılmaktadır.

Türk-İslam kültürünün etkin olduğu coğrafyalarda yıldızlarla ve güneşle ilgili çeşitli inanç sistemlerinin teşkil edildiği görülmektedir. Bir inanışa göre gökyüzüne çıkmak isteyen şeytana mani olmak için melekler tarafından ateş topları atılmıştır. Bu ateş topları yıldız kayması olarak algılanmıştır (Kalafat, 2013:52). Ünlü tefsirci Elmalılı M. Hamdi Yazır (2015: 571), Cin suresinin 8. ayetini: “(Cinler dediler ki): “Biz göğe dokunduk, onu kuvvetli bekçiler ve alevlerle dolu bulduk²⁵” şeklinde ve 9. ayetini “Doğrusu biz göğün bazı mevkilerinde dinlemek için otururduk. Fakat şimdi her kim dinleyecek olursa kendini gözetleyen parlak bir alev buluyor.” şeklinde tercüme etmiştir.

Bu konu daha çok ilahiyat biliminin alanına girdiğinden tafsilatını onlara bırakmak yerinde olacaktır. Ancak bu iki ayet incelendiğinde insanoğlunun ilk dönemlerinden itibaren Hz. Peygamber dönemine kadar cinlerin, gökyüzünün belli bir yerine çıkmış oldukları, meydana gelecek hadiseleri kulak hırsızlığı (casusluk) yaparak meleklerden öğrendikleri ve bu bilgileri de kamlara ilettikleri söylenebilir. Fakat 9. ayetteki ifadeden artık bu dinleme esnasında parlak alevlerin kendilerini takip ettiğinden dolayı cinlerin artık kulak hırsızlığı yapamadıkları anlaşılmaktadır (Yazır, 2015:571).

Yukarıda zikredilen iki örnekteki bilgiler birlikte değerlendirildiğinde Çin’de ve Hun ülkesinde diplomatik girişimlere yön verebilecek kadar etkili bir faaliyet olan yıldız falcılarının ve kamların bu işi cinler yardımıyla yapmış olabileceklerine dair kuvvetli bir ihtimal vardır. Türk şamanların ve kâhinlerin cinlerle iletişim kurma çabaları vardır. İki topluluğun savaşmak için karşılaştıklarında, aynı yerde oturan cinlerin de halkını korumak için savaştığına ve hangi topluluğun cini galip gelirse hükümdarının da galip geleceğine dair inanış vardır. Türkler, geceleyin cinlerin attıkları oklardan korunmak için çadırlarına saklanmışlardır (Kâşgarlı Mahmûd 2013:225). Bu bilgiler eskiden Türklerin cinlerle hemhal olduklarına dair olan bilgileri destekler niteliktedir. Dolayısıyla Türklerin

²⁵ Bu durum, yıldız kayması olarak gördüğümüz gökyüzü olayının, cinleri gökyüzünden uzaklaştırmak için atılan ateş topları olma ihtimalini güçlendirmektedir.

veya Çinlilerin şamanlar, kâhinler ve falcılar vasıtasıyla cinleri casus haberci olarak kullanmış olmaları da muhtemeldir.

Şamanlar, tanrıların dış görünüşüne sahip olduğuna inanılan kuşların dilini bildiklerinden, bu durum onlara gelecekte haber verme yetkisine de sahip olmalarına imkân tanımaktadır. Şamanlık bir din olmaktan çok cinleri, perileri ve ruhları emir komuta eden ve onlardan gelecekle ilgili bilgilerin alındığı bir inanış biçimi olarak görülmektedir (Kafesoğlu, 1980:32-33).

İKİNCİ BÖLÜM

HUN ÇİN İLİŞKİLERİ VE HUNLARIN ÇİN POLİTİKASI

2.1. HUN-ÇİN İLİŞKİLERİ

2.1.1. Casusluk Bağlamında Hun Çin İlişkileri

M.Ö. III. yüzyıl sonunda Türkler Hsiung-nu devletini Orta Asya'da Çin Hanedanlığı'na komşu büyük bir devlet olarak kurmuşlardır. Hunların en parlak dönemi, Mo-tun'dan (Mete) başlayarak Çin entrikalarının da etkisiyle iki parçaya bölünmelerine kadar sürer. Çin sarayı savaş meydanlarında yenemediği Hunları durdurabilmek için her türlü hileye başvurmuş, neredeyse her yolu denemiştir. Bunlardan bir tanesi Hun ülkesine prensesler göndererek barış teklif etmektir. Çünkü M.Ö. 209 yılında Ch'in Hanedanlığı sona ermiş yerine Han Hanedanlığı kurulmuştur. Han Hanedanlığı döneminde Hunlar oldukça güçlüdür. Bu yüzden Çinliler Hunlara karşı barışçıl bir yol izlemek durumunda kalmışlardır. Akrabalık ilişkisi kurmak için Hunlara hediyeler ve prensesler göndermişlerdir (Okay, 1993:27).

Hun şan-yülerinin Çinli prenseslerle evlenmeleri ve Çin hediyelerine alıştırılmaları gibi sebepler Çin hilesinin uygulanmasını kolaylaştıran etmenler olmuştur. Çin hilelerinin uygulanması neticesinde Hunlar günden güne güç güçten düşmeye başlamışlardır (Koçsoy, 2002:76).

Bu yöntem, dış müdahalelerle emeline ulaşamayan Çin'in yeni bir yıkım stratejisi ile iç siyasete müdahalesi anlamına gelmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda Çinli prensesler kalabalık bir casus maiyetiyle Hun ülkesine gönderilmişlerdir. Hun hakanları da Çin casuslarına karşı birtakım önlemler almaya çalışmış, fırsatını buldukça Çin'e ve diğer ülkelere gönderdikleri elçi ve tüccar kılığındaki casuslar aracılığıyla yaşananlardan haberdar olmaya çalışmışlardır. Bilge şahsiyetler tarafından yöneticilere yol gösterme adına kaleme alınan klasik eserlerde hakanın; halkının arasında gözcüler ve casuslar

bulundurmasının yanı sıra, geniş bir insan kitlesiyle iletişimde olabilme adına bu casusların derviş, seyyah, yolcu ve tabip gibi meslek kollarındanmış gibi gösterilmesini tavsiye etmişlerdir (Şimşir, 2011:52).

Prenses göndermek önemli bir stratejidir. Öyle ki bu prensesler sayesinde Çin sarayı hem Hun tahtında hak iddia edebilecek hem de casusların Hun ülkesine daha rahat girebilmeleri için ortam sağlanmış olacaktır. Hunların güçlü olduğu dönemlerde Çin’de hanedan üyeleri arasında taht kavgaları olduğundan Çin hanedanlığı zayıftır. Bu dönemde Çinliler kendi iç otoritesini sağlamaya çalıştıklarından, içe dönük bir siyaset izlemiş ve sadece sınırda savunma tedbirleri almakla yetinmişlerdir. Hunlar, Çin hanedanlığı için her zaman büyük bir tehlike olmuştur.

Çin’in zayıf olduğu bu dönem, savaş yanlısı ve akıllı bir siyaset yürütecek olan Wu-ti’nin M.Ö. 140 yılında tahta geçmesine kadar sürmüştür. Wu-ti, tahta geçtikten sonra ilk olarak, ülkesi için en büyük tehlike konumundaki Hunlarla ilgilenmiş ve uyguladığı stratejiler sayesinde Hunlar zamanla sarsılmaya başlamıştır (Onat, 1987: 383). Wu-ti, Hunları tamamen ezmenin ve yok etmenin yolunun onlarla savaşmaktan geçtiğine inanarak siyasetini “savaş” ve “casusluk” üzerine kurmuştur. Bunu yaparken de Hun ülkesinde neler olup bittiğini anlamak ve ona göre hareket etmek için Orta Asya topraklarına casuslar göndermiş ve onlardan gelen raporlara göre hareket etmiştir. İmparator Wu-ti, Hunları kendi başına yenemeyeceğini anlayınca müttefik arama yoluna gitmiştir. M.Ö. 138 yılında ünlü Çin casusu seyyah ve elçi olan Chang Ch’ien’i, Yüeciler’e²⁶ ittifak arayışı için göndermiştir. Bu tecrübeli casus da aldığı gizli görev doğrultusunda gördüğü her şeyi saraya rapor olarak sunmuştur. Dolayısıyla Wu-ti, Hunlarla yapacağı mücadele öncesinde ciddi bir hazırlık çalışması yapmış ve casusları aracılığıyla bir savaş alt yapısı oluşturmuştur. Bu hazırlıklar sonrası başlayan mücadeleler

²⁶ Yüeciler: Hunların güney komşuları olan topluluktur. Orta Asya’da Hunların en güçlü rakipleri arasında yer alan bu topluluk ile Hunlar arasından çok eski zamanlardan beri devam eden bir düşmanlık vardır (Ögel, 2011:247). Kuzeyden Alaşan bozkırları ile güneyde Nan-şan sıradağlarının kuzeyine kadar olan bölgede yaşamışlardır. Göçebe bir yaşam süren Yüeciler Hunlar tarafından dağıtılmışlardır (Eberhard, 1942:106-107).

neticesinde Hunlar M.Ö. I. yüzyılın başlarında, *Turfan*²⁷, *Yarkent*²⁸, *Kuça*²⁹ gibi yerleri kaybetmişlerdir.

Hunlar için Çin, devletin zayıfladığı dönemlerde olduğu gibi güçlü dönemlerinde de potansiyel bir tehlikedir. Çin casusları Hunlar arasındaki iç çekişmeleri sürekli olarak körükleyerek ülkede huzursuzluk meydana getirmeye çalışmışlardır (Göde, 1992:5; Bedirhan, 2004:68). Bu dönemde Panço adlı Çinli general, Orta Asya'ya gerçekleştirdiği seferlerin sonucunda Hunları İpek Yolu'ndan çıkarmış, aynı zamanda Kan Ying gibi casuslarını da istihbarat amaçlı başta Roma coğrafyasına olmak üzere batıya göndermiştir (Lewis, 2015:53).

Hunlarla Çinliler arasındaki amansız mücadele uzun yıllar devam etmiş ve Hunları yıpratmıştır. Yorgun düşen Hun halkı sürekli yer değiştirir olmuş ve artık Çin ile barış yapmayı arzulamışlardır (Onat, 1987:385). Hunların güç kaybetmesinde Çin entrikalarının büyük etkisi olmuştur. Çin hanedanları askeri ve diplomatik girişimleri eş zamanlı yürütmüşler ve entrikaya yatkınlıkları sayesinde düşmanlarını diğer düşmanla bertaraf etme yoluna gitmişlerdir (Roux, 2007:59). Çin hiç boş durmamış, bir yandan Hunlara bağlı toplulukları çeşitli ihsanlar ve unvanlarla kandırıp Hun birliğinden ayırmaya çalışmıştır. İpek Yolu'na da hâkim olmak suretiyle Hunların ticari hayatını da sekteye uğratmıştır. Sonraki yıllarda Hunlara bağlı olan topluluklar da Çin siyasetinin birer uygulayıcısı olarak Hunlara saldırmışlardır. Ayrıca Orta Asya'daki Hun hâkimiyetinde bulunan küçük devletler de Hun birliğinden ayrılarak bağımsız olma yollarını aramaya başlamışlardır. Dış siyasette tüm bunlar olurken iç siyasette de karışık bir ortam vardır. Çinli casusların prensler arasına soktuğu fitnenin de etkisiyle taht kavgaları baş göstermiştir.

Hunlara vurulan en büyük darbe, M.Ö. 58 yılında Güney (doğu) ve Kuzey (batı) olarak ikiye ayrılmaları olmuştur. Kaynakların belirttiğine göre kurultaydaki diğer beylerin aksine Çin'e sığınmayı talep eden Hu Han-Yeh'in yardımcısı, hükümdarı Çin

²⁷ Turfan: Diğer adı Kao-Ch'angtır. Turfan Uygurlarının kurulduğu yerdir. Turfan şehri bulunduğu konum itibarıyla pek çok savaşa ve yeni medeniyetlerin doğuşuna şahitlik eden bir yerdir. Toplam kapladığı alan yaklaşık 10.300 km dir. Çok sıcak bir yer olmasına rağmen İpek yolunun önemli duraklarından birisidir (Erkin, 2008:6).

²⁸ Yarkent: Doğu Türkistanda yer almaktadır. Çin'in Uygur Özerk bölgesi sınırlarında yer alır.

²⁹ Kuça: İpek yolu güzergâhında bulunan ticari bir konak yeridir. Eftalitler 1516 yılında İpek yoluna hâkim olduklarında Kuça şehrini de kontrollerine aldılar (Gumilev, 2013:525).

ülkesine sığınmaktan başka çare kalmadığına ve devletin varlık sebebinin ancak Çin'e tabi olmaktan geçtiğine inandırmış ve diğer beylerin şiddetli muhalefetine rağmen ısrarla Çin'e bağlanmak gerektiğini savunmuştur (Ercilasun, 2014: 19-20). Kurultayda Sol Bilge Beyi³⁰ ve Çin yanlıları, neden Çin'e bağlanmak gerektiğini şu şekilde açıklamışlardır:

"Bu olmalı! (devletlerin de) hem güçlü hem güçsüz zamanları olur. Şimdi Çin ezici güce sahiptir. Şehir devletleri ile Wu-sunlar, tıpkı bir cariye gibi hep Çin'e bağlandılar. Şan-yü Tsu-t'e-ho zamanından beri devlet – bir daha birleştirilmeyecek şekilde – bölünüyor. Bundan dolayı Çin'in üstün gücü karşısında boyun eğmek gerekir. Aksi takdirde tek bir gün bile rahat yüzü görülemez. Çin'in yüksek hâkimiyeti altında barış ve sükûnet bulunabilir. Yoksa tehlikeler içinde batıp gidilir. Acaba bundan daha iyi öğüt verilebilir mi ?" (Bedirhan, 2004: 69).

Chih Chih (Çi-Çi) ve kardeşi Hu Han-Yeh arasındaki şiddetli tartışma sonrasında Chih Chih, kendisi gibi düşünen vatansever gruplarla birlikte kuzeye çekilerek Kuzey Hunların kağanı olurken, Hu Han-Yeh de maiyetiyle birlikte Güney Hunların kağanı olmuş ve Çin'e tabiiyet bildirmiştir. Kurultayın Çin'e bağlanma konusunda kesin bir dille reddettiği bir durumun Hu Han Yeh tarafından ısrarla kabul edilmesi analiz edilmesi gereken bir durumdur. İstiklalin başka bir devletin, özellikle de Çin gibi ezeli düşmanın himayesinde aranmış olması, Sol Bilge Beyi'nin Çin tarafından çeşitli vaatlerle kandırılan bir casus olma ihtimalini akla getirmektedir. Netice itibarıyla Büyük Hun Devleti iki kardeş arasındaki anlaşmazlık ve savaş nedeniyle iyice zayıflayarak ikiye bölünmüştür (M.Ö.58). Çin de kadim hedefine ulaşarak rahat bir nefes almıştır.

Han imparatoru Wang Mang (M.Ö. 45- M.S. 23) döneminde ise imparator bir ferman yayınlarak Hun devletini 15 parçaya böleceğini dile getirmiş ve bunu gerçekleştirmek için de Hun prenslerini türlü hediye ve vaatlerle kendine bağlamaya çalışmıştır. Bu prensleri kendine bağladıktan sonra da mevcut kağana karşı isyan etmeleri için gizli planlar yapmıştır (Onat, 1987:388).

Hunları adım adım takip eden ve gözetleyen Çin Hanedanlığı, Hu Han Yeh'i destekleyerek kardeşi Çi-Çi ile mücadele etmesini sağlamış ve onu öldürtmek suretiyle Kuzey Hun Devleti'ne de son vermiştir. M.Ö. 36'da gerçekleşen bu olayla birlikte Çin için batıdaki en büyük tehlike ortadan kalkmıştır. Çin'in Hunları ikiye bölmesi sonrasında Hun-Çin ilişkilerinde siyasi ve ekonomik anlamda önemli değişiklikler olmuştur. Çin,

³⁰ Devletin, doğu kesimini yöneten ve hakandan sonra en üst düzeyde devlet yöneticisidir. Sol bilge beyliğine genelde şan-yünün doğuştan vâliht olan oğlu getirilmektedir (Boodberg, 1936:293). Sol bilge beylerine devlet idaresinde tecrübe kazanması amacıyla ülkenin doğu kanadının idaresi verilmekteydi. Hun vâliht olan sol bilge beylerinin 10.000 kişilik bir de ordusu bulunmaktadır (Koca, 2002:693-695).

Hunların yeniden birleşerek güçlenmesine mani olmak için çeşitli politik ve ekonomik önlemlere başvurmuştur. Hu han-yeh'in devletini sürekli gözetim ve denetim altında tutarak güçlü bir devlet olmasına engel olmuştur. İkinci defa bölünmüş olan Hunların tek bir devlet olarak yaşama ümitleri bitmiş ve toprakları da Çin'e dâhil edilmiştir (Onat, 1987:613).

Hunların yıkılma süreci ve sebepleri incelendiğinde, herhangi bir savaşta yenilmek suretiyle değil de gittikçe şiddetlenen iç çatışmalar neticesinde yavaş yavaş zayıfladıkları görülmektedir. Bu çöküş sürecinde meşhur “Çin diplomasisi” çok önemli bir rol oynamıştır (Groot ve Asena, 2011:32). Çin, kendi sınırları dışındaki topluluklara “böl, yönet ve yok et” politikasını uygulamıştır. Bu siyaseti etkin kullanmak adına da aktif bir şekilde doğudaki Türkler ile batıdaki Türklerin arasını açma politikası gütmüştür (Beckwith, 2009: 108).

Kuzey Liang³¹ Devleti'nin kurucusu olan bozkır kökenli Chü-Chü Meng Hsün'ün³² amacı güçlü bir devlet kurmaktır. Bunun için lazım gelen cesareti ve savaşçılık özelliği bozkır geleneğinden gelmektedir. Sahip olduğu bir diğer özelliği de Çin'de aldığı eğitim sayesinde öğrendiği kurnaz ve ikiyüzlü Çin siyasetidir. O cesareti ve kurnazlığını birleştirerek başarıya ulaşmıştır (Baykuzu, 2002:759). Çin siyasi eğiliminin ve “böl, yönet ve yok et” politikasının hayata geçirilmesinde baş aktörler, devletlerarasında sürekli gelip giden casuslar olmuştur.

Ünlü fikir adamı ve aynı zamanda bir sosyolog olan Güngör (1992:16);

“Hunlar zamanında Çinliler medeniyet bakımından çok ileri bir durumdaydılar. Hem nüfusları ve orduları çok kalabalık hem medeniyetleri parlak olduğu halde Hunlarla başa çıkamadılar. Bu da gösteriyor ki Hun başarısının sebebi yalnızca askeri güç değildi. Gerçekten Hunlar teşkilatçılık idare bakımından çok gelişmişlerdi o sırada Çin'in ayrı ayrı prenslikler halinde bulunmasından da faydalanarak Kuzey Çin'de sık sık iktidarı ele alıyorlardı. Fakat Çinlilerin şehir hayatına kapılan sınır-boyu Türkleri yavaş yavaş Çinlileşiyor, Çinli prenseslerle evlenen Hun hükümdarlarının saraylarında Çin adet ve gelenekleri yerleşiyordu.”

Diyerek Hunların çöküş nedenleri hakkındaki görüşlerini ifade etmiştir. Çin'deki Hun kültürünün etkisinin giderek azalması Çinlileşmenin bir sonucudur. Hun ordu teşkilatının

³¹ Asya'daki son Hun devletidir. 42 yıllık bir ömrü vardır. Devletin kurucusu Chü-ch'ü Meng hsün'dür. Chü ch'ü adı Hunların da kullandığı bir unvandır. Chü ch'ü adının çevresinde yaşadığı nehirden aldığı yönünde rivayetler vardır. 460 yılında Juan Juanlar tarafından bu devlete son verilmiştir. Kuzey Liang devletinin son kalan bakiyesinin Göktürk devletinin kuruluşunda etkisi vardır (Baykuzu, 2002:758-762).

³² Kuzey Liang Devleti'nin kurucusudur. İyi derecede Çince bilmektedir. Çin tarih kroniklerini rahatlıkla okuyabilmektedir. Dönemin önemli bir bilimi olan astroloji konusunda bilgi sahibidir. Savaş stratejisini iyi bilmektedir. Türk kavimleri üzerinde etkisi olan bir kişidir. (Baykuzu, 2002:758-759).

ve saray hayatının dahi Çinlilere benzemesiyle Çin saray entrikalarının da en şiddetli şekilde yürütülmüş olduğu görülmektedir. Bu durum, Hun Devleti'nin çöküşünü hızlandırmıştır. Hunlar bu duruma Çin'in uyguladığı etkin siyasetle ve casusların yoğun çalışmaları neticesinde gelmiştir. Sonraki sürece bakıldığında Çin'in, bozkır topraklarını sömürgesi haline getirdiği görülmektedir (Zelyut, 2008:39).

Çin'in Hanedanlığı zamanında yasalar oldukça sertleşmiştir. Özellikle M.Ö. 356 yılında Shan Yang tarafından uygulamaya konulan yasalar ve haksız uygulamalar Hun halkını çok zor bir duruma düşürmüştür (Okay, 1993:32). Çin'den canını kurtarmak için kaçan Çinli kumandanlar ve halk gönüllü olarak Hunların safında mücadele etmiş ve kendi istekleriyle Hunlar lehine casusluk yapmışlardır. Tarihte bunların örneklerine sıkça rastlamak mümkündür.³³

Çin İmparatoru Gaozu tarafından, Mo-tun'a yenildiği için cezaya çarptırılacağından emin olan Çinli ordu komutanları Hun saflarına katılarak, Çinlilerden en iyi nasıl yararlanılacağını Hunlara öğretmişlerdir (Findley, 2006:45). Bu kişiler Çin'e düzenlenecek savaşlarda Hun Shan-yüsü'ne kılavuzluk yapmışlar ve Hun hakanlarının iltifatlarını ve güvenlerini kazanmışlardır. Fakat bunlar Çin tarafının yoğun hilesine göğüs germeye yetmemiştir. Prensesler ve Çin ipeği, Hunlara karşı kullanılan ölümcül silahlar olmuştur. Bunlar Hunların güçlü oldukları dönemlerde fazla etkili bir silah olarak görülmemiş olsa da Hunların zayıf hükümdarlar tarafından idare edildiği zamanlarında huzursuzluğun ana kaynağı olmuşlardır. Dışarıdan Çin baskısı içerde casusların yoğun propaganda çalışmaları devlette derin çatlakların oluşmasına sebep olmuştur (Batur, 2013:38).

Orta Asya merkezli Hun Türklerinden sonra devlet kurmuş olan Türk devletlerinden olan Göktürkler ve Uygurların da yıkılma nedenleri incelendiğinde benzer sebeplerin olması dikkat çeken bir başka özelliktir. Bu sebepler arasında genel anlamda; Hun yabguları arasındaki taht mücadelesi, Çinlilerle yapılan savaşlar, Çin entrikalarının zararlı etkileri ve yerine göre Türklerle aynı soydan gelen toplulukların Çinli casuslar vasıtasıyla kandırılarak soydaşlarına karşı kışkırtılması sayılabilir (Batur, 2013:38).

³³ Wei Lü, Li Ling, Lu Wan, Wang Hsin gibi Çin'in önemli komutanları Hunlarla giriştikleri savaşlarda Hunlara mağlup olduklarında Çine gitmek yerine Hun şan-yüsüne sığınarak Hunlar lehine çalışmışlardır (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:10;Gumilev, 2013:8).

Casusluk çerçevesinde incelenen Hun-Çin ilişkilerinin dostluk ekseninden çok savaş ekseninde yürütüldüğü görülmektedir. Çin sarayında, imparator yardımcılarının Hunların nasıl sakinleştirileceği konusunda hararetli müzakereler yaptıkları bilinmektedir. Hunlar ise dış politikaya yönelik özellikle de Çin'e karşı izlenecek yol haritası ile ilgili toy meclislerinde müzakereler yapmışlardır. Çi-Çi ve kardeşi Hu Han-Yeh arasındaki kurultayda meydana gelen hararetli tartışmalar önemli bir örnektir.

2.1.2. Hunların ve Çinlilerin Dünya Algısı

Hunların ve Çin hanedanlarının uzun süre devam eden aralarındaki anlaşmazlığın ve amansız mücadelelerin ana sebeplerden bir tanesi her iki tarafın da kendilerini dünyanın merkezinde görmeleridir. Buna göre diğer devletler ancak onların vassalı olabilirler. Yani her iki devletin de dünyanın merkezine kendilerini koymaları; Orta Asya coğrafyasında kıyasıya bir mücadelenin ve çetin savaşların yaşanmasına sebep olmuştur.

Çin-Hun mücadeleleri daha çok Çin'in dünya görüşünü temelinden sarsması açısından önemlidir. Öyle ki Hun akınlarının önlenememesi neticesinde Türkler hakkında bilgi toplama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Elde edilen bilgiler Çin'in dışarıya kapalı olan dünya görüşünü büyük oranda değiştirmiştir (Koca, 2002:688). Çinliler ile Hunlar arasındaki casusluk, entrika ve yıkıcı faaliyetlerin daha net anlaşılabilmesi için tarafların dünyayı nasıl algıladıklarının da bilinmesi gerekmektedir.

Chou devrinin M.Ö. 550-280 yılları arasındaki fikri alt yapısının temelinde Konfüçyüs öğretileri gelmektedir. Konfüçyüs öğretileriyle Çin yönetim felsefesi de şekillenmiştir (Eberhard, 1947:44-45). Çin hükümdarlarının dış politikalarında da akislerini bulan dünya yönetimine bakış açısı şu şekilde izah edilmektedir:

“Aile cemiyetin bir üyesidir ve ailenin başında en yaşlı erkek aza bir nevi reis olarak bulunmaktadır. Devlet yalnız ailenin genişlemiş bir şeklinden ibarettir.(Burada devletle, tabii olarak yine derebeyler tabakası kastedilmiştir).Aile nasıl tanzim edilmişse, tanrılar âlemi de öyle tanzim edilmiştir. Aile içinde tek taraflı birçok bağlar vardır: Baba ile oğul arasında(buna göre oğul babasına kayıtsız şartsız itaate mecburdur ve kendi hakları yoktur);karı ile koca arasında (kadının kendi hakları yoktur);ağabey ile kardeş arasında, bunun daha geniş şekli arkadaşlar arasındadır. Bu ağabey ile kardeş arasındaki bağlar gibi telakki edilmektedir. Bunların en sonuncusu ailenin dışına çıkarak devletle aileyi bağlayan hükümdarlarla tebası arasındakidir ve baba ile oğul arasındaki bağ gibi telakki edilmelidir. Hükümdarla gök arasındaki bağ da baba ile oğulda olduğu gibidir. Böylece Konfüçyanizm'de, Gök Dini, aile sistemi ve devlet sistemi bir birlik haline gelmiştir.” Eberhard (1947:47).

Ünlü tarihçi Eberhard tarafından yorumlanmış olan Konfüçyüs'ün bu fikirleri Çin hükümdarlarının dış politikasının ana hatlarını oluşturmaktadır. Hunlar ile Çinliler arasında yapılan yazışma ve antlaşma maddelerinde Çin hükümdarları ile Hunların kardeş oldukları belirtilmektedir.

Konfüçyüs'ün³⁴, ortaya koyduğu düşünsel alt yapı ve siyaset tarzının temelini Çin aile sistemi oluşturmaktadır. Buna göre eş ve çocukların babaya olan itaati nasılsa, Çin imparatoruna diğer devletlerin itaati de öyle olmalıdır. Rüzgârdan eğilen otlar gibi yeryüzündeki halkların hepsi imparatorun otoritesi ve gücü karşısında eğilmelidir (Anıl ve Özbek, 2007:132). Bu durum, Çin hükümdarının Hun hakanlarına “evlat” nazarıyla bakmasının altında yatan fikri düşünceyi de açıklamaktadır. Konfüçyüs'ün baba, oğul ya da abi, kardeş benzetmesinin ortak noktaları küçüklerin büyüklere itaat etmeye mecbur görülmesidir. Çinli bir filozof olan Konfüçyüs'ün yeryüzünde “baba” olarak nitelendirdiği kişi şüphesiz Çin imparatorlarıdır. Onun öğretilerinin nihai hedefinde Çin imparatorlarının Hun imparatorlarından daha üstün olduğu düşüncesi yatmaktadır (Yıldırım, 2011:70). Çin imparatoru Wang Mang zamanında Hunlar Hsiungnu yerine Hsiang-nu³⁵ olarak yazılmış ve bu durum Hunların Çine karşı ayaklanmasına sebep olmuştur. Merkezi devlet anlayışının hâkim olduğu Çin'de, devletin etrafındaki kavimler ise barbar ya da düşman olarak telakki edilmiştir³⁶ (Koca, 2002:687). Dünyadaki diğer tüm hükümdarlar ise ona itaat etmeye mükelleftir. Çinliler kendileri dışındaki kuzeyli kavimleri hakir görmüşlerdir (Ögel, 1971:15). Çin yönetimine ve Konfüçyanist bilginlere göre dünyanın idaresi Çin imparatorlarına “*Gök Tanrı*” tarafından verilmiştir. Dolayısıyla imparator, Gök Tanrının göğün altındaki³⁷ (yeryüzü) temsilcisidir ve tüm yetki ve erklerini gökten almaktadır. Çin kayıtlarında taht değişikliklerinde geçen “*Gökteki yüce hükümdar eski oğlunun yerine yenisini seçti*” (Kırilen, 2012b:57) gibi

³⁴ Çince adı K'ung Tzedir (Eberhard, 1947:36).

³⁵ Hsiang-nu, Efendisi tarafından tabiiyete alınmış köle anlamına gelmektedir (Eberhard, 1947:104)

³⁶ Çindeki bu anlayış Chung-kuo şeklinde “orta memleket” ya da “orta devlet” olarak günümüze değin gelmiştir. (Ögel, 1971: 1).

³⁷ “*Göğün altı*” kavramı, Çin tarihi kayıtlarında Çin topraklarını değil, yeryüzünün tamamını temsil eder. Çin imparatoru Çin'in yöneticisi olarak değil, tüm yeryüzünün yöneticisi ve temsilcisidir. Burada yeryüzü ile Çin ifadelerinin aynı kullanılması yeryüzünü mekânsal anlamda Çin'e indirgemek değil, Çin'i daha geniş manada yeryüzüne yayma düşüncesidir. Bu ifadelerden Çin'in yeryüzünü sömürebilmesinin meşru bir zemine oturtulmak istendiği açıktır. (Kırilen, 2012a:57). Bu anlayış kendisini merkezde gören ve Çinlilerin haricindeki toplulukları ötekileştiren kendisine yabancı gören bir düşünceyi de beraberinde getirmiştir.

ifadeler bu durumu teyit etmektedir. Bu anlayış bir nevi, Hunlara ve diğer kavimlere Tanrı tarafından cezalandırılmak istemiyorsanız Çin imparatoruna itaat etmek zorundasınız mesajıdır.

Yaklaşım bu olunca, kendisinden daha aşağı görülen fakat zamanla daha güçlü bir devlet konumuna gelen Hunların varlığı, Çin'in dünyanın merkezinde olduğu fikrine vurulan en büyük darbe olmuştur. Bunu ilk farkedenden birisi de Chao kralı Wu-Ling (M.Ö. 325-248) olmuştur. Bu krala göre Hunlar düşman olmakla birlikte aynı zamanda iyi de bir örnektir. Ona göre Hunlara karşı zafer ancak Çin ordusunun onların silah ve giyimleriyle tanzim edilmesi halinde kazanılabilecektir (Koca: 2002:689). Örneğin, Pei-teng kuşatmasında alınan yenilgi ve arkasından imzalanan He-qin antlaşmasından sonraki süreç, Çin yönetimi açısından yüz kızartıcı ve oldukça aşağılık bir durum olarak algılanmıştır. Bu antlaşma, Çin hükümdarlarının yer yüzünün tek hâkimi olma tasavvurunu ortaya koyan Çin'in Konfüçyüs öğretileriyle çelişen bir durumdur (Groot ve Asena, 2011:95). Ne pahasına olursa olsun bu durum düzeltilmelidir ve bunun için her türlü oyun, kadın, casusluk, entrika, hile, aldatma vb. tüm yöntemlerinin kullanılması mübah görülmüştür. Hatta bu durumdan kurtulma adına Çin imparatorları, öz kızlarını dahi düşman ülkeye (Hunlar) göndermişlerdir. Çin kızlarını kullanarak Türkleri etkisiz hale getirme projesinin mimarı olan Liu Jing'e göre; İmparatorun kızı Mou-tun'un (Mete) ulu hatunu olacak ve onlardan dünyaya gelecek olan veliaht ise Çin imparatorunun torunu olacaktır (Cosmo,2002: 715). Konfüçyüs öğretilerine göre bir torun kendisini dedesinden daha üstün veya ona eşit göremez. Bu şekilde Hunlara karşı Çin üstünlüğü sağlanmış olacaktır. "He-qin" olarak bilinen kardeşlik sistemine işlerlik kazandırılabilmesi için Konfüçyüs öğretilerinin Hunlar tarafından da bilinmesi gerekmektedir. Bu görevi Hun ülkesine gönderilen casus rahipler üstlenmişlerdir. Çinli gururunun verdiği hisle Liu Jing'in Hunlara Çinli prenses gönderme fikrine karşı çıkan ve bunun vatana ihanet olduğunu savunan danışmanlar da olmuştur (Şemseddin, 1340:32).

Liu Jing'in ortaya koyduğu He-qin barış politikasının şiddetli tenkitçisi olan Konfüçyanist bilgin Chia I, barış değil savaş taraftarı politikalarıyla tanınmaktadır. Çin imparatoru Wen-ti (M.Ö. 202-157) döneminde yaşamış olan bu danışmanın, imparatoru savaşa ikna etmeye çalıştığı raporundan, Konfüçyüs öğretilerine göre dünya algısını gösteren örneklere rastlamak mümkündür. Chia I, imparator Wen-ti'ye sunduğu raporda Han Sülalesinin Hunlar karşısında düştüğü yüz kızartıcı durumu şu şekilde anlatmaktadır:

“İmparatorluğun durumu, tam olarak ayaklarından baş aşağıya asılmış bir adam şeklinde tasvir edilebilir. Göğün oğlu imparatorluğun başıdır. Niçin? Çünkü o tepede kalmalıdır. Barbarlar imparatorların ayaklarıdır. Niçin? Çünkü onlar ayak tarafında yer almalıdır. Şimdi, Hsunglular bir taraftan mağrur ve küstah, diğer taraftanda bizi yağma ve istila ediyorlar. Bize binlerce hakaretlerde bulunuyorlar ki bu durum bize karşı son derece saygısız bir davranış olarak kabul edilmelidir. Onların imparatorluğa verdikleri zararın ise haddi hesabı yok. Daha fazla hakaretlere maruz kalmamak için birçok masrafa giriyoruz; her yıl Han Sülalesi onlara para, ham ipek ve kumaş veriyor! Bunları talep etmek, hâkim ve sahip olmak demektir. Onlara bu vergiyi vermek ise onların tabiiyeti altına girmek demektir! Barbarlara emretmek, tepede bulunan İmparatora bahşedilmiş bir yetkidir; Göğün oğlu’na haraç takdim etmek ise ayak kısmındaki vassallar tarafından yapılması gereken olağan bir davranıştır. Demek oluyor ki şimdi ayaklar üstte, baş ise aşağıda bulunuyor! Bu şekilde başaşağı asılı durma insan muhayyilesinin ötesinde bir şey! Ne müthiş bir herc ü merc! Buna tahammül edildiği sırada İmparatorluk dâhilinde hakikaten gayretli, işgüzar kumandanlar bulunduğu iddia edilebilir mi? İmparatorluk bu gün hakikaten utanılacak ve hazin bir vaziyette bulunuyor” (Tezcan, 2002a: 731).

Çin’in tarz-ı siyasetini kendi dünya algısına göre düzenlemiş olduğu ve Çin imparatorlarının bu yetki ve anlayışı gökle bağdaştırdıkları görülmektedir. Bu kuralın bozulmaması için her türlü tedbir alınmalıdır. Çünkü Çin yönetiminin barbarlar tarafından ele geçirilmesi hayal dahi edilemeyecek bir durumdur.

Hunların devlet yapısına bakıldığında merkezîyetçi anlayış ile toplulukların idare edilmesi tarzının Çin siyasal yapısına benzerliği göze çarpmaktadır. Tarihin belli dönemlerinde Türklerin de çevresindeki devletlere göre kendilerini üstün gördükleri, onları itaate zorladıkları dönemler olmuştur. Budizm’deki dünyayı yönetme düşüncesi ile Hun ve Çin topraklarında yaşayan Türk hanedanları arasındaki cihanşümül devlet anlayışı arasındaki benzerlik; onların, Budizm’in Mahayana mezhebini benimsemelerinde önemli bir etken olmuştur (Tezcan, 2002b: 116). Türkler, Tanrının kendilerini yeryüzünü idare etmek için gönderdiğine inanmaktadırlar (Öztuna, 1983:303). Dolayısıyla kut anlayışı denilen yönetme yetki ve kudreti Gök Tanrı tarafından Hun hakanına bahşedilmiştir. Konfüçyüs anlayışında olduğu gibi Türk inanç sisteminde de Hun hakanı, Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak görülmektedir.

Hunlar, savaşlardaki galibiyetin ve mağlubiyetin, Tanrı tarafından takdir edildiğine inanmaktadırlar. Tanrının temsilcisi sıfatı ile hareket eden Hun hakanlarına göre yeryüzündeki idare ancak kendileri vasıtasıyla tesis edilebilecektir. Türkler, Gök Tanrı’nın kendilerine güç verdiğine inandıklarından kendilerine olan öz güvenleri tamdır.

Hunların Göktürk Yazıtlarında ifade edilen dünyayı idare etmek için yaratıldıklarına dair kanaatleri ise oldukça etkileyici görünmektedir (Öztuna, 1977: 51). Mo-tun şan-yü Pei-teng kuşatmasında Çin imparatoru Kao-tzu’nun bulunduğu Pei-teng

kalesini kuşattı (M.Ö.200). Kalenin dört köşesine dünyanın dört köşesini temsil eden dört farklı renklerde atlar yerleştirmiştir. Bu dünyanın dört bucak olduğuna olan inançtır. Türklerin tasavvuruna göre dünya dört köşeden meydana geliyordu. Türk şan-yü ise tam ortada olarak dört bir taraftaki halkların idaresini üstlendiğine inanılmaktadır (Koca, 2002:703). Hun Şan-yüsü Çi-Çi Han, Çin kuvvetleri tarafından muhasara edildiğinde; kalenin burcuna çıkmış ve dünyanın tek hâkiminin kendisi olduğu inancının ifadesi olarak burçlara bayrak dikmiştir (Orkun, 1938a:53). Bu olay Hun hakanlarındaki cihanşümül anlayışa olan inancı göstermesi açısından önemlidir.

Türk yönetim anlayışına göre yeryüzündeki bütün topluluklar tek bir yönetim altında birleşmelidir. Tarihte Mete Han'ın imparatoriçe Lü'ye gönderdiği mektupta, yay çeken bütün toplulukların tek bir aile olduğundan bahsetmesi Hun merkezli bir dünya algısının açık göstergesidir. Çin ve Türk yönetimlerinin dünyayı idare etme erkinde merkez noktaya kendilerini koymaları; her iki devletin birbirleriyle amansız bir mücadeleye girmelerinin temelini oluşturmaktadır. Her iki topluluk da dünyayı idare yetkisinin kendilerine verildiğine olan inaç dolayısıyla aralarındaki mücadele uzun yıllar devam etmiştir.

2.1.3. Hunların ve Çinlilerin Birbirlerine Bakış Açıları

Devletlerarası diplomatik ilişkilerin iyi anlaşılması için öncelikle toplulukların birbirlerine bakış açılarının bilinmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle Çin casusluk faaliyetleri ve Hun istihbaratı iyi analiz edilerek Çin'in Hunlar hakkında, Türklerin de Çinliler hakkında neler düşündükleri belirlenmelidir. Bu şekilde istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin gerçek nedenleri daha rahat anlaşılacaktır. Eberhard (1942:125), Türk milli medeniyeti ile ilgili Çin kaynaklarındaki malumatın bir araya getirildiğinde, bu bilgilerin oldukça sınırlı olduğunu ve tarafsız olarak yazılmadığını belirtmektedir.

Hunlar döneminde, Çin ve Türk topluluklarının birbirlerine bakış açılarının daha çok düşmanca olduğu görülmektedir. Çinliler kuzeyli halklardan bahsederken; Yi, Rong, Di ve Hu şeklinde ifadeler yer vermişlerdir. Fakat bu kavramların, hakaret ifade eden kelimelerin birleştirilmesiyle oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin kuzeyli halkları ifade etmek için kullanılan “Di” kelimesi “köpek” ve “ateş” kelimelerinin birleşiminden

meydana gelmektedir. İmparator danışmanlarının konuşmalarında özellikle Türklere yönelik “yağmacı”, “açgözlü”, “kaypak”, “cahil” vb. küçük düşürücü ve hakaret içeren ifadelerle rastlamak mümkündür (Kırilen, 2013: 270-279).

Konfüçyanist bilginlere göre Çin yönetimi kuzeyli barbarlar tarafından kesinlikle ele geçirilmemeli, bunun olmaması için gereken her şey yapılmalıdır. Çin metinlerinde (*Rongların*) ve (*Dilerin*) vahşi hayvanlara benzetildiği kayıtlıdır. “*Hu*” imi ise sarkık et anlamında “*gıdık*” ya da “*kursak*” anlamlarına gelmektedir (Kırilen, 2012a:93-101). Yine köpek soyundan geldiği belirtilen (*Tiler*) için, “*pis*” ve “*çirkin*” gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir (İzgi, 2002:469).

Çinlileri en çok uğraştıran Türk topluluklarından bir tanesi Hunların da atası olarak kabul gören Hsiung-nu’lar Çinliler tarafından kuvvetli ve tehlikeli düşman olarak görülmüştür (Ziyai, 2010:905).

Hsiung-nulara ait olan Zhu Yuan³⁸ bölgesi, Zhu³⁹ (Cu) Hanlığı tarafından ele geçirildikten sonra *Hsiung-nular* bu bölgeyi milattan yaklaşık bin yıl önce tekrar ele geçirmiş ve eski topraklarına kavuşmuşlardır. Bu bölgede yerleşmiş olan Çin halkı ise göç etmek mecburiyetinde kalmış ve Hsiung-nularla ilgili düşüncelerini şiirle dile getirmişlerdir. Zhu (Cu) Hanlığı kayıtlarında yer alan aşağıdaki şiir onların Hunlar hakkında ne düşündüklerini göstermektedir. *Ziyai (2010:905)*, Hsiung-nuların elinden çok çektiklerini anlatan Çinlilerin duygularını şu şekilde dile getirdiklerini belirtmektedir:

*“Ev mekândan, aileden kaldık ayrılıp,
Dehşet salıp gelen vahşi Hunlar destiden
Gezdik göçtük tinmay, tynep temtirep,
Dehşet salıp gelen vahşi Hunlar destiden”.*

Çinlilerin olayları tek taraflı olarak kendi bakış açıları ile ele aldıkları görülmektedir (Özerdim, 1955:52). M.Ö. 119 yılında Hunlara büyük kayıplar verdiren Çinli komutan 18 yaşındaki Ho K’iu’nun Şan-si’deki⁴⁰ mezarında yer alan kabartma

³⁸ Zhu Yuan: Zhu (Cu) hanlığının kurulduğu yerdir. Yin sülalesinden sonra Çinde kurulan devlettir. Zhu Yuan Zhu bölgesi Cu Hanlığı açısından bulunduğu konum gereği stratejik açıdan önemlidir. Hunlar tarafından ortadan kaldırılmıştır (Ziyai, 2010:903-905).

³⁹ Zhu (Cu) Hanlığı: M.Ö. 1200-300 yılları arasında hüküm sürmüş olan Çin beyliğidir (Ziyai, 2010:901).

⁴⁰ Şan-si: Günümüzde Tai-yüan şehri olup Çin’in kuzeyinde yer almaktadır. Hunlar ile Çinliler arasında yapılan Pei-teng savaşında imparator Kao-tzu ordu komutanı olarak Wang Sin’i Şansi eyaletinde bulunan Taiye göndermiştir (Çeçen, 1986:38; Grousset, 2014:243).

heykelde, bir Çinli süvari atının Hunlu bir askeri ezmesi ve yerde yatan Hun askerinin okuyla kendini savunması resmedilmiştir (Grousset, 2014:64; Gyula, 1962:51). Bu kabartma heykel, Çinlilerin Hunlar hakkındaki düşüncelerini ortaya koymasından önemlidir.

Önceki Han Sülalesi (M.Ö.206-M.S.24) zamanında danışman olan Chia I (M.Ö.201-169) Hsiung-nuları zayıflatmak için takip edilmesi gerekenleri açıklarken başlık olarak “*Beş Yem*” ve “*Beş Tuzak*” gibi ifadeler kullanmıştır. Hunları kuş sürüsüne benzeten bu aşağılayıcı tabirler hakaret içermektedir. Çünkü “*yem*” ve “*tuzak*” kavramları kuş avlamak veya vahşi bir hayvanı ele geçirmek için kullanılan terimlerdir.

Ögel (1948: 264), Chang Chien'in Çin imparatoruna sunduğu raporda Wu-sunlardan bahsederken; “*Hsiung-nuların hâkimiyetinde uzun zaman ızdırap çekmişlerdi...*” şeklindeki ifadesi üzerine Chang Chien'in Hun yönetiminin kendi egemenliği altındaki kavimlere eziyet ve zulüm yapan bir devlet görüntüsü çizdiğini ifade etmektedir. Bu görüş, Hun hâkimiyetindeki kavimlerin Hunların zulmünden kurtarılıp Çin'in engin hoşgörüsüne (hâkimiyetine) alınması gerektiğinin başka bir ifadesidir. Çin kaynakları *Wu-sun*ları merhametsiz, açgözlü, sözüne güven olmayan kişiler olarak tarif etmiştir. Uzun tüylü maymuna benzetilen Hunların *Wu-sun*ların soyundan geldiği ifade edilmiştir (Onat, 2012: 45). Türklerin bir yere akın yapması ekonomik bir sıkıntının ve iktisadi bir yıkımın habercisi olmuştur (Fleet, 2012: 283).

Hun Türklerinin Çin yönetimi hakkındaki düşüncelerine bakıldığında, Çin entrikalarına karşı farkındalığın güçlü hakanlar dönemine has bir özellik olduğu, dirayetsiz *şan-yü*lerin idaresinde ise bu farkındalığın sekteye uğradığı görülmektedir. Çin kayıtlarındaki *Jung*⁴¹lara ait belgede Jung başkanının içki, giysi, yiyecek ve dil konusunda Çin'den farklı olduğunun ifade edilmesi iki topluluk arasındaki farkı ortaya koymaktadır (Onat, 1991:66). Ki-ok Kağan,⁴² (M.Ö. 166) yılında Çin'in bitmek bilmez entrikalarına son vermek amacıyla Çin'e savaş açmıştır. Bunun üzerine İmparator Wen-

⁴¹ Junglar: Sözlük anlamı olarak asker, silah, savaş arabası ve savaş anlamlarına gelmektedir. Özkan İzgi (2002:473). Çin kaynaklarında Jung adının “kesip öldürmek ve vahşi”olarak kaydedildiğini belirtmektedir. Çin'in kuzey bölgelerinde göçebe bir hayat sürmüşlerdir. Dağlı Junglar, Bozkır hakları ile Çin arasında İletişimi sağlamışlardır (Gumilev,;2013:32).

⁴² Ki-ok Şanyü, Mo-tun'un ölümünden sonra Hun tahtına geçen oğludur. M.Ö. 174-160 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Tahta geçtiğinde devlet gücünün doruk noktasındadır. Ki-ok babasının politikalarını devam ettirerek devletin gücünü muhafaza etmiştir (Ögel, 1981:107).

ti'nin endişe içinde danışmanlarını toplayarak alınacak önlemlerle ilgili durum değerlendirmesi yapılmıştır. Danışmanlar, Türklere karşı çaresiz kalmanın Çin için utanç verici olduğunu belirtmişlerdir. Buna ilave olarak az sayıdaki Türk ile baş edememenin vermiş olduğu kin, nefret ve çaresizlik onları Hunlara karşı olan nefretini körüklemiştir. (Gömeç, 2012a:98). Türklere ilgili olarak “*Tabiatları sert ve vahşidir*” (Divitçioğlu, 2016: 218). “*Menfaatleri varsa düşünmeden ilerlerler adab-ı muaşeret bilmezler. Ama zarar gördüklerinde ise hemen geri dönerler. Kaçmak onlar için utanma vesilesi değildir.*” (Kırilen, 2012a:118), “*Saf ve basiretsizdir.*” (Divitçioğlu, 2016: 272) ifadelerine yer verilmiştir.

İmparator Wu, Türklere karşı daima kin besliyordu. Fakat kendi kızı da dâhil kıymetli olan ne varsa Hunlara verdiği halde onları durduramamanın acısını Çinli danışmanlarla paylaşmıştır (Gömeç, 2012a:107). Çin'in himayesine sığınan Güney Hun hakanı Hu-han-yeh (M.Ö.58-M.Ö.31) Çin imparatorunu ziyarette bulunmak istediğini bildirmiştir. Bu ziyaretin Çin ekonomisinin sarsılacağını düşünen danışmanlar gerçekleştirilecek olan ziyarete izin verilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Bazı danışmanlar ise ziyarete izin verilmediği takdirde Güney Hunların kuzeye yönelerek soydaşlarıyla birleşebileceklerini, böylece tamamen Çin hâkimiyetinden uzaklaşabileceklerini söyleyerek onlara bir daha güvenilemeyeceğini belirtmişlerdir. Konuyu tartışan danışmanların bu söyledikleri, Çin yönetiminin Hunlar hakkındaki düşüncelerini yansıması bakımından önemlidir. Çinli devlet adamlarından olan ve Hun Türklerini iyi tanıyan saray danışmanı, şiddet ve zorbalıkla bir yere varılamayacağını, eskiden Hunları kontrol altında tutmak için hediyeler gönderildiğini ve bu sayede planlanan sonuca ulaşıldığını belirtmiştir. Bu sayede hırçın kurtların uysallaştığını ama yine de en kuvvetli düşmanları olduğunu yinelemişlerdir. Sadece masrafların düşünülerek bu ziyarete izin vermemenin külli maksatlarından uzaklaşmalarına neden olacağını ve yüzyıllık bir emeğin ufacık bir menfaate değiştirilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu açıklamadan sonra Çin imparatoru Hu-han-yeh'in ziyaretine izin vermiştir.

M.Ö. 33 yılında Hu-han-yeh, Çinli prenses Wang Zhao Jun (Türker, 2013b:215) ile evlendikten sonra imparatora gönderdiği teşekkür mektubunda artık Çin Seddi'ne gerek kalmadığını, buradaki askerlerin geri çekilebileceğini ve sınırın muhafızlığını kendilerinin yapacaklarını bildirmiştir. Han Yuan Ti, sarayda bu durumu tartışmaya açmış ve danışmanların çoğu bunun makul olduğunu belirtmiştir. Fakat sınır bölgelerini

ve Hun Türklerini iyi tanıyan vezir Hou Ying, bir rapor sunarak 10 maddede bunun mümkün olamayacağını savunmuştur. Bu rapor aynı zamanda Çin yönetiminin Hunlar hakkındaki düşüncelerinin ortaya konulması açısından önemlidir. Bu bilgiler Hun kayıtlarında geçtiği söylenmektedir. Hou Ying, raporun ikinci maddesinde:

“Siz Hunları yendiniz onları tamamen yok etmeyip yaşamalarına izin verdiniz. Hunlar bize müteşekkirdir. Size karşı bağlılıklarını ifade ediyorlar. Ancak bilmeniz gerekir ki göçebe uluslar zayıf oldukları zaman kendilerini acındırırlar ve her şeye boyun eğerler. Ama güçlendikleri zaman ellerine fırsat geçerse çok saldırgan olurlar. Artık onları kontrol etmek mümkün olmaz. Geçmişteki olayları unuturlar. Şu sıralar güvenlik içindeyiz ama gelecekte meydana gelebilecek tehlikeyi unutmamanız gerekmektedir” (Okay, 1993:35;Mori, 1978:224).

Diyerek imparatoru Hun tehlikesine karşı ikaz ettiği görülmektedir. Raporun onuncu ve son maddesinde ise; Hunları, sağı solu belli olmayan başıbozuk bir kavim şeklinde gösterilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır (Okay, 1993: 36).

Hunların da Çinliler hakkında iyi şeyler düşünmediğini yapılan savaşıardan anlamak mümkündür. Hunlar, Çinlileri daima küçük görmüş ve onlara karşı gururlu davranmışlardır (Ögel, 1979: 35). Kaynaklarda Hunların Çin yönetiminden *“ikiyüzlü”*, *“hilekâr”* ve *“aldatıcı”* oldukları noktasında şikâyetçi oldukları görülmektedir. İmparatorların önce çeşitli hediyelerle toplulukları kendisine bağladıklarından daha sonra sinsi planlarını uyguladıklarından şikâyet etmektedirler. Bu serzenişleri Orhun Kitabeleri’ndeki ifadelerde açıkça görülmektedir.⁴³ Hun hakanları Çin entrikalarının farkındadırlar fakat devletin güçlü olduğu dönemlerde bu durum aralarındaki siyaseti Hunlar aleyhinde değiştirecek kadar etkili olmamıştır. Hunlara sığınmış olan Çinli Chung-hang Yüeh, Hun şan-yüsü Ki-ok Şanyü’ye Çin mallarının zararlarını anlattığında, şanyünün bunu bilmesine rağmen, Hun devletinin daha güçlü olduğunu düşündüğünden

⁴³ Orhun Kitabelerinde Bilge Kağan yazıtının 6. satırında Çin hakkında verilen bilgiler oldukça dikkat çekicidir: *“ ... Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyrukuda bilgisizmiş tabi, kötü imiş tabi. Beyleri milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedi vermiş...” (Ergin, 1973: 43).* Kültigin Yazıtının güney tarafında ve Bilge Kağan Yazıtının doğu tarafında yine Türkler’in Çin milletine olan bakışı açısından açıkça gösteren bilgilere ulaşılmaktadır: *“...Çinliler altın, gümüş, darı, ipek gibi bunca şeyleri kesretle verir. Çin kavminin sözü tatlı hediyesi mülayim imiş. Tatlı sözü mülayim hediyesi ile arayıp uzak kavimleri böylece yaklaştırmış. Yakına konduktan sonra da fesat bilgisini orada yayar imiş. İyi hâkim kişiyi, iyi cesur kişiyi yürütmez imiş. Lakin tatlı sözüne, mülayim hediyesine kapılarak çok Türk kavmi öldü. Türk kavmi ölecek cenupta güney ormanına değil ovaya konayım der ise Türk milleti ölesin diye orada müfsit (fesat çıkarıcı) kişiler böylece kışkırtmış: uzak ise fena hediye verir, yakın ise iyi hediye verir diyüp böylece kışkırtmış. Bilir bilmez cahil kişiler bu sözü nazarı dikkate alup yakın varup pek çok kişi öldü. O yerlere doğru varırsan ey Türk milleti öleceksin!...” (bkz., Ergin, 1973:43, vd.).*

Çinli sığınmacının bu düşüncesine fazla itibar etmemiştir. Yine Ma-yi⁴⁴ kandırmacasında Hun şan-yüsü Ma-yi şehrine yakın bir yerde ele geçirdiği Çinli komutandan, imparatorun planını öğrendiğinde, bunu önceden tahmin etmiş olduğunu söyleyerek oradan geri çekildiği bilinmektedir. Bu olay bize Hun şan-yülerinin Çin politikalarından habersiz olmadığını göstermektedir.

Çin taraftarı Ho-han-yeh ile kardeşi Çi-çi arasında kurultayda geçen tartışmada Hunların Çin hakkındaki düşüncelerine ışık tutması açısından önemlidir. Hun şan-yüsü Çi-çi, Çinin asla Hunları yok edemeyeceğini düşünmektedir (Bedirhan, 2004: 70). Çi-çi, at sırtında mücadele ederek kurulan devletin, tekrardan Çinlilere teslim edilmesinin atalarına saygısızlık olduğunu belirtmiş ve Çin'in kendisine sığınan hiçbir devletin büyümesine fırsat vermeyeceğini söylemiştir. Çin kayıtlarına bakıldığında özellikle Mete Han zamanında Çin'den firar ederek Hunlara sığınan komutan ve devlet adamlarının yol göstermesi ile Çin, Hunlar tarafından daha yakından tanınmıştır. Mete'nin sarayında Çinli bürokratlar ve beyler de bulunuyordu. Bunlar, Mete'nin Çin politikasında kendisine yardımcı olmuşlardır (Ögel, 1979: 36). Bu durum Çin'e karşı değişik tedbirlerin alınmasını zorunlu hale getirdiği gibi Çin yönetimine olan bakış açısını da netleştirmiştir. Basiretli ve kudretli Hun hakanları daima Çin entrikalarına ve casusluk hareketlerine karşı uyanık olmuşlardır. Şan-yü Mete'den sonra gelen Hun hakanları Çin yönetimine karşı hassas ve dikkatli davranmadıklarından, devlet ağır bedeller ödemiştir.

2.1.4. Mo-tun (Mete) Kağan'ın Üvey Annesiyle Mücadelesi

Mo-tun'un şan-yü⁴⁵ olmadan önceki hayatına ait bilgiler oldukça sınırlıdır. Mo-tun'un Çin yıllıklarında yer alması babası Hun şan-yüsü olan T'ouman (Tuman/Teoman) Han ile olan mücadelesiyle başlamaktadır. Çinliler, Mo-tun hakkındaki bilgileri, Çinli komutanların raporlarının dışında doğrudan Hunların kendilerinden elde ettikleri görülmektedir. Hun ülkesine giderek Mo-tun hakkında bilgi toplamak, uzman bir Çin

⁴⁴ Ma-yi: Çin seddi yakınlarında kuzey Şansi eyaletinde bir şehirdir (Baykuzu, 2012:64).

⁴⁵ Şan-yü, sonsuz büyüklük yücelik genişlik anlamlarına gelen bir ünvanıdır (Karakaş, 2016:209).

casusluk teşkilatının varlığını zorunlu kılmaktadır. Çinli casusların Mo-tun hakkında Çin imparatorlarına verdikleri bilgiler özetle şu şekildedir.

T'ouman Han'ın ilk eşinden Mo-tun (Mete) adını verdikleri bir oğlu olmuştur. Küçüklükten babasının gözüne girmiş olan bu oğul, babasının da çok sevdiği bir kişidir. Fakat bu sevgi T'ouman'ın yeniden evlenmesine kadar sürmüştür. T'ouman şan-yünün yeni eşinden de bir erkek çocuk dünyaya geldi. Bu kadın Mo-tun'un asıl veliaht olduğunu bildiği için bir şekilde onu bertaraf ederek saltanattan uzaklaştırmak ve yerine kendi oğlunu hükümdar yapmak için çalışmıştır. Babasının Mo-tun'a olan sevgisini azaltmak için elinden geleni yapmıştır. Hatta daha da ileri giderek babasının yerine Mo-tun'un üvey kardeşini Hun tahtına oturtabilmek adına veliaht olan Mo-tun'a iftira atmaktan geri kalmamıştır (Bayrak, 2002:26).

Mo-tun ise kendisine yapılmakta olan iftiraların ve oynanan oyunların farkındadır. Oldukça hırslı bir yapıya sahip olan üvey annesi, hedefine ulaşabilmek için çeşitli entrikalara başvurmuştur. Eğer Mo-tun Yüecilere⁴⁶ rehin verilip üzerine bir de onlara savaş açılırsa, Yüeciler ellerinde rehin bulunan veliaht Mo-tun'u öldürerek intikam alacaklardır. Bunun böyle olacağını bilen üvey anne Yüeciler ile yapılacak bir savaşta Mo-tun'un öldürüleceğinden emindir (Gömeç, 2012a:59). Kendilerinden daha güçlü olan Yüecilere oğlunu rehin göndermek için T'uman Şanyü'yü ikna etmeyi başarmıştır (Güngör, 1992: 17). T'ouman oğlunu Yüecilere rehin olarak göndermiştir. Yen-chi'nin çevirdiği entrikalara inanan şan-yü oğlunu Yüecilere rehin verdikten hemen sonra onlara saldırmıştır. Bu saldırı ile amacı onlara üstünlük kurmaktan çok ellerinde esir bulunan oğlu Mo-tun'u öldürmelerini sağlamaktır. Yüeciler de buna mukabil Mo-tun'u öldürmek istemiş fakat Mo-tun onlardan bir at çalıp kaçmış ve ülkesine geri dönmüştür (Türker, 2013a:38). Mo-tun'un Yüecilerin yanında ne kadar süre tutsak kaldığı bilinmemektedir (Gömeç, 2012a:59).

Hunların Yüecilere saldırması Yüecilerin baskısıyla değil, bizzat T'ouman'ın kendi isteğiyle gerçekleştirmiş bir hadisedir. Bu durum Yen-chihnin devlet yönetiminde alınan kararlarda ne denli etkisinin olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

⁴⁶ Yüeciler'in bir diğer adı olarak kabul edilen Yuveş kelimesi, Türkçede dövüşken anlamına gelmektedir (Komisyon, 1930:105).

T'ouman, üvey olan küçük oğlunu veliaht yapabilmek için çok sevmesine rağmen öz oğlu Mo-tun'u bile feda edebilecek bir seviyeye geldiği fakat bunu açıktan açığa yapmak yerine dolaylı yollardan yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Direkt olarak oğlunu öldürmek yerine vasıtalar kullanarak bunu yapmak istemiştir (Gürün, 1981:114). Ancak töreler, devletin ileri gelen beyleri ve halkın tepkisi buna engel teşkil etmektedir. Çünkü Türk töresine göre hükümdarın ilk eşinden doğan çocukları tahtın varisidir. Eğer varis olan bu çocuklar, hasta ya da özürlü iseler o vakit tahta varsa amcalarından birinin geçmesi icap etmektedir (Koca, 2002:691). Bu duruma göre üvey kardeşin tahta çıkması oldukça zordur. Ancak bir entrika sonucu bu iş gerçekleşebilirdi. Bunun için de sebepler oluşturulmaya çalışılmıştır.

Mo-tun babasının niyetini ve amacını iyi bildiğinden, kendi adına çalışan casusları aracılığıyla babasının Yüecilere saldıracağını haber almış ve gafil davranmayarak zamanında bir manevra ile Yüecilerin elinden kaçmıştır. Babası Mo-tun'u gördüğüne sevinmiş ve böylesine becerikli, yiğit bir evlada sahip olduğu için gururlanmıştır. Fakat üvey anne faktörü hala etkilidir. Mo-tun geri geldikten sonra da üvey annesiyle mücadelesi devam etmiştir. T'ouman shan-yü, Yeni eşinin etkisinde kalarak devlet ve milletin bekası için tehlikeli adımlar atmaya başlamıştır. Mo-tun kağanlıktan vazgeçse bile halk ve aksakallılar bunu kabul etmeyerek meşru varis varken üvey kardeşin kağan olmasına müsaade etmeyeceklerdir. Bu durum devletin bekasının tehlikeye girmesi anlamına gelmektedir. Bu sebepten dolayı Mo-tun, tahttaki hakkını aramaya devam ederek kafasındaki planı uygulama yoluna gitmiştir. T'ouman, yaptığı kahramanlığın ödülü olarak oğlunu on bin kişilik atlı bir tümenin başına geçirmiştir. Fakat bu durum, ölümünün bu birliğin elinden olacağı gerçeğini değiştirmemiştir. (Gömeç, 2012a:59).

Sonuçta Mo-tun'a karşı düzenlenen bu komploda üvey annesi ve babası istediklerini elde edememiş, yaptıkları hatayı da kendi canlarıyla ödemek durumunda kalmışlardır. Babasını, üvey annesini ve üvey kardeşini öldüren Mo-tun (M.Ö. 209-174) Hun tahtına oturarak, 35 yıl kağanlık yapmıştır. Çinli tarihçiler ve batılı kaynakların Mo-tun'un atalarının da değer vermiş olduğu "at" ve "hatun" gibi değerleri hiçe sayarak onları gözünü kırpmadan öldüren acımasız bir kişi gibi gösterme çabaları vardır. Fakat bunun öyle olmadığı açıktır. Buna mukabil savaş meydanlarında yanında yer alan eşiyile diplomatik girişimleri müzakere ederek, eşinin düşüncelerini de dikkate alan bir kağan olduğu Pei-teng kuşatmasında görülecektir.

Mo-tun'un üvey annesinin hangi topluluktan olduğu hala tartışma konusudur. Kendi oğlunun tahta geçmesini isteyen hırslı bir üvey anne olabileceği gibi çevirdiği entrikalarla Hunlarda taht kavgalarını körükleyerek devleti güçten çöktürmeye çalışan çinli bir prenses olma ihtimali de vardır.

2.1.6. Hunlar ve Çinliler arasında Yapılan Kardeşlik Antlaşması

M.Ö. 200 yılında Han sülalesinin kurucusu olan Çin imparatoru Han Kao-tzu, Pei-teng savaşını kaybetmiştir. Hunların Çin akınlarına aralıksız devam etmeleri üzerine İmparator, Hunların bu akınlarını durdurmak istemiş, bu nedenle mecburen barış antlaşması yapmayı kabul etmiştir. M.Ö. 198 yılında Hunlar ile Çinliler arasındaki ilk antlaşma yapılmıştır. Çinli danışmanlar daha sonra bu anlaşma maddelerini temel alarak antlaşmadaki birinci maddeyi kendi lehlerine çevirebilmek ve antlaşma maddelerinin zararlarını hafifletebilmek amacıyla yeni politikalar üretmek zorunda kalmışlardır. Antlaşmanın maddeleri şu şekildedir (Onat, 1990:914; İzgi, 2014:99):

- a) Mo-tun şan-yüye Çinli bir prenses verilerek barış sağlanacaktır.
- b) Çin, Hunlara her yıl ipek, şarap, pirinç vb. yiyecekleri hediye olarak verecektir.
- c) Çin ve Hun hükümdarları kardeş olarak kabul edilecektir.
- d) Çin Seddi, Hunlar ve Çinliler arasında sınır kabul edilecektir.

Maddelere bakıldığında adeta bir saldırmazlık anlaşması olduğu açıktır. Hunlar, istedikleri gıdaları kendilerine temin etmiş olacaklarından Çine yağma hareketlerinde bulunmayacaktır. Zaten Hunların da istediği budur. Bu antlaşmayla Çin üstünlüğünün sona erdiği görülmektedir. “He-qin Politikası” olarak da ifade edilen bu anlaşma “*yakınlık ilişkileri içinde barış*” anlamına gelmektedir (Cosmo, 2002: 715; Çakan, 2015: 138). İki ülke arasında yapılan bu barış ve kardeşlik antlaşması Hun-Çin ilişkilerinde Çin açısından adeta bir kırılma noktası olması itibarıyla oldukça önemlidir. Ayrıca bu anlaşma ile siyasi alanda Çin'in hem iç politika hem de dış diplomasideki itibarı zarar görmüştür (Groot ve Asena, 2011:31). Bu durumun düzeltilmesi için de yeni strateji ve entrikaların devreye sokulması kaçınılmaz hale gelecektir.

2.2. HUNLARIN ÇİN'E YÖNELİK GİZLİ POLİTİKALARI

.2.1. Hunların Çin Politikası

Casusluk faaliyetleri ile taht mücadelelerini körükleyerek prensler arasındaki kavganın bir parçası olmak, sadece Çin için geçerli olmamış, aynı şekilde Hunlar da fırsatını bulduklarında casusluk faaliyetlerinde ve taht kavgalarında taraf olma siyasetini gütmüşlerdir. Çinliler kadar yoğun olmasa da Hunlar da casusluk ve istihbarat faaliyetlerine önem vermişlerdir. Fakat bu faaliyetlerin hepsi Çin tarihi kayıtlarında yer almadığından, olayların sonucuna göre Hunların casus kullanma ihtimalleri değerlendirilmektedir.

Hunlar, Çin'in yıkıcı faaliyetlerine karşı da zaman zaman önlem alma yoluna gitmişlerdir. Hun yöneticileri, mahalli Hun beylerinin Çin yöneticileri ile görüşmelerine hatta Çin'e gitmelerine dahi izin vermemişlerdir. Çünkü Çin imparatorları casus elçiler vasıtasıyla sınıra yakın büyük Hun gruplarını hediyeler ve ünvanlar vererek kendi hükümdarlarına karşı kışkırtıyorlardı (Tezcan, 2002a: 733). Hun şan-yüleri de bu duruma kayıtsız kalmayarak Çin'in bu faaliyetlerine karşılık kendi topraklarından geçerek Çin'e gidip gelen tüccarlardan Çin hakkında sorular sorarak bilgi toplamışlardır (Yüksel, 2013:23). Ayrıca M.Ö. 90 yılında Hunların Çin askerlerini dağıtmak amacıyla büyü ve sihir gibi yöntemlere başvurdukları da bilinmektedir. Hun şan-yülerinin Çinlilerle yapılacak olan savaşlardan önce Çin imparatoruna büyü yapılmış hediyeler gönderdikleri anlaşılmaktadır (Baykuzu, 2012: 102).

Hun ekonomisinin temeli tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Hayvancılık faaliyetleri kendilerini uzun süre idare etmeye yetecek kadar değildir. Bunun için lazım gelen tarımsal ürünleri en yakın ülke olan Çin'den temin etme zarureti ortaya çıkmıştır. Çin tarımsal ürün çeşitliliği ve bolluğu açısından uygundur. Bunun için Hunlar fırsat buldukça Kuzey Çin'deki Sarınehir havzasına akınlarda bulunarak yağmalamışlardır (Koca, 2002:688). Hun şan-yülerinin asıl meselesi Çin'in zenginliklerine sahip olmak ve bu sayede diğer bozkır toplulukları nezdinde otoritelerini artırmak olmuştur (Crespigny, 2002:749).

Hunların asıl gayesi Çin değil burada yetişen ürünlerdir. Hunlar, Çin topraklarını ele geçirecek ve yönetilecek topraklar olarak görmemektedirler. Çin imparatorundan tarım ürünlerini vergi yoluyla alarak temel ihtiyaçlarını karşılamayı kendilerine temel politika olarak belirledikleri görülmektedir. Amaç Çin'i ele geçirip Çin topraklarına yerleşmek değil, burada yetişen ürünlerden ihtiyacı ölçüsünde istifade etmektir. Hunlar döneminde Türk boyları genel anlamda hayvancılıkla uğraşmışlardır. Dolayısıyla Hunların yaşadıkları kuzey bölgelerinde tarım yapılacak alanlar çok kısıtlıydı. Aynı zamanda iklim ve coğrafi koşullar çoğunlukla tarım ürünleri yetiştirmeye elverişli değildi. Bundan dolayı boyların ve hayvanların ihtiyaçları olan tarım ürünleri ganimet yoluyla elde edilme zarureti doğmuştur. Hangi tarım ürününün hangi bölgede yetiştirildiği de yine casuslar tarafından tespit edilmiştir.

Çin İmparatoru Wen-ti (M.Ö. 202-157) tarafından Prenses Weng Chu'yu Hunlara getirmekle görevlendirilen Chung-hang Yüeh, Hunlara geldikten sonra burada kalarak Hun hakani Ki-ok Şan-yü'ye (Lao Shang) (M.Ö. 174-160) Çin hakkında bilgi vererek yol göstermiştir. Yüeh, bütün Hunların sayısının Çin'in ancak bir eyaleti kadar olduğunu söyleyerek Çin kültürünün zararlı etkilerinden Hunları daima uzak tutmaya çalışmıştır.

Özellikle Mo-tun Han'ın M.Ö. 200 yılında Çin ordusunu Pei-teng kuşatması'nda sıkıştırdığında dahi Çin ordularını ve imparatorunu tamamen ortadan kaldırmayıp onları haraca bağlaması, Hunların amacının Çin'i ele geçirmek olmadığını göstermektedir. Çünkü Mo-tun Han Çin'e yerleştiği takdirde baskın olan Çin kültürü karşısında Türklük değerlerinin yok olacağına farkına varmıştır. Tabgaç⁴⁷ hükümdar ailesi Çin'i silah zoruyla ele geçirmiş olmasına rağmen Çin'in medeniyet dediğimiz manevi gücüne yenik düşmüştür.⁴⁸ Çinlileştikleri hatta Çin hanedanlarından olan Wei Hanedanlığı'nın temelini attıkları görülmektedir (Ligeti, 2002: 681). Nitekim Tabgaç Türkleri başta olmak üzere bu hataya düşen tarihte pek çok devlet ya da topluluğun, hızlı bir şekilde Çinlileştikleri de görülmektedir. Çin kültürünün ve Budizm'in tamamen etkisinde kalmış olan Tabgaç Türkleri, atalarındaki önemli bir haslet olan askeri kudreti kaybetmişlerdir (Grousset,

⁴⁷ Tabgaç kelimesi ulu, hürmetli, saygıdeğer anlamlarına gelen bir kelimedir (Karakaş, 2016: 222).

⁴⁸ Tabgaç Yabguları Çin kültürüne kendilerini kaptırdıkları için kendi kültürlerine sırt çevirmişlerdir. Öyleki milli giyim tarzı yerine Çinlilerin giyim tarzını zorunlu hale getirmişlerdir. Medenileşme ölçüsü, Çin adetlerine ve geleneklerine uyma derecesiyle ölçülür hale gelmiştir. Sonuçta Tabgaçlar Çin kültüründe erimişlerdir (Güngör, 1992:25).

2014: 94). Yine Hunların en önemli hükümdarı olan Mo-tun'un, Çin kültüründen uzak durarak ikram edilen Çin yemeklerini tattığı zaman çok beğendiği halde lezzetsiz ve tatsız olduğunu söyleyerek yememesi (Baykuzu, 2012: 60), halkını Çin kültüründen uzak tutma çabasının bir yansımasıdır. Mo-tun Han'dan sonra bir müddet daha devam ettirilen bu politika, daha sonra Çin ile olan münasebetlerin artması neticesinde Hun hakanları tarafından yumuşatılmıştır. Çin kültürünün görevli ajanlar vasıtasıyla Hunlar arasına girmesi ile yavaş yavaş Hunlar da çöküş sürecine girmiştir. Çin kültürünün Türk kültürünü zamanla asimile etmesi neticesinde Hunlar Türk idaresini değil Çin idaresini ister hale gelmiştir. Kardeşi Çi-Çi'ye karşı Çin imparatoruyla ittifakı bile kabullenen Hohanyeh'in bu davranışı, Çin nüfuzunun ve kültürünün Türk ülkesindeki derecesini göstermesi açısından önemli bir hadise olmuştur. Netice itibariyle Mo-tun Han'dan itibaren başlayan Çin'den mümkün oldukça uzak durma ve azami ölçüde istifade etme politikası, yerini Çin'e yaklaşma ve Çin'e yakın olma fikrine bırakmıştır. Bu durum devletin sonunu getiren önemli sebeplerden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Çine yakın olan Güney Hunlarının, Çin'de yerleşen diğer Türk toplulukları gibi yavaş yavaş Çinlileştikleri görülmektedir (Rasonyi, 1942: 53).

2.2.2. Yü Şan-yü'nün Çinli Komutanla Gizli İttifakı

İç ve dış siyasette başarısız olduğuna kanaat getirilen Wang Mang M.S. 23 yılında öldürülmüş ve ülkede kargaşa baş göstermiştir. Bu durum Hunlara yaramıştır. Yü Kağan (M.S.18-46), Çin hanedanları arasında taht kavgaları baş gösterdiğinde bu durumdan faydalanmak için fırsat kollamıştır (Ercilasun, 2014:27). Çin'de ise isyan eden generaller kendilerine yandaş arama yarışına girmişlerdir. Bu generallerden Lu Fang, taraftarlarını artırarak Kuzey Çin'e hâkim olabilmek için kendisinin eski Han sülalesine mensup olduğunu, anne tarafından ise Hun prensesinden geldiğini iddia etmekteydi. Kendisine destek aramak için Hunlara bir elçi göndererek yardım istemiş, Hun hükümdarı da bu fırsatı kaçırmayarak bu generalin teklifini kabul etmiş ve onu Çin imparatoru olarak tanımıştır. Böylelikle şan-yünün Çin'deki kargaşayı körükleyerek, ülkenin iç işlerine müdahale ettiği görülmektedir.

Hun hükümdarı Yü şan-yü bununla da yetinmeyerek diğer General Li Hsing'e de gizlice bir casus göndererek Lu Fang'ı desteklemesini istemiş ve Hun memleketinde anlaşmaya varılmıştır (M.S.29). Bir yıl sonra da Wu-huanları da yanına çeken Yü şan-yü, Çin'e askeri harekât başlatmış ve pek çok şehri yağmalanmıştır (Onat, 1987:391-392). Yapılan bu saldırıları Çin orduları durduramamıştır. Bunun sebebi Hunların ve Wu-hunların, Çin hanedanlığı ile daha önce kurulan yakın ilişki nedeniyle sınır bölgelerinin durumunu çok iyi bilmeleridir (Onat, 1987:391-392). Burada Hun hakanı Çin'de olup biteni dikkatlice takip etmiş, yerinde ve zamanında yapılan hamlelerle birçok ganimet elde etmiştir. Buradaki kazanımların elde edilmesindeki en önemli faktörün Hun casuslarının ustaca kullanılarak sağlam istihbarat elde edilmesidir. Yü Şan-yü sadece ganimet elde etmemiş aynı zamanda Çin yönetimini Wang Mang'ın gaspından kurtardığı için Hunları Çine karşı üstün bir konuma getirmiştir (Ercilasun, 2014: 28).

Lou Fang'ın kuzey Çin'i ele geçirmesi Çin imparatorunu endişelendirmiştir. Bunun üzerine Çin'in savaşta yenemediği kuzeyli topluluklara karşı uyguladığı geleneksel "*düşmanı savaşız yok etme*" planını uygulamıştır. Lou Fang ile kendisine destek veren Çinli komutanlar, casusların yoğun çalışmalarıyla fikir ayrılığına düşmüş ve isyanı bırakıp Çin'e sığınmak gerektiğini düşünerek tekrar Çin'e dönmüşler ve Lou Fang'ı yalnız bırakmışlardır. Ordusu dağılan Lou Fang ise çareyi Yü Kağan'a sığınmakta bulmuştur⁴⁹ (Onat, 1978:392-393).

Fakat Hun hakanı onu tekrar Çin'e teslim etmeyi düşünmüştür. Normal şartlarda Hunların kendisine sığınan Çinlileri müşavir olarak kullanma yoluna gittiklerinden geriye vermedikleri görülmektedir. Burada Hun şan-yüsü, Lou Fang'ın bazı hareketlerinden şüphelenmiş olacak ki kendisini tekrar Çin'e teslim ederek hem Çin'den bol miktarda hediye almak hem de bu Çinli komutandan siyaset yoluyla kurtulmak istemiştir. Zaten sonraki gelişmelere bakıldığında, şan-yünün bu şüphelerinin yerinde olduğu açıktır. Çünkü Lou Fang gizlice Çin ajanlarıyla irtibata geçmiş ve şan-yüden önce davranarak tekrar Çin'e kaçmıştır. Lou Fang'ın zamanında bir hamle ile Çin'e kaçmasında Çin casusları etkili olmuştur.

⁴⁹ Bu kişi daha sonra tekrar Çin'e iltica ederek Hun hakanının Lou Fang'ın geri verilerek Çinden değerli hediyeler alma planını suya düşürmüştür (Onat, 1978:393).

2.2.3. Hunlara Sığınan Çinlilerden Yararlanma

Hun-Çin casusluk faaliyetleri bağlamında ele alınması gereken bir diğer konu da kendi ülkelerini terk ederek taraf değiştiren kişilerdir. Çünkü kendi ülkesinde problem yaşayarak terk eden bir kişilerin, sığındığı devlete minnet ve nefret duygusunun etkisiyle terk ettiği devlet ya da topluluk aleyhine gönüllü casusluk yaptıkları ve kendi memleketindeki iç politika ve stratejiler hakkında bilgi verdikleri görülmektedir. İstisnaları olsa da bu kişilerin sığındığı devlete sadık kalarak hizmet etmiş oldukları görülmektedir. Taraf değiştiren Çinli bir generalin, Çin Sarayı'nın gizli planları ve Hunlar hakkındaki düşüncelerini, yapılacak gizli hareketlerle ilgili bilgileri, Hunlara sızdırması diplomasinin ya da savaşın seyrini değiştirebilecek kadar etkili olabiliyordu. Hunlar ile Çinliler arasında bu tür hadiselerin sıkça yaşandığı görülmektedir. Çin'de Han sülalesinin hâkimiyetine girmek istemeyen bazı Çin derebeyleri, Mo-tun'un himayesine girerek Hunları desteklemişlerdir (Günay, 2010: 75). Hun şan-yüleri, bunun farkında olarak kendilerine sığınanlara karşı oldukça şefkatli davranmışlar ve iltifat ederek çeşitli ünvanlar ile onları mükâfatlandırmışlardır. Bunun yanında kendi ülkesine ihanet ederek karşı tarafa geçenler için de en ağır cezaları uygulamaktan da geri durmamışlardır.

Hunlar, Mo-tun döneminde Çine karşı askeri yönün dışında siyasi anlamda da üstün bir konumdaydılar. Hunlar ile ticari ilişkileri sürdüren tüccarların da Hun tarafına geçtikleri görülmektedir (Çakan, 2015: 138). Okay (1993: 33), Han tarihi (Han Shu) ile ilgili kayıtlarda Hunların içinde çok sayıda Çinlinin bulunduğunu belirtmektedir. Çin'de hiçbir mazeret karşı tarafa teslim olan bir komutanı masum göstermezdi. Bu kişilerin yapacağı en iyi şey teslim olmaksızın gerekirse hayatına son vermektir (Gumilev, 2013: 81). Bunu yapmayarak Çin'e ihanet etmiş olanların cezası ölüm olmuştur. Çin'deki bu yasa nedeniyle savaşlarda başarı elde edemeyen tecrübeli Çin generallerinin ölüm korkusuyla Çin'e dönmeyerek Hunlara sığınmayı tercih etmişlerdir. Mo-tun'un sarayı Çinden kaçarak Hunlara sığınan mültecilere her daim açık tutulmuştur (Orkun, 1938a: 21). Çin imparatoru Kao-tzu ve Hun şan-yüsü Mo-tun'un aralarının iyi olduğu dönemde Kuzey Çinden Hunlara çok sayıda Çinli göç etmiştir. Göç edenlerden bir kısmı danışman olarak askere alınmıştır (Eberhard, 1947:87-88). Pei-Teng Kuşatması (M.Ö.200) öncesinde Kao-tzu, imparatorluk yetkisiyle donattığı Wang Hsin'i, Ma-i'ye göndermiştir.

Buraya saldırıda bulunan Mo-tun Han, Wang Hsin'in ordularını bozguna uğratmıştır. Bunun üzerine Wang Hsin, Wang Huang ve Chao Li adlı komutanları ile birlikte Hunlara sığınmıştır (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004: 10). Bu komutanlar Çin tarafından geriye istense de (M.Ö.195) Hun şan-yüsü onların özellikle savaş tecrübelerinden ve istihbari bilgilerinden istifade ettiği için iade etmeye yanaşmamıştır. (Gömeç, 2012a: 84). Yine M.Ö. 195 yılında Mo-tun zamanında Çin'den kaçarak Hunlara sığınan Lu Wan, *Tung-hulara* idareci yapılmıştır (Mori, 1978: 222).

Hun Hakanı Mo-tun'un, Çin'den kaçarak kendisine sığınan Çinlileri hizmetine alarak özellikle Hun-Çin diplomatik ilişkilerinde onların desteklerini aldığı görülmektedir (Tekin, 2010: 207). Hun şan-yüsü Mo-tun'un, Çin imparatoriçesi Lü'ye gönderdiği mektup yazılırken, Çin'i terk ederek Hunlara sığınan memurlardan yardım alarak hazırlanmıştır.

Konuyla ilgili olarak Gömeç (2012:126):

“Elbette ki Türk yöneticileri de kendilerine karşı teşkil edilen cephenin çökertilmesi için çabalarken, Çin'in hakiki gücünün ne olduğunu anlamak amacıyla ülkelerine gelen Çinli sefirlere ve diğer insanlara sürekli sualler sormaktaydı. Bunun da semeresini neredeyse alıyorlardı.”

Diyerek Hun ülkesine sığınan Çinlilerden istihbari bilgiler elde etmek amacıyla faydalandığını dile getirmektedir.

Hunlara sığınan bu kişilerle Hun kağanlarının bilgi alış verişinde bulunduğu söylenebilir. Örneğin (M.Ö. 200) yılında yapılan Pei-Teng Kuşatması'nı kaldırarak üstün bir başarı elde edilmesinde Hunlara sığınmış olan komutanların etkisi olmuştur. Yani bu komutanlar savaşın seyrini değiştirme noktasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu olay bize casuslukta taraf değiştirenlerin önemini göstermesi açısından önemli bir hadisedir.

Mo-tun Kağan'dan sonra oğlu Ki-ok başa geçtiğinde Han imparatoru Wen-ti (M.Ö.202-157) He-qin politikası kapsamında prenses Weng Chu'yu Hunlara göndereceği zaman, yanında refakatçi olarak Chung-hang Yüeh'i⁵⁰ göndermek istemiştir (M.Ö. 174). İmparator uzun zaman Hun idaresinde kalmış bir yer olan Yen bölgesinde (Shou-fang) büyüdüğünden, Yüeh'ten casus olarak da yararlanmak istemiştir (Çakan, 2015:175;Baykuzu, 2012:59). Yüeh gitmek istemese de imparatorun ısrarıyla görevi

⁵⁰ Hunları çok iyi tanıyan bu kişi Çin Sarayı'nda harem ağası olarak görev yapmaktaydı (Tezcan, 2002a: 730).

kabul etmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda harem ağası olan bu kişi, giderken şu önemli sözü söylemiştir: “*Ben gidiyorum ama bundan sonra Han’ın başına dert olacağım.*” (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004: 16; Groot, Asena, 2011: 105). Bunun üzerine prensesle birlikte Çin’den ayrılan Yüeh, Hun ülkesine gelir gelmez şan-yüye sığınarak tekrar geri dönmemiş ve hayatı boyunca da Hun şan-yüsü Ki-ok’u, Çin’in gizli planlarına ve entrikalarına karşı uyarmıştır. Özellikle de Çinlilerin uyguladıkları zayıflatma politikaları konusunda şan-yüye yaptığı hatırlatma oldukça dikkat çekicidir (Günay, 2010:84). Çin’in Hunlara uygulamak istediği gizli planları da kağına anlatarak Han’ı zor duruma düşürmek istemiştir. Dolayısıyla imparatorun niyetini bilen bir kişinin taraf değiştirerek casusluk yapması oldukça önemlidir. Bunun farkında olan Chung-hang Yüeh, Çin’den ayrılırken Han hanedanlığını tehdit edebilmiştir.

M.Ö. 123 yılında Han imparatoru Hunlara ordu göndermiş ancak öncü kuvvetler generali konumundaki Hsi Hou ünvanlı Chao Hsin Hunlara teslim olmuştur. Chao Hsin daha önce Hunların bir boy beyi iken Çin’e sığınmış biridir. Tekrar Hunlara teslim olmak zorunda kalmıştır. Şan-yü Chao Hsin’i cezalandırmamış⁵¹ aksine onu kendisinden sonra en yetkili kişi yapmış ve ablası ile evlendirmiştir. Chao Hsin, şan-yüye danışmanlık yaparak Han Hanedanlığı’na karşı birlikte planlar yapmışlardır. Chao Hsin, yeni hakanına kuzeye hareket etmelerini Çin ordularını üstlerine çekerek onları yormayı ve bitkin düşüklerinde savaşmayı teklif etmiştir. Diğer bir önemli tavsiyesi ise Çin Seddine kesinlikle yaklaşmamaları konusunda olmuştur. Şan-yü bu tavsiyelere uymuş ve M.Ö. 122 yılında Çin ile giriştiği savaşta galibiyet elde etmiştir (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:26). Hatta Chao Hsin, Hunlara hizmet ederek öldüğü zaman Han’ın danışmanları bundan sonra Hsiung-nuların artık zayıflayacağını ve kendilerine tabi olabileceklerini söylemişlerdir (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:25). Sadece bu olay bile taraf değiştirerek bir başka ülkeye sığınan kişilerin kendi ülkesine ne kadar zarar verebileceğini göstermesi açısından önemlidir. Burada şan-yünün Chao Hsin’i öldürmeyerek iltifat etmesinin nedeni daha açık hale gelmektedir.

⁵¹ Hunlarda ve diğer Türk devletlerinde Milletine ihanet ederek kaçanların yakalandığında cezası ölümdür (Taşağıl, 2013a: 84).

Çin’de eğitim alarak bir müddet Çin’e hizmet eden Çinli devlet adamı Wei Lü, M.Ö. II. yüzyılın sonunda Han imparatoru Wu-ti döneminde Hunlara elçi⁵² olarak gelmiş ve ülkesine dönmeyerek Hun hakanının yanında kalmıştır. Çin kaynaklarına göre kanında bozkırlılık olan bu kişiye oldukça hürmet gösteren şan-yü, Wei Lü’yü Güney Sibirya’da bulunan Ting Linglere idareci (Wang) olarak tayin etmiştir. Şan-yü bu devlet adamını Çin’den uzak bir yere göndererek can güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır (Barthold, 2002:14; Taşağıl, 2013a:91). Yoksa Çinli casusların kol gezdiği bir dönemde bu kişinin sağ kalması oldukça zordur. Çünkü bu kişi Han imparatorunu ve hanedanlığı çok iyi bilen bir kişi olarak Hunların işine yarayacak olan gizli bilgileri Hun hakanına aktararak danışmanlık yapmıştır. Wei Lü Çin elçisi olarak Hsiungnulara gelen Su-Wu’ya⁵³ şunları dediği söylenmektedir:

"Aziz Bay Su, bendeniz, biraz önce Han devletinden ayrılıp, Hsiung-nulara itaat etmişim. Bereket versin Hsiung-nu hükümdarının sayesinde Wang ünvanını aldım. Benim idare etmekte olduğum halkın sayısı on binlercedir. Ve benim sahip olduğum at ise dağ dolusu halindedir. Kendim bu kadar zenginim" (Taşağıl, 2013a:91).

Bu şekilde Hunlardan memnuniyetini dile getirmiştir. Çin’i terk ederek Hunlara sığınan bir başka kişi de M.Ö.99 yılında Hunları bozguna uğratan Çin komutanı Li Ling’dir. Hunların hizmetine girmiş olan bu komutanı da Hun Hükümdarı Kırgızlara yönetici olarak atayarak can güvenliğini sağlamıştır (Barthold, 2002:14;Taşağıl, 2013a:91).

M.S. 2 yılında Wu-sun kralının kaçarak Hunlara sığınması, Hunlar ile Çinlilerin arasının açılmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Çin, daha önce Hu-han-yeh ile (M.Ö. 43) yılında imzalanmış olan antlaşmayı iptal etmiştir. Hunlara sığınan mültecilerin Hun kağanı Wuculiu⁵⁴ (O-tsu-liu) (M.Ö.8-M.S.13) şan-yü tarafından himaye edilmemesiyle ilgili yeni bir antlaşma yapılmıştır (Ercilasun, 2014:19). Bu yeni antlaşma ile sadece Çin’den Hunlara kaçanlar değil, Orta Asya’nın diğer halklarından kaçarak Hunlara sığınanların da geriye gönderilmesini içeren bir antlaşmadır (Crespigny, 2002:750).

⁵² Çin hanedanlığı tarafından We-i Lü’nün Hunlara elçi olarak gönderilmesinde Bozkır kökenli olmasının etkisi vardır. Çünkü Hunları en iyi bilen bir kişinin onlar hakkında bilgi elde etmesi daha kolaydır.

⁵³ Bu kişi Çin elçisidir ve aynı zamanda casustur. Hunlar tarafından Güney Sibirya taraflarına sürgüne gönderilmiştir (Taşağıl, 2013a:91).

⁵⁴ Hun Yabgusu olan Hu-han-yeh M.Ö.31 yılında arkasında çok sayıda evlat bırakarak ölünce Güney Hunlar 30 yıl Çin egemenliğinde kalmıştır. Wuculiu Hun tahtına geçerek Hunların durumunu düzeltmiştir (Gumilev, 2013:197).

İmparatorun bu antlaşmayı yapmasındaki amaçlardan bir tanesi de Orta Asya memleketlerinden Hunlara olan bilgi akışını engelleme isteğidir.

Hun Hakanları da en az Çin imparatorları kadar casusluğa ve casus kullanmaya önem vermişlerdir. Bu bağlamda Hunlar, kendisine sığınan Çinli generaller, devlet adamları ve elçilerden sürekli olarak Çin Hanedanlığı hakkında bilgi alarak, bu bilgilere göre hareket etmişlerdir. Hun yasalarına göre öldürülmesi gereken kişilerin dahi affedilerek en yüksek görevlere getirilmesi, Çin hakkında elde edilecek gizli bilgilerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Hun hakanları bunun farkında olarak kendilerine sığınan Çinlilerle özel olarak ilgilenmişlerdir. Çin imparatorlarının ısrarla kendilerine sığınanları istemesine rağmen, hakanların bu kişileri geri vermeye yanaşmadıkları gibi can güvenliklerini de sağlamışlardır.

2.2.4. Hunların Çin'in Wu-sun Politikasını Boşa Çıkarma Çabaları

Çin imparatoru Wu-ti (M.Ö.140-87) dönemine gelindiğinde, Hunlara karşı uygulanan He-qin politikasının meyvesini verdiği ve Hunlarda taht kavgalarının başladığı görülmektedir. Hunlardaki taht kavgalarını fırsat bilen Wu-ti ise Hunlara bağlı diğer devletleri kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Böylece Hunlar sadece içte değil dış siyasetteki problemlerle de baş etmek zorunda kalmışlardır. Ancak yine de çok güçlü olduğundan Hunları yenebilmek için onları yalnız bırakma politikasını gütmüşlerdir. Bu plan için en uygun devlet ise Orta Asya devletlerine göre daha güçlü olan ve daha önce Hunlar ile problem yaşayan Wu-sunlardı.⁵⁵ Çin İmparatoru Wu-ti, ünlü Çin casusu Chang Chien'den *Wu-sunlar* hakkında bilgi almıştır.

Chien, *Wu-sunlar*⁵⁶ üzerindeki Hun otoritesinin Künhan öldükten sonra zayıfladığını söylemiştir. Ayrıca Wu-sun hükümdarı Künbeg'in atalarının yaşadığı

⁵⁵ Wu-sunlar daha önce Hunlar'ın saldırısına uğramış olduklarından onları sevmiyor ve çok fazla elçi de göndermiyorlardı. Fakat yinede Hunların büyüklüğünün farkındaydılar (Gömeç, 2012a: 120). Wu-sun (Uysun) ların, Hun hâkimiyetine girmesi Mo-tun Şan-yü zamanında olmuştur (Groot, Asena, 2011: 150).

⁵⁶ “*Wu-sunlar, Fergana'nın 2000 mil kadar kuzey doğusundadır. Konargöçer bir devlettir. Geleneklerinin büyük bir bölümü Yüeci'ler ile aynıdır. Seksen veya doksan bin kadar okçuları vardır. (okçu sayısı ferganadan azdır) Fergana ile bitişik ve komşu bir devlettir. Güneyde Yüeciler'in Doğuda ise Hunlar'ın baskısı altındadır*” (Ögel, 1981: 7). Wu-sunların yaşadığı yer Chang Chien'e göre M.Ö.126 yıllarında Tanrı

Hunların batısındaki otlakların şimdi boş olduğunu ve halkın ve yöneticilerin bu topraklara özlem duyduğunu, bu nedenle çeşitli hediyeler ve prenses verilerek eski yurtlarına dönmelerini sağlamak gerektiğini savunmuştur. Böylece Çin ve Hunlar arasında tampon bölge oluşturularak Hunlardan gelen ilk saldırıyı *Wu-sunlar* önleyecekti. Bu planın sağlam bir şekilde işlenmesi ise Han imparatorunun Wu-sun kralı Künbeg'e Çinli bir prenses vererek akrabalık ilişkisinin kurulması sayesinde gerçekleşebilecek ve bu sayede Hunların batı ile olan irtibatı kesilecekti (Çakan, 2015: 154; Gömeç, 2012a: 121). Nihai hedef ise Hunlar ile vassalları olan ve batıda kendisine destek veren devletlerle arasını bozarak onları destekleyen ülkelerden ayırmak ve Hunları ortadan kaldırmaktır (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:31: Cosmo, 2002:717).

M.Ö. 119 yılında imparator Wu-ti tarafından *Wu-sunlara* gizlice gönderilen Chang Chien, onlara da bu planını açıklamıştır. Fakat Wu-sun beyi Künbeg ülkesindeki taht kavgalarını bahane ederek bu planı kabul etmemiştir. Bununla birlikte Wu-sunları kendi yanına çekmeyi dış politikadaki hedefi haline getiren imparator vazgeçmemiş, daha önce vadetmiş olduğu Chiang-tu kralının kızını hsi-chun unvanıyla prenses yapmış ve M.Ö. 104 yılında Wu-sunlara göndererek Hunlardan yüz çevirmesini istemiştir. Wu-sun beyi Çinli prensesle evlenmeyi kabul etmiş fakat doğal güzelliklere sahip olan T'ien shan'ı bırakarak eski bozkır topraklarına dönmeyi kabul etmemiştir (Gumilev, 2013:141).

Wu-sunlara gelen prensesin hizmetinde yüzlerce haremağası, özel hizmetçiler ve zanaatkârlar vardır (Yatsenko, 2002:777). Fakat bu sayıları yüzleri bulan kişilerin hepsi prensesin hizmetçisi olmayıp aslında Wu-sunlar arasına gizli maksatlarla sokulmuş ajanlardır. Prensес başta olmak üzere maiyetindekiler Wu-sunlarda olup biteni anında imparatora bildirmişlerdir. Özellikle Hsi-chun prensesin Hun saldırılarından haber vererek imparatora yardım istemesi bu durumu açıklar niteliktedir⁵⁷ (Onat, 2012:47-48). Hunlar tarafından gönderilen hatunun da *Wu-sunlara* yüzlerce hizmetçi ve bakıcı ile

Dağlarının Kuzeyi ile Yedisu arasında Isık göl ve çevresinde kalan bölgedir.(Divitçioğlu, 2016: 39). Fergananın kuzey doğusunda yer alır (Eberhard: 1942: 104).

⁵⁷ Çin Wu-sunlara prenses göndererek kardeş topluluk olan Hunlar ile aralarında ayrılık meydana getirmişlerdir. Hunlar ise M.Ö. 72 yılında saldırıya geçmişler bunun üzerine Çinli prenses, Turfan halkının Hunlarla birleşerek kendilerine saldırdıklarını ve kurtarılmayı beklediklerini imparatora iletmiştir. Ayrıca elçiler vasıtasıyla Hunların kalabalık bir orduyla üzerlerine geldiğini ve Çinli prensesi Wu-sunlardan isteyerek bu ittifakı önlemek istediklerini bildirmiştir. (Groot, Asena, 2011: 153). Bunun üzerine Çin orduları Wu-sun ordularıyla birleşerek Hunlara karşı koymuşlardır. Burada Çin'in Wu-sunlara yardım etmesi prensesin çağrısından ziyade Hunların Wu-sunlara karşı başlattığı tehlikeli adımdır. Çünkü Çin hanedanlarında Türk ülkelerinde olduğu gibi kadına değer verilmiyordu (Selçuk, 2014: 66).

gittiği bilinmektedir. Buradan Hunların maksadının, prenses ve çevresindeki Hun casuslarından Wu-sunlarda olup bitenden haber alma gayreti olduğu açıktır.

*Wu-sun*lara gönderilen Çinli prenses Hsi-chun'un bu devlete kendi rızası ile değil bir amaç uğruna gönderildiğine dair bilgiler vardır. Yerleşik hayattan yabancısı olduğu bozkır hayatına gelen prenses, ailesinin kendisini zorla kocaya verdiğini, uzak memlekette yaşamaya zorlandığını, Wu-sun halkının keçeden yapılmış çadırlarda yaşadığını, et yiyip kıymız içtiklerini belirterek böyle bir hayattan memnun olmadığını dile getiren bir şiir yazdığı söylenmektedir (Barthold, 2014: 90; Deguignes, 1976: 160). Prensesd bir kuş olup ana vatanına gitmek istediğini belirtmiş ve vatan hasretini şiire dökerek teselli bulmaya çalışmıştır. Wu-sunları bu kadar hakir gören Çinli bir prenses Çin'in istediği tarzda hareket etmiştir.

Fakat Hun hakanı Öge Han (M.Ö. 114-105), siyasetten anlayan akıllı bir kişiydi. Çin'i takip etmekten geri durmayarak casusları vasıtasıyla Çin'i gizliden gizliye takip etmiştir. Çin Sarayı'ndan Wu-sunlara Çinli prenses geldiğini haber alır almaz diplomatik açıdan çok önemli bir atak yaparak, Wu-sun ülkesine bir Hun kızı göndermiştir (Orkun, 1938a: 35). Hunlardan halen çok çekinen Wu-sun beyi de kendine göre bir çözüm yolu bularak Hunlardan gelen hatunu sol tarafına oturtturarak ona büyük hatun unvanı vermiş, Çinli prensesi de sağ tarafına oturtturmuştur. Hunların yerinde ve zamanında atmış olduğu bu adım Çin imparatorunun gizli planını boşa çıkarmıştır. Hunların bu yerinde atağının başarıya ulaşmasında, Hunlar adına çalışan casusların büyük payı olduğunu söylenebilir.

Evlenme yoluyla kurulan akrabalık ilişkisi ve verilen hediyeler sayesinde Hunlarda olduğu gibi Çin kültürü Wu-sunlar arasında da yayılmaya başlamıştır (Taşağıl, 2013b: 86). Çinliler ve Hunlar tarafından Wu-sunlara gönderilen eşlerin siyasi bir menfaat gereği gönderildiği açıktır (İzgi, 2014:36). Yapılan bu siyasi evlilikler neticesinde Wu-sunlarda Hun ve Çin yanlıları olmak üzere iki farklı grup meydana gelmiştir. Hun ve Çinli prensesler taht kavgalarında aktif rol oynayarak Wu-sunların yıkılışını hızlandırmışlardır. Özellikle Hunlar ve Han hanedanlığı Wu-sun tahtına kendi soylarından bir prensi getirmek için çalışmışlardır. Hunlar bu konuda pratik diplomasi uygulayarak Tz'u-li-mi'yi tahta çıkararak başarı elde etmiştir. Fakat imparator da çevirdiği entrika ile dost olmayan Hun soylu prensi gönderdiği ajanlar vasıtasıyla ortadan

kaldırılmış ve Çin kraliçesinin oğlu olan İ-chih-mi'nin tahta çıkmasını sağlamıştır (Durmuş, 2002:785).

Görüleceği üzere Hunlar, Çin İmparatoru Wu-ti'nin Hunları dış diplomaside yalnızlaştırma ve itibarsızlaştırma girişimlerine kayıtsız kalmamıştır. Hunlar da diplomasiye ve casusluk faaliyetlerine önem vermiştir. Hunların Wu-sun beyine eş göndererek Çin'in planını neticesiz bırakması, onların dış politikadaki maharetini gösterdiği gibi komşu devletlerdeki gelişmeler karşısında teyakkuzda olmalarının bir sonucudur. *Wu-sun*larda olduğu gibi Hunların erken haber alma sistemi ancak düzenli çalışan bir istihbarat ağı sayesinde mümkün olabilmektedir. Hunların istihbarat elde ettiği ve etkin şekilde kullandıkları bilgi toplama yöntemlerinden bir tanesi de düşman baskınına karşı, sınır bölgelerinde keşif ve öncü kuvvetlerin sürekli olarak attığı devriyelerdir. Bu devriyeler sürekli olarak sınır bölgelerini kontrol altına almışlardır.

2.2.5. Hun Öncü Kuvvetlerinin İstihbarat Faaliyetlerinde Kullanılması

İslam öncesi Türk devletlerinin hemen hepsinde olduğu gibi Hunlarda da şanyüler hedef devlete düzenlemeyi planladıkları akınlardan önce, oraya öncü kuvvet gönderip akın yapılacak yerle ve askerinin ahvalıyla alakalı gizli bilgileri toplamışlardır. Gönderilen bu keşif birliğine “*yelme*” adı verilirken, bu geleneğin İslam sonrası kurulan Türk devletlerinde de devam ettirildiği görülmektedir. Karahanlılarda keşif yapan askerlere “*yezek*”, gece gizlice düşmana baskın yapan gruba “*akıncı*”, casusların ülkeye sızmalarını ve sabotaj faaliyetlerini engellemek amacıyla oluşturulan nöbetçi birliğine de “*sakçı*” denirdi (Taşağıl, 2009:17). Timur, askeri bir harekât öncesi keşif kıtalarını önceden göndererek su kaynaklarını ve düşman pusularının araştırılmasını sağlamıştır. Bu sayede arkadan gelmekte olan asıl ordu daha güvenli bir şekilde hareket ederdi. Öncü birliklerin başındaysa casuslar bulunurdu. Casuslar öncü birliklere önceden belirlenen rota üzerinde yol gösterirler ve düşman sınırlarını aşarak sızma girişiminde bulunurlardı. Bu casuslar, casusluk yaptıkları devletin sosyo ekonomik ve askeri bilgilerini Timur'a anında iletmekle kalmayıp düşmanın yığınak ve sığınakları hakkında da bilgi sızdırırlardı (Şimşek, 2015: 13; Paydaş, 2009: 35-52).

Hunlarda öncü kuvvetler bir yandan akın yapılacak güzergâhın güvenliğiyle ilgili bilgi elde ederken, bir yandan da düşmanın sayısı, yolların durumu gibi gizli bilgileri Hun yönetimine iletirdi. Hun ileri gelenleri ise düzenledikleri toy meclislerinde yapılacak savaşın ya da düzenlenecek akın hareketinin uygun olup olmadığına karar verirdi. Bazen de öncü kuvvetler düşmanın moralini bozmak için psikolojik harp stratejisi uygulardı. Düşman kuvvetlerine gizlice gönderilen casuslar Hunların büyük bir orduyla yola çıktığını ve sayılarının oldukça fazla olduğunu dile getirerek, düşmanı telaşa düşürmek suretiyle psikolojilerini bozma yoluna gittikleri görülmektedir. Bu durum Hunların yaptığı savaşları ya da akınları geliş güzel bir hazırlıkla yapmadıklarını göstermektedir. Hunlar da Çin hanedanlarında olduğu gibi savaş öncesi casusluğa önem vererek, gerek savaştan önce gönderdiği casuslarla gerekse keşif akıncıları vasıtasıyla düşman hakkında bilgi elde etme yoluna gitmişlerdir.

M.Ö.78 yılında Hun şan-yüsü Li-Wu beyini Çin sınırını gözetlemekle görevlendirmiştir. Çin sınırına giden bu öncü kuvvet, sınırdaki orduların oldukça azalmış ve zayıflamış olduğunu haber verdi. Buraya hemen bir ordu sevk edildiği takdirde, çok rahat ele geçirilebileceğini gizlice ihbar etti. Bunun üzerine gelen ihbarı değerlendiren şan-yü, hazırlık yaparken, Çin imparatoru kendisine sığınan Hun Türklerinden bu gizli hareketi haber alarak gereken önlemi almıştır. Benzer hadiseye M.Ö. 60 yılında da rastlamak mümkündür. Hunların güneye inerek av bahanesiyle Çin'e saldıracağı haberi Hun öncü kuvvetlerinden kaçarak Çin'e sığınan üç Hun askerinin haber vermesi sonucu akim kalmıştır (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:44; Bayrak, 2002:41). Çin imparatoru Wu-ti zamanında he-qin evlilik sisteminin lüzumu hakkındaki bir toplantıda, Tung Chung-shu evlilik politikasının devamını savunmuştur. He-qin sistemi ile Hunlara verilecek hediyeler (rüşvet) ve Gök Tanrı huzurunda yapılan antlaşmada Hunların sözünden dönemeyeceğini dile getirmiştir. Bununla birlikte yapılacak saldırmazlık antlaşması ile Hun atlılarının ve casusların her defasında Çin seddini gözetlemeyeceğini savunması, Hun keşif kolunun ve casuslarının Çin seddi önüne gelerek Çinlileri kontrol ettiklerini göstermesi açısından önemlidir (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:94).

Hun Şan-yüsü Chu-te-ho (Tsü-ti-hou) (M.Ö.101-96) Çin'e büyük bir akın hazırlığında iken M.Ö. 96 yılında aniden ölmüştür.⁵⁸ Yerine büyük oğlu Ho-lo-ko (M.Ö. 96-85) Hun tahtına oturmuş ve bir müddet güç toplamak için Çinlilerle barış politikası uygulamıştır. M.Ö. 91 yılında Çin'e akın yapmak istemiş fakat savaşıa başlamadan önce Çin'in durumuyla alakalı olarak durum tespit çalışması yaptırmış ve savaşta işe yarayacak bilgileri öğrenmek maksadıyla Çin seddi önlerine keşif birliği göndermiştir. Çin sınırına gelen bu keşif kolu, Çin seddinin önüne ayakları bağlanmış vaziyette atlar bırakarak Çinlilere “*Ey Çinliler! Bize atlarınızı vermenizi rica ederiz!*” diyerek meydan okumuşlardır. Çinliler de Hun askerlerinin bu davranışına bir anlam veremeyerek falcılara (kam) müracaat etmiş ve yapılan hareketin ne anlama geldiğini araştırmışlardır. Bunun üzerine falcılar da Hunların kuzeyden saldıracaklarını haber vermişlerdir (Orkun, 1946:43). Falcılar savaşılacak yerin Hu dağı ve çevresi olacağını ve zaferi kazanacak komutanın ise Ci-su adında bir komutan olacağını söylemişlerdir. Çin ordusu falcıların söyledikleri tarzda hareket etmiş fakat yapılan savaşta Hunlar, Çinlileri ağır bir yenilgiye uğratmışlardır (Orkun, 1938a:41). Şan-yü Ho-lo-ko, Çin'e akında bulunmadan önce keşif kolunu Çin sınırına göndererek Çin hakkında ön bilgi edinmeye çalışmıştır. Bu durum Hunların da casusluğa önem verdiğini göstermektedir. Öncü kuvvet kullanmanın ihmal edildiği zamanlarda ise Hunlar için bir felaket olmuştur. Hun Şan-yüsü Çi-çi kendisini Çin'den uzakta gördüğünden öncü kuvvete önem vermemiştir. Çi-Çi, ansızın karşısında Çin ve Wu-sun ordusunu görünce çok Őaşırmış ve bu tedbirsizlik kendisinin ve Hun toplumunun sonunu getirmiştir (Orkun, 1938a:53).

⁵⁸ Hunlar'ın güçlü olduğu dönemlerde Şan-yülerin uzun süre tahtta kaldıklarını ve daha fazla yaşadıklarını görmekteyiz. Fakat Hunların zayıfladığı zamanlarda yabancı prensesler ve beraberinde gelenler eliyle tahtta uzun süreli kalamamışlardır (Karakaş,2016: 211). Çin ile yapılan yakın temasın artması ve özellikle Çinli prensesler yoluyla kurulan akrabalık bağlarından sonraki dönemde Hun Şan-yülerinin tahtta kalma zamanları ve ömür sürelerinin de kısaldığını hatta ani ölümlerin arttığını görmekteyiz. Bu durum Hun Şan-yülerinin süikast yoluyla öldürülmüş olabileceklerini akla getirmektedir. Bu süikastlerin de Çinli prenseslerle gizli plan yapan Çinli casuslar tarafından organize edildiğini söylemek mümkündür. Wu-sun kralına Çinli prenses ile Çin casuslarının gizlice anlaşarak süikast düzenlemiş olduklarını biliyoruz. Anı hakan ölümleri Göktürk ve Uygurlarda da devam eden bir durumdur. Süikast yoluyla öldürülmüş olabileceğini tahmin ettiğimiz kişilerin Çin'e karşı başarılı mücadeleler veren ve Çin İmparatorlarını zor durumda bırakan kişilerin olması da tesadüf eseri olmasa gerektir. Hsiung-nu yönetimindeki Şan-yülerin birbiri ardına ölmeleri hadiselerinin planlayıcıları Çin kaynaklarında açıkça yazılmamıştır. Fakat Çinliler her daim Hunlar içerisindeki ayrılıkçı hareketleri körüklemek için sabotaj, entrika ve ispiyon başta olmak üzere her türlü yola başvurmuşlardır (Tezcan, 2002: 739). Bu tür hadiselerin, yabancı tesirinin ve Çinli prenseslerin Hun yönetimindeki etkisini de göstermektedir. Çin yönetimi Hunların zayıfladığı Pi Şan-yü (M.S. 220) döneminde Hunlar ile savaşmak yerine onları Çin kültüründe eriterek yok etme siyaseti gütmüşlerdir (Eberhard, 1947:112).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN HANEDANLARININ HUNLAR ALEYHİNE YAPTIĞI FAALİYETLER

3.1. ÇİN'İN HUNLARI YIPRATMA ÇABALARI

3.1.1. Hun ülkesine Gönderilen Elçilerin Gizli Faaliyetleri

Elçi olarak diğer memleketlere gönderilenlerin tek işi imparatorların ya da hükümdarların isteklerini karşı tarafa ileten basit bir posta memuru olmaktan daha fazlasıydı. Düşman veya dost ülkeye gönderilen kişilerin tali vazifelerinin başında, gönderildiği ülke ya da toplulukla ilgili istihbari bilgilere ulaşmak gelmektedir. Özellikle askeri bilgilere ulaşmak, elçilerin en önemli vazifeleri arasında sayılmaktaydı. Bu kişiler aynı zamanda kendisini yetiştirmiş iyi bir iş birlikçi, suikastçı, komplocu, propagandacı ve istihbaratçıdır (Gömeç, 2012b:72; Groot - Asena, 2011:33). Çin'den yola çıkarak ülkesine geri dönen elçilerin gittikleri ülke hakkında imparatora rapor sunmuşlardır. Orta Asya'ya elçi olarak gönderilen elçilerin de imparatorun huzuruna çıkarak gördükleri ve duydukları hakkında tafsilatlı bilgi verdikleri bilinmektedir (Onat, 2012:88). Hunlara gelen elçiler, farklı maksatlarla Hun topraklarına gönderilmişlerdir.

Elçilik vazifesiyle Hunların yaşadığı Orta Asya topraklarına gelen bu casusların, Hunlar aleyhine olabilecek her türlü organizasyonda yer aldıkları görülmektedir. Kara propagandadan, yabguların arasına nifak sokmaya ve Çin hanedanlığına ihanet edenlerin cezalandırılmasına kadar hatta daha da ileri giderek Hun hakanlarının öldürülmesi gibi Hunlar açısından zararlı olabilecek her türlü gizli teşebbüslerde yer almışlardır.

M.Ö. 105 yılında (Öge Kağan) iktidarının onuncu yılında ölmüş, yerine oldukça küçük yaşlarda olan veliaht O-su-lı (Chan shih-lu veya Wu shih-lu), on yaşlarında Hun tahtına geçmiştir. Küçük yaşta hakan olduğundan kendisi çocuk (oğul) kağan olarak tanınmıştır (Gömeç, 2012a:128). Çin imparatoru bu durumu değerlendirerek Hunları ikiye bölmek maksadıyla meşhur entrikasını devreye sokmuştur. Görünüşte hem ölen

kağan için taziye sunmak hem de tahta yeni çıkan kağanı tebrik etmek maksadıyla Hun şan-yüsüne ve sağ kol bilge beyine eş zamanlı iki elçilik heyeti göndermiştir (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:33).

Çin yönetiminin asıl maksadı ise yeni şan-yü ile sağ kol beyinin arasını açarak ülkede kargaşa ve savaş ortamı meydana getirmek ve Hunları güçsüz duruma düşürmektir⁵⁹ (Ögel, 1981: 82). Bu elçilerden biri yeni hakanın huzuruna çıkarak onu Çin imparatoru adına tebrik edecek diğeri ise sağ kol beyine giderek kendisinin hakan olmadığını dolaylı Çin imparatorunun üzüntüsünü dile getirecektir (Orkun, 1938a: 36). Fakat Çin yönetiminin bu gizli planı akim kalmıştır. Casusları vasıtasıyla oynanan oyunun farkına varan Hun devriye birlikleri, her iki Çin elçilik heyetini de Hun ülkesine girer girmez tutuklayarak O-su-lı Kağan'ın huzuruna çıkartmış ve sorguya çekmişlerdir. Çin'in sinsice bir tutum içinde olduğunu ve olayın iç yüzünü elçilerden öğrenen Hun hakanı ise duydukları karşısında öfkelenerek elçilerin Çin'e geri gitmelerine müsaade etmemiş, Hun ülkesinde tutulmasını istemiştir. Böylelikle farklı maksatlarla Hunlara elçi olarak gönderilerek tutuklanan Çin elçilerinin sayısı on kişiyi geçmiştir (Groot - Asena, 2011: 130; Gömeç, 2012a:128-129).

Hunların güçlü hakanı olan Hu-li-hu (M.Ö. 102-101) yılında aniden ölünce yerine Chü-t'e-hou (Küdihav) (M.Ö. 101-96) tahta oturmuştur. Yeni şan-yü önce Çin imparatoru Wu-ti ile barışçıl bir siyaset izlemeyi uygun görmüş ve ilk iş olarak tutuklu bulunan Çinli elçileri serbest bırakacağını bildirmiştir. Bu durumdan oldukça memnun olan Wu-ti, Hun hakanı Chü-t'e-hou'nun kendisine tabi olacağı zannına kapılmıştır. Bol hediyeler eşliğinde serbest bırakılacak elçileri almak ve Hun vassallığını Çin imparatorunun kabul edebileceğini kağana bildirmek maksadıyla Su-Wu başkanlığında bir elçi heyeti göndermiştir. Fakat olaylar elçilik heyetinin beklediği şekilde gelişmemiş, yapılan müzakerelerde Çin'e tabi olmak söz konusu bile yapılmamıştır (Gumilev, 2013:149; Tekin, 2010:228). Hakanın asıl amacı barış antlaşması imzalamaktır. Bu görüşmeden istediğini elde edemediği için öfkelenen elçiler, Hun ülkesinde amaçlarını gerçekleştirmek için birtakım gizli planların içine girerek entrikaya başvurmuşlardır. Elçiler, Chü-t'e-hou'nun tavrının ve müzakerelerin başarısızlığının müsebbibi olarak,

⁵⁹ Hunlar'ın ve sonraki Türk devletlerinin önce ikiye bölünmesi ve sonrada tarih sahnesinden çekilmelerindeki en büyük amillerden bir tanesi de yönetici sınıfın aralarındaki iktidar mücadelesinin Çinli casuslar eliyle körüklenmesidir (Batur, 2013:38).

daha önce Hun asıllı bir Çin elçisi olan ve Hunlara elçi geldiği sırada burada kalarak baş vezir olan Wei Liu'yu göstermişlerdir. Çünkü bu kişi Çin'de uzun süre kaldığından Çin siyasetinin iç yüzünü çok iyi bilmekteydi.

Çin'e tabi olan Hun-şa kralının yeğeni Kao ve Siyok tımar beyleri esir düşerek Wei- Liu'nun emrine verilmişlerdir. Tımar beyi Yü Şang, komutan Su-Wu'nun yardımcısı Çang Şu'ya gelerek Çin imparatorunun nefret ettiği Wei-Liu'yu öldüreceğini, bunun karşılığında ise imparatorun Çin'de bulunan ailesine ihsanlarda bulunacağını söylemiştir. Aynı zamanda arkadaşı olan Çang Şu ile Yü Şang gizlice anlaşmışlardır. Hazırlanan plana göre bir ay sonra ava gidecek olan şan-yünün çocuklarıyla birlikte eş çadırdan kaçırılacak ve elçilik heyeti de hakana Çin imparatorunun isteklerini kabul ettirebilecekti.

Bir ay sonra Ch'an-yü'nün ava çıkması ile plan gereği, çadırda yalnız kalan hatun ve çocuklarının üzerine yetmiş Çinli esir saldırdı. Ancak saldırıdan kurtulmayı başaran bir kişi durumu Chan-yü'ye haber verdi (Baykuzu, 2012: 96). Süratle gelen Hun askerleri, başta Kao olmak üzere Çinli esir grubunu yakalayıp hepsini öldürdüler (Groot-Asena, 2011: 134). Komplocuların başarısızlığını duyan elçi yardımcısı Çang Yü ise Yü Şang ile aralarındaki gizli planın deşifre olacağından korkuyordu. Çin elçi heyeti başkanı ise *"Bu durumda ben de bu işin içine çekilecek ve suçlanacağım. Hunlar beni öldürecek, ülkeme de ağır bir fatura çıkaracaklar. İşin bu noktaya gelmesini engellemek için ben intihar edeceğim"*(Groot-Asena, 2011:134). Diyerek intihara kalkışmış fakat etrafındakiler buna engel olmuşlardır.

Yü Şang ise hazırlanan gizli planın içinde Çang Şu'nun da olduğunu itiraf etmesiyle elçilik heyetinin tamamı suçlu duruma düşmüştür. Öfkelenen Chan-yü adamlarıyla müzakere ederek verilecek cezayı tartışmışlar, Sol Bilge Beyi verilecek ölüm cezasına itiraz etmiş ve onları öldürmek yerine Hun hizmetinde casus danışman olarak kullanmayı teklif etmiştir. Bunun üzerine Chan-yü'nün kendisini çağırdığını duyan elçi Su-Wu, bıçağını çıkararak karnına saplamıştır. Bu kişinin asil birisi olabileceğini düşünen Hunlar derhal hekim çağırarak yarasını tedavi etmişlerdir. Kendine gelen Su-Wu ve komplocu elçilik heyetinin yüzlerine suçları hatırlatılarak cezalarının kesin olduğu ancak Hun hizmetine girmeyi kabul edenlerin bu cezadan muaf tutulacağı bildirilir. Elçi heyetinin başkanı Su-Wu haricindeki herkes bu teklifi kabul ederek Hunlara hizmet

etmeyi kabul ederler. Yardımcısının suç işlediği gerekçesiyle kendisinin de bu suça ortak olduğu söylenen Su-Wu⁶⁰ ise kendisinin bu işin içinde olmadığını yardımcısı ile kendisi arasında kan bağıının da bulunmadığını söyleyerek öldürülmesinin uygun olmayacağını belirtmiştir (Groot-Asena, 2011:134). Bunun üzerine şanyü Küdihav tarafından öldürülmeyle Baykal Gölü çevresine sürgün edilmiştir.

3.1.2. Çin'e Sığınan Hunlardan Yararlanma

Hunlardan Çin'e kaçarak sığınanlar genelde şan-yü ile anlaşamayan yabgulardır. Şahsi menfaatlerini milletin menfaatlerinin önünde tutan kişiler, Çine sığınarak Hunların aleyhinde istihbari bir takım bilgiler sızdırmışlardır. Aynı durum Hunlardan sonra kurulan Türk devletlerinde devam etmiştir. Göktürk yazıtlarında devletin ilk bölünme döneminde bir kısım beylerin Çin ile iş birliği yaparak devleti nasıl parçaladıklarını ve öz kimliklerinden uzaklaşarak kendi menfaatlerini milletin menfaatinin önüne geçirerek nasıl milletin esaretine sebebiyet verdiklerinden sitayişle bahsedilmektedir (Turan, 1969:91).

M.Ö. 700 yıllarında Cong (Jung) Hunları şan-yüsü Çin imparatoru Mu'nun azametini duyunca Çin'e durum tespiti yapmak üzere elçi göndermiştir. Çin imparatoru Mu, oldukça bilgili olan bu elçiyi geri göndermeyerek Cong Hunları hakkında detaylı bilgi almak istemiş fakat vezirleri bu işi direkt yapmanın zorluğundan bahsederek hileyle bu sefiri elde etmenin mümkün olacağını söylemişlerdir. Bunun üzerine elçi ülkesine dönmeden Cong Hunları hükümdarına Çinli kadın şarkıcılar göndermiştir. Ülkesine döndükten sonra vaziyetten şekva eden elçi, Hun hakanının hiddetine maruz kalarak Çin'e sığınmak zorunda kalmıştır. Uygulanan entrika neticesinde bilgili elçi ele geçirilmiş ve onun yol göstermesi ile Cong Hunlar mağlup edilerek ellerindeki topraklar zapt edilmiştir (Orkun, 1938a:13).

⁶⁰ Çin elçisi Su-Wu, daha sonraki Çin tarihi kayıtlarında ve edebi kaynaklarda sadakat ve cesurlük timsali olarak gösterilmiştir (Gumilev, 2013: 150).

M.Ö. 126 yılında Kün-çin şan-yü ölünce yerine kardeşi İ-ti-şa⁶¹ (M.Ö. 125-114) geçmiştir. Bu kişi Kün-çin şan-yünün veliahdı olan yeğeni Yü-tan yabguya saldırmış, Yü-tan Yabgu da amcasından kaçarak Han'a sığınmıştır. Bu durum, Çin imparatorluğu için büyük bir fırsatı ayağına getirmiş oluyordu. Fakat birkaç ay sonra ölmüştür (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:25; Gömeç, 2012a:111). Çin kendisini koz olarak kullandıktan sonra Yü-tan Yabgu'nun artık işine yaramayacağına kanaat getirip öldürmüş te olabilir. M.Ö. 121 yılında Çince adı Çin mi-de olan şehzade Hun Han'ı Sigud Soga Han'ın oğluydu. Çin İmparatoru Han Wu-ti döneminde ailesiyle birlikte Çin hanedanlığına esir düşen Çin mi-de'nin tecrübelerinden yararlanmak istemiş ve ondan savaş atlarının ve atlı askerlerin Hun savaş taktiklerine göre yetiştirmesini istemiştir (Ziyai, 2010: 903). İmparator Hunları kendi silahıyla vurmak istemiş, bu nedenle esir düşen Hun şehzadesini kullanarak tecrübelerinden istifade etmiştir. Yine aynı yılın son baharında (M.Ö.121) Hun şan-yüsü İ-ti-şa batısında bulunan K'un-yeh beyi ve Hsiu-t'u beyinin Çin ordusuna yenilmesine çok kızmış ve onları öldürmek istemiştir. Bunun üzerine bu beylerde Çin'e sığınmaya karar vermişler fakat K'un-yeh beyi, Hsiu-t'u beyini öldürmüş ve onun halkını da alarak 40.000 kişiyle birlikte Çin'e iltica etmiştir. K'un-yeh beyinin Han hanedanlığına sığınması ile işler Hunlar için iyice kötüye gitmiş ve Çin imparatoru bu sığınmacıları sınır bölgelerine yerleştirmiştir. Bu durum Hunların sınırlara saldırısında büyük oranda azalma meydana getirmiş ve Çin sınırındaki askerler yarıya indirilmiştir (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:27).

Hu-han-yeh giriştiği taht mücadelesinde Çin'in de yardımıyla M.Ö.56 yılında Hun merkezine yeniden hâkim olmuştur. Fakat taht kavgalarından oldukça bunalan Hun halkından bazıları Çin'e sığınmışlardır (Ercilasun, 2014:19). Güney Hun şan-yüsü olan Hu-Han-yeh, Hun tarafını bırakarak Çin'e bağlanmış ve kardeşi Çi-çi'ye karşı Çin imparatoruyla birlikte hareket ederek, onun ortadan kaldırılmasına yardım etmiştir. Bunun yanında Çin imparatoru Wu-ti'nin kendi casuslarının haricinde Hunlardan kaçarak Han imparatoruna sığınan kişilerden Yüeçiler hakkında bilgi topladığı görülmektedir. Çin'e sığınan Hunların hepsi imparatora Yüeçiler ile Hunlar arasındaki mücadeleyi

⁶¹ İ-ti-şa (İ-ch'ih-hsieh/İçisiye), kardeşi Kün-çin den sonra M.ö. 125 yılında Hun tahtına geçmiştir. Bu dönemde Çin ile mücadele edilmiştir. İ-ti-şa şan-yü yaptığı sert uygulamalar neticesinde etrafındaki kişileri ve kabile reislerini küstürdü. Bu nedenle çok sayıda Hun halkı Çine sığınmak zorunda kaldı. Bu dönemde Çine sığınanların sayısı 120 bin civarındaydı. Hunların Çine sığınması ile Hunlarda karışıklık ve ayrılık iyice kendini göstermiştir. (Gumilev, 2013:122-123).

anlattıklarını, Hunların Yüecilerin kralını yenerek kafatasından içki kabı yaptığını haber vermişlerdir (Ögel, 1981:3). Bu olay, Çin imparatorlarının da Hun hakanları gibi kendi ülkesine sığınan mültecilerin bilgisine başvurarak onlardan bilgi aldığını göstermektedir.

İmparator ve danışmanları sürekli Hunlar ile komşularını yok etmek için planlar hazırlamakla meşgul olmuştur. Teslim olan Hunlardan Yüeh-Chiler hakkında bilgi alan imparator, onlarla bağlantı kurmaya karar vermiş ve bir elçi göndermek istemiştir (Ögel, 1981:3). Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde Hunların verdiği bilgiler, Çin sarayının tarz-ı siyasetine yön verebilecek kadar önemli olmuştur.

Hun beyi Pu-nu ve kuzeni olan Pi yabgu aralarında anlaşamayarak taht mücadelesine giriştikleri bir sırada, her ikisi de Çin desteğini almak için çabalamışlar, bu durumu fırsat bilen Çin elçileri de hem Pu-nu ile hem de Pi ile iletişime geçerek gerginliği artırmışlardır. Pi, Hunlara ihanet ederek Çinli ajanlara Hun topraklarının geleneksel bayındırlık işaretlerinin bulunduğu bir harita vermiştir. Bunun üzerine Çin ajanları Pi'yi desteklemişlerdir. Pi, bununla da yetinmemiş, ajanlar vasıtasıyla hükümdarın destekçisi olarak Hun ülkesine Çinli gözetmen çağırıştır. Çinli casuslar iki Hun prensini birbirlerine kırdırmak maksadıyla olup biten her şeyi Punu'ya anlatarak onu Pi'ye karşı kışkırtmışlardır. Punu'yu rahatsız etme karşılığında Hsien-pi'ler de Çin'den yüklü miktarda rüşvet almışlardır (Crespigny, 2002:151-152; Salman, 2006:11). Neticede Çin entrikaları ve ajanların yoğun siyaseti sayesinde Pi, tamamen Çin hâkimiyetine girmiş ve Çin sınırında kendi soydaşlarına karşı bir tampon bölge oluşturmuştur.

3.1.3. Çin'in Sınır Pazarlarını Açma Nedeni

Pazar için kullanılan *shih* kelimesi, alım satım yapılan yer anlamında kullanılmaktadır. Bu yerlerin etrafı duvarla ve hendeklerle çevrelenmiştir. Çinliler ve Türkler arasındaki ilk ticari münasebetler başlamakla birlikte, bu ticari faaliyetler Çin-Hun sınırında ticaret için ayrılmış olan özel alanlarda gerçekleştirilmiştir (Cihan, 2001:67; Ahmetbeyoğlu, 2010:57). Çin seddi önünde kurulan sınır pazarlarında Çin ürünleri ile diğer bölgelerden gelen ürünler takas ediliyordu (Eberhard, 1947:60). Sınır pazarları, toplumları birbirine yakınlaştırmıştır. Bu pazarlar sayesinde diğer topluluklar Çin ürünlerini tatmışlardır. Sınır pazarları ilk defa Hunların Çin'i zorlamasıyla açılmıştır.

(Findley, 2006:46). İlk dönemlerde bir kuyu etrafında Pazar kurulmuştur. Öğleye doğru açılan pazara herkes ürünlerini getirerek satar, karşılığında ise Çin ürünlerinden temin ederek ülkelerine dönerlerdi (Ekrem, 2002:774). M.Ö.3.yüzyıldan önce sınırları korumakla görevli askeri birlikler için de kamp pazarları kurulmuştur (Onat, 1987: 620).

İmparator danışmanı olan ve aynı zamanda Konfüsyenist bir bilgin olan Chia I, Hunların Çin sınırına yaptığı saldırıları önleyebilmek ve bu tehlikeli duruma bir çare bulmak için çabalamıştır. He-qin politikasının ve "*beş projenin*" de Hunlar üzerinde ilk dönemlerde etkili bir sonucunun görülmemesi üzerine yeni projeler üzerinde çalışmaya başlamıştır. Hunları durdurmak, hatta mümkünse yok etmek için Chia I tarafından ortaya atılan projelerden bir tanesi de Çin Seddi'nin önünde ve stratejik yerlerde sınır pazarlarının kurulmasıdır. Bu pazarların kurulmasının görünen sebebi, Çin'in Hun saldırılarını sınırın dışında tutmak istemesidir. Fakat asıl sebep Chia I tarafından ortaya konan "beş proje"nin ikinci maddesi olan "*Hunların ağızlarını bozmak için, onlara nefis Çin yiyeceklerinden vermeliyiz*" maddesine daha fazla işlerlik kazandırmaktır. Bir diğer sebep ise sınır pazarlarının kurulmasıyla sınıra yakın yerlerdeki toplulukların sakinleşmesini sağlamak ve yağma hareketlerini önlemektir (Tezcan, 2002: 734).

Çin İmparatoru danışmanlarından olan Chia I, M.Ö. 169 yılında⁶² bu fikrini imparatora rapor olarak sunmuştur. Bu rapor Çin sarayının içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Bu pazarların gerçek kuruluş nedenleri şu şekilde ifade edilmiştir:

"Hunların çok acil ihtiyaçları olan sınır pazarlarıdır. (Kuan-shih) ve bunları bizden alabilmek için zor kullanmaya dahi başvurarak uğraştılar. Zat-ı şahanelerinin Hunlarla barış yapmak için onlara zengin ve gösterişli hediyelerle elçiler yollamalarını ve bu imkânı kullanarak aslında kaygıyla aldığımız karar olan büyük ölçekli sınır pazarları kurma isteklerinin lütfedileceği kararımızın onlara bildirilmesini sağlamanızı ısrarla arz ederim. Elçilerimiz döndükten sonra stratejik önemi olan bölgelerde derhal çok sayıda (pazarlar) açmalıyız. Her bir Pazar yerinde bizim kendi savunmamız için yeterli olacak askeri güç bulundurmaliyiz. Her bir büyük sınır pazarında çiğ et, şarap, pişmiş pirinç ve lezzetli ızgaralar satan dükkânlar açılmalıdır. Bütün dükkânlar yüz ile iki yüz kişiye hizmet edecek büyüklükte olmalıdır. Bu şekilde Çin Seddi'nin dibindeki pazarlarımız Hun ile kaynayacaktır. Üstelik eğer kralları ve generalleri Hunları kuzeye dönmek için zorlarsa, ister istemez dönüp krallarına saldıracaklardır. Hunlar bizim pirincimiz, güveçlerimiz, kebablarımız ve şarabımıza ısrarlı bir tutku geliştirenince, bu onların öldürücü zayıflıkları olacaktır." (Taşağıl, 2013a:60; Tezcan, 2002a:734,).

⁶² Bu dönemde, Hunların başında Ki-ok (Gökhan) şan-yü bulunmaktadır (Çakan, 2015:150).

Sunulan bu rapor, sınır pazarlarının kurulmasındaki gizli sebebi ortaya koymaktadır. Yani savaşarak elde edilemeyen başarının, sinsice ve gizli emellerle elde edilme çabasının bir tezahürüdür. Bunun için de önce güzel ve süslü hediyelerle casus elçiler gönderilerek Hunların aklını çelmek suretiyle barış ortamı sağlanmalı, sonra da asıl gaye olan Hunların beslenme alışkanlıklarının değiştirilerek Çin'e bağımlı hale getirilmelidir. Bir anlamda geleneksel ağız tatlarının yerine, onları Çin yemeklerine bağımlı yaparak zayıflatma amacının olduğu açıktır. Bu sayede Hunların yeme içme kültürü sulandırılmış olacaktır. Danışman Chia I'nın raporunda geçen pirinç, şarap ve ipeğin kuzeyli kavimlerde bulunmuyordu. Bu ürünlere sadece devlet yönetimindeki kişiler ulaşabiliyordu. Pazarlarda özellikle diğer topluluklarda olmayan ürünlerin getirilip tattırılmak istenmesi ile bir anlamda Çin yemek kültürünün üstün özelliklerini ön plana çıkarmak ve diğer kavimlerin de bu lezzetlere olan ilgisini artırmak amaçlanmıştır. Ünlü casus ve aynı zamanda elçi olan Chang Ch'ien de Orta Asya raporunda, barbarlar diye tarif ettiği batı bölgelerindeki halkın Çin zenginliğine ve kıymetli mallarına meyilli olduklarını belirtmektedir (Ögel, 1948:267). Sınırdaki pazarlar sayesinde bozkırın sıradan sakinleri bile Çin ürünlerine erişebilecektir (Findley, 2006:46). Çinlilere göre Hunlar açgözlü, sınır pazarlarından memnun ve Han mallarına düşkündür. Han devleti de onları memnun etmek için sınırdaki pazar yerlerini kapatmamıştır (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:24).

Bu konuda Taşağıl (2013a:60), Hunların sınır pazarları sayesinde ekonomik anlamda rahatlayacaklarını fakat bu sayede Çin ürünlerine alışarak kendi benliklerini yitirmeye başlayacaklarını belirterek, Çin yönetiminin de siyaset gereği sınıra gelen Hunlara gayet nazik davrandıklarını ve kurulan yakın ilişkilerle Hunlar ile Çinliler arasındaki husumetin azaldığını belirtmektedir. Bu dönemde dikkate değer bir Hun akınının olmaması planın işe yaramaya başladığını göstermesi açısından önemlidir. (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:23; İzgi, 2014:104). Çinliler ticaret yoluyla Hun ülkesine bol miktarda ipek sokarak Hunları lükse ve rahat yaşamaya alıştırmışlardır. Bu durum, Türklerin savaşçı ruhlarının ve akıncı karakterlerinin büyük oranda yıpratılması gibi tehlikeli bir sonucu netice verecektir (Göde, 1992:5).

Çin İmparatoru Wu-ti'nin Hunlara kurduğu Ma-yi tuzağından sonra, Hun-Çin savaşları yeniden başlamasına rağmen sınır pazarlarının sekteye uğramaması, bu pazarların her iki taraf açısından oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Çin sınırı

boyunca kurulan pazarlarda yoğun bir şekilde ticaret yapılırken, Hunlar kendilerine ipek ve tatlılar temin eden Çinli tacirlere zarar vermemiştir. Çinliler ve Hunlar pazardaki tüccarlara dokunmamışlardır (Gumilev, 2013:119;Gömeç, 2012a:108). Hunlar sınır pazarlarına o kadar alışmışlardı ki Ma-yi pususundan sonra Hunlar ile arası bozulan imparator, sınır pazarlarını kapatmak için asker sevk etmiş (M.Ö. 129) ancak büyük bir Hun tepkisiyle karşılaşmıştır (Baykuzu, 2012: 71). Bu durum, Hunların Çin yemeklerine ve yumuşak Çin ipeğine ne kadar alıştıklarını göstermektedir. Neticede sınır pazarlarında taraflar arasında buzların erimesiyle Hun-Çin yaklaşması meydana gelmiştir.

3.1.4. Ünlü Çin Casusu Chang Ch'ien'in Batıya Gönderilmesi

İpek yollarının “atası” olarak isimlendirilen Chang Ch'ien, imparatorluk elçisi olarak MÖ 2. yüzyıl sonlarında iki kez batıya giderek Fergana'dan Amu Derya'ya kadar gitmiştir (Parzinger, 2009:7). Chang Ch'ien uzak trans-Pamir bölgelerinde topladığı bilgilerle dikkat çeken ve bu bölgelere ulaşan ilk Çinliydi. Onun Çin imparatorluk mahkemesine sunduğu raporları çok değerli görülmektedir (Hollmann, 2017:62).

Ünlü Çin casusu Chang Ch'ien'in M.Ö.138 yılında batıya yaptığı keşif yolculuğunun sebeplerini ekonomik ve siyasi olarak ele almak mümkündür. Dünya sömürge tarihini incelediğimizde güçlü bir devletin, kendisine göre güçsüz durumda olan bir ülkeyi ele geçirerek sömürmek istediğinde oraya ilk önce seyyahların ve casusların gittiğini, ardından da onların raporlarına ve gözlemlerine dayanılarak orduların sevk edildiği görülmektedir. Chang Ch'ien'in batı seyahatinde de benzer bir durum söz konusudur. Çin tahtına yeni oturan Han imparatoru Wu-ti'nin öncelikli hedefi Kansu Bölgesi'ni⁶³ ele geçirerek sömürmektir (Baykuzu, 2012:66). Çünkü önemli düşmanları olan Hunlar, Orta Asya Bölgesine hâkimdi ve buradan gelen vergilerle ayakta kalabiliyordu. Hunları sakinleştirmek için ödenen haraçlar hazineye oldukça pahalıya mal

⁶³ Kansu: Çin sınırlarında yer alan bir bölgedir. Askeri, siyasi ve ticari bakımdan önemli olan bölgeye Hunlar başta olmak üzere Göktürkler, Uygurlar, Türkişler, Karluklar ve Kırgızlar sahip olmak için mücadele vermişlerdir. Sarı Uygurların da Orta Çağdan beri yaşadıkları bölge olarak bilinmektedir (Karatayev, 2014: 111).

olduğundan hem kaynak bulmayı amaçlıyor hem de Hunların önemli bir gelir kaynağını keserek, onları ekonomik olarak yıpratmayı planlıyordu.

Orta Asya adı verilen bu bölge, stratejik ve ekonomik açıdan önemli ticaret yollarının kavşak noktasında yer aldığından oldukça önemliydi. Hunlar temel ihtiyaçlarını bu bölgeden elde ediyordu (Çakan, 2015:145; Gömeç, 2012a:105). Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde Orta Asya'nın Hunlar açısından hayati önem taşıyan bir bölge olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Hun Devleti'nin varlığı bu bölgedeki varlığıyla eş değerdi. Çinliler açısından bakıldığında Hunlara galip gelebilmek ve aynı zamanda Çin ipeğini batıda pazarlayabilmek için buraların ele geçirilmesi gerekiyordu. Bu sayede Çin mallarına yeni alıcılar da bulunabilirdi (Bozkurt, 2000:369). Böylece uzun seneler sürecek olan Hun-Çin çatışmalarının da fitili ateşlenmiş olacaktır. Bundan sonra II. yüzyılın son dönemlerine kadar kuzey güney istikametinde devam eden Hun-Çin mücadelesinin doğu batı şeklinde yön değiştirmiş olacaktır (Koca, 1990:50).

Siyasi anlamda ise Orta Asya bölgesinde güçlü bir devlet olarak varlığını devam ettiren Hun Türklerinin en parlak dönemleri, Mo-tun Han ve sonraki iki halefinin başa geçtiği dönemlerdir. M.Ö. 140 yılına kadar sürecek olan bu dönem, savaştan yana bir siyaset izleyecek olan ve Çin tarihi kadar Orta Asya tarihinde de oldukça etkili olan İmparator Wu-ti'nin Çin tahtına oturmasına kadar sürmektedir (Onat, 1987:391). Mo-tun'dan sonra Hunlar yavaş yavaş zayıflamaya başlamıştır. Bu durum Wu-ti'nin Hun baskısından kurtulabileceği düşüncesine kapılmasına sebep olmuş ve Hunları bertaraf edebilmek için kapsamlı bir yok etme projesi hazırlamıştır. Çeşitli entrikalara başvurarak Hun sarayına sokmuş olduğu ajanlar vasıtasıyla olup biten her şeyden haberdar olabilmıştır. (Komisyon, 2008:17; Çakan, 2015:151).

Fakat Wu-ti, Hunları tek başına yok edebilecek gücü kendinde göremediğinden, Hunlara karşı kendisine yardım edecek ve destek olacak bir müttefik arayışına girişmiştir. Meşhur Çin politikası olan *“uzakta olanla dost olmak ve yakındakilerle savaşmak”* politikasını uygulamak istemiştir (Ekrem, 1999:262). Wu-ti dış politikada batısındaki memleketleri ve toplulukları öğrenerek, Çin ile iş birliği yapabilecek durumda olan topluluklar bulmayı hedeflemiştir. Ancak yardım alabilmek için çevresindeki Hunlara boyun eğmiş toplulukları değil, daha batıdaki toplulukları araştırması gerekiyordu (Çandarlıoğlu, 2003:21;Roux, 2014:96). Çünkü Hunlar, Semerkant'ın doğusundaki bölge

topluluklarına da siyasi üstünlük sağlamışlardı. Ticaret yolları üzerinde bulunan Loulan ve Gushi gibi küçük topluluklar, Hunlara boyun eğerek bölgede olup biten her şeyi onlara bildirmek suretiyle casusluk yapmaktaydılar⁶⁴ (Bedirhan, 2004:67).

İmparator Wu-ti ülkelerinden kaçarak Çin'e sığınan Hunlardan *Yüeçiler* ile Hunlar arasında meydana gelen husumeti dinlemişti. Onlardan aldığı bilgiye göre *Yüeçiler*, daha önce iki defa Hunlara yenilerek batıya, Semerkant bölgesine göç etmek zorunda kalmışlardı. Hunlar, Yüeçi kralını öldürerek kafatasından içki kabı yapmışlardı. Bu yüzden Hunlara düşmanlık beslediklerini; Maveraünnehir, Kıpçak ve Baktriya bölgelerinde oldukça güçlenmiş olduklarını öğrendi. Hunlardan dolayı yerlerinden olan ve bu nedenle onlara çok kızgın olan *Yüeçiler* ile iş birliği yapılabilirdi (Deguignes, 1976:186; Onat, 2012: 79; vd.). Hunların saldırısından sonra uzaklara göç eden *Yüeçiler*, Hunlara kin beslemekteydiler (Onat, 2012:79). Han imparatorunu hedefine ulaştıracak en uygun topluluk, Hunlara düşman olan Yüeçilerdi. Gönderilecek casuslar ile onların akıllarının çelinmesi gerekiyordu. Çin hanedanlığı için olası bir tehlike de Kansu bölgesinin batısında yaşayan Tibetlilerle Hunların ittifak kurabilme ihtimalidir. Bu yüzden Hunların gücünün kırılarak böyle bir ittifakın önüne geçilmiş olacaktı (Gömeç, 2012a:104-105).

İmparator Wu-ti bu önemli görevi (M.Ö 140-135) tarihleri arasında "*Lang*"⁶⁵ görevinde bulunan ve üst düzey bir subay olan Chang Chien'e vermiştir (Onat, 2012:79: Kafesoğlu, 2016:63). Çin'in Han Chung şehriden gelerek saraya giren ve Çin sarayının ünlü casusu olan bu kişi, maiyetinde yüze yakın asker ve Türkçe konuşabilen kılavuzlar ile Hun ülkesinden geçerek Afganistan'ın kuzeyinde Baktriya bölgesinde yaşayan *Yüeçilere* giderek onları eski toprakları olan Kansu bölgesine gelmeleri için ikna edecekti.

⁶⁴ M.Ö.122 yılının başlarında Hunlar, Çin sınırına akın yaptıkları bir sırada Loulan'da kendilerine çalışan casuslar vasıtasıyla Loulan kralına baskı uygulayarak Çin kervanlarının önüne geçilmesini ve rahatsız edilmelerini talep etmiştir. Casuslar da Şan-yünün bu emrini yerine getirmişlerdir. Wu-huanların da casuslukla görevlendirildiği bilinmektedir (Gömeç, 2012a: 113).

⁶⁵ Çin sarayında önemli bir memurluk olduğunu kaynaklardan anlayabildiğimiz "*Lang*" görevinin tam olarak hangi işle uğraştığı kesinlik kazanmamıştır. İmparatorun yakınında olan ve ondan görev bekleyen memurlar bu şekilde adlandırılmıştır (Onat, 2012: 79). Chang Chien'i basit gayri resmi Çinli bir elçi olarak göstermeye çalışan tarihçiler de vardır (Foltz, 2006: 15). Fakat bu gizli tutulan görevde istihdam edilenlerin, imparatora en yakın ve sadık olan kişilerin olduğunu görmekteyiz. Bundan dolayı Çin sarayında önemli bir memur olan Lang memurluğunun istihbaratla ilgili olma ihtimali vardır. Çünkü casusluk ve istihbarat işlerinin tüm devletlerde gizlilik içerisinde yürütüldüğünü görmekteyiz. Chang Chien'in casus olarak batıya gönderilmesindeki gizli planı bildiğimizden dolayı Langlık görevinin casusluk ve istihbaratla ilgili sarayda özel bir birim olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Çin sarayında sınır politikaları üreten ve komşularıyla olan ilişkileri düzenleyen ve önemli bir kurum olan Vasal İşler Dairesi kurulmuştur (Ercilasun, 2003: 13).

Gizli görevi M.Ö. 138 yılında başlayan Chang Chien'in katedeceği yol, ortalama 3.250 li, yani yaklaşık 6500 km. kadardı. (Baykuzu, 2012:67; Komisyon, 2008: 17). Chang Chien'e aslen bir Hun olan ve Tang-cı adı verilen Kam-hun (Gan-fu)⁶⁶ adında bir köle de yardımcı tayin edilmişti (Onat, 2012: 79; Groot - Asena, 2011: 218).

Chang Chien ve beraberindekiler yolu kısaltmak amacıyla Hun topraklarından gizlice geçmeyi uygun bulmuşlardı. Fakat Wu-ti'nin bu gizli hareketinden haberi olan şan-yünün, gerekli önlemi alarak muhtemel güzergâhtaki topluluklara haber gönderdiği bilinmektedir. Ünlü casus ve heyeti Hun topraklarına girdikleri anda Chang Chien'in tedirgin davranışlarından şüphelenen Hun devriyeleri, onları tutuklayarak şimdiki İç Moğolistan'a bağlı Kökhot⁶⁷ bölgesinde bulunan Hun şan-yüsüne göndermişlerdir (Çakan, 2015:152; Gömeç, 2012a:105). Şan-yü Chang Chien'e "*Yüeh-Chihler bizim kuzeyimizdedir. Bizim iznimiz olmadan Han bir elçi göndermekle ne demek istiyor? Ben Çin'in güneyindeki Yüeh devletine⁶⁸ elçi göndermek istesem onlar adamlarımın geçmesine izin verirler mi?*"(Cosmo, 2002:716; Onat, 2012:79) diyerek elçinin sınır ihlali yaptığını söylemiştir. Şan-yü ünlü casus ve ekibini sorguya çekerek Wu-ti'nin tüm gizli planını öğrenmiştir. Çin'e gönderdiği elçiyle Çin imparatorunun gizli planlarını deşifre etmiştir. Bununla birlikte diplomatik atağı gün yüzüne çıkan imparator Wu-ti'nin gizli planı da suya düşmüştür.

Şan-yü, sorguya çektiği Chang Chien'i tutuklayarak onu Hun düşmanlığından vazgeçirmek maksadıyla Hun ülkesinde ikamete mecbur etmiş, bir Hunlu eş vererek Hun ülkesinde 10 yıl tutmuştur. Bu süre zarfında çocukları olan Chang Chien, Hun halkı tarafından da sevilmiş, onların güvenini kazanmış ve Hun ülkesinde rahatça dolaşmaya başlamıştır. Burada edindiği tecrübeleri ve Hunlar hakkındaki askeri, siyasi, toplumsal, ekonomik, nüfus vb. konularında gizli bilgileri de öğrenme fırsatı yakalamıştır. Fakat

⁶⁶ Aslen Orta Asyalı bir Hun olan bu kişi savaşta T'an-yi ailesine köle olarak verilmiştir. Çinceye ve Hun diline hâkim olduğundan Chang Chien'e yardımcı tayin edilmiştir. Avcılık konusunda oldukça mahir olan bu kişiden Çin kaynakları bahsetmektedir. Çinli tarihçilerin bir kısmı Gan-Fu'nun olmaması durumunda Chang Chien'in bu yolculuğu sağ salim tamamlayamayacağını düşünmektedirler. (Çakan, 2015: 152). Çince adından dolayı bu kişinin bir "kam" olabileceğini söyleyen tarihçiler de vardır (Groot - Asena, 2011: 218). Kamların iyi bir avcı olduğunu, ellerindeki yeşim taşı sayesinde tehlikelerden korunduklarını ve av hayvanlarını avlayak hayatta kaldıklarını biliyoruz.

⁶⁷ Kökhot: Günümüzde Moğolistan'ın iç kısımlarında yer alan bir bölgedir (Çakan, 2015:152).

⁶⁸ Burada bahsi geçen devlet Güney Yüecilerdir. Chao T'o adlı bir Çinli tarafından kurulmuştur (Onat, 2012: 79).

Chang Chien, batıya asıl gönderiliş sebebi olan *Yüecilere* gitme görevini hiç unutmamıştır. Hunların müsamahasından faydalanarak yardımcısı olan Hun asıllı Gan-fu ile beraber Hun topraklarından firar eden Chien, batıya doğru gitmiş ve ipek yolunu takip ederek Fergana'ya⁶⁹ ulaşmıştır.

Fergana kralı Han devletinin çok zengin olduğunu duyduğundan, bu devlet ile temas kurmak istiyordu. Chang Chien'i görünce çok memnun oldu (Onat, 2012:80; Koca, 1990:50). Han elçisi Fergana kralına başından geçenleri ve gönderiliş sebebini anlattıktan sonra Fergana kralından bir kılavuz istemiştir. Han devletine yardım ettiği takdirde imparatorun bu yardımı karşılıksız bırakmayacağını söyleyerek, Çin'in kendisine vereceği hediyelerden bahisle kralı ikna etmeye çalışmıştır. Kral, Chang Chien'e tercüman ve kılavuz görevlendirerek yardım etmiştir. Ünlü casus sağ salim önce Kang-chü'ye sonrada Yüeci memleketine ulaşabilmiştir (Baykuzu, 2012:68; Çakan, 2015:153; Onat, 2012:80). Burada Yüeci kralıyla görüşerek Hunlara karşı ittifak yapma teklifini iletildiğinde, kral bu teklife Hunlara karşı intikam duygularının kalmadığını ve Çin'in kendisinden çok uzakta olduğunu düşünerek sıcak bakmamıştır.

Casus Chien, bir sene boyunca Yüecileri iknaya çalışmıştır. Fakat onları ikna edemeyeceğine kanaat getirerek, geri dönüş için yola çıkmıştır. Bu defa Tibet üzerinden dönmeyi planladıysa da tekrar Hun devriyelerine yakalanmaktan kurtulamayarak tutuklanmıştır (Deguignes, 1976:186). Hun topraklarında bir sene daha kalmaya mecbur tutulan Chang Chien, Kün-çin şan-yünün ölümüyle ortaya çıkan karışıklıktan yararlanarak kaçmayı başarmıştır (M.Ö.126). Chang Chien, yüz kişilik bir grup ile çıktığı uzun ve maceralı bir yolculuktan sonra ancak birkaç kişi ile Çin'e geri dönebilmiştir (Bozkurt, 2000:369).

Chang Chien'in batı yolculuğu her ne kadar siyasi anlamda başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da ekonomik girişimlere ve dış diplomaside yeni stratejilere zemin hazırlaması bakımından önemlidir. Chang Chien Batıdaki memleketler hakkında doğru bilgi getirmiştir (Eberhard, 1947:96). Çünkü bu casus, Fergana'daki kan terleyen atlar başta olmak üzere, Orta Asya bölgesinde gördüğü topluluklar ve gezdiği memleketler

⁶⁹ Fergana şehrine Ta-yüan ve Davan (Ta-wan) isimleri de verilmiştir (Grousset, 2014:74).

hakkında, orada yetişen bitkilere gelinceye kadar ayrıntılı şekilde rapor tutmuştur (Tekin, 2010:87; Gumilev, 2013:139).

”Orta Asya seyahat notları” adını verdiği casusluk raporunu imparator Wu-ti’ye sunmuştur.⁷⁰ Ünlü casus seyahati boyunca Hunlar başta olmak üzere Baktria bölgesi ve Fergana gibi yerleri elçilik vasfıyla gezmiş, bir casus titizliğiyle gördüğü her şeye dikkatle bakmış ve işittiği her şeyi atlamadan not etmiştir. Gezdiği yerlerin yeraltı ve yer üstü zenginliklerine, Halkının Hunlarla olan münasebetine ve insan karakterlerine kadar o zamana kadar Çin’in hiç duymadığı, bilmediği birçok bilgiye ulaşarak kapsamlı bir casusluk raporu hazırlamıştır (Çakan, 2015:153). Bu casus sadece kendi edindiği bilgilerinden ve tecrübelerden istifade etmemiş, yanında gelen elçi yardımcıları olan casusları da Fergana, Soğdiyana, Baktria ve Hint memleketlerine göndererek onlardan gelen bilgileri de raporuna kaydetmiştir (Çakan, 2015:155).

Chang Chien Orta Asya gezisinde halkın yerleşik olduğunu, güçlü ordulara sahip olmadıklarını fark etmiştir. Bir diğer önemli nokta ise batıdaki halkın Çin mallarına meyilli olduğunu fark etmesidir. Çeşitli hediyelerle buradaki küçük devletlerin Çin tarafına geçebileceğini Wu-ti’ye bildirmiştir. Chien’in bu teklifi aynı zamanda "haraç sistemi”nin de başlangıcı olarak kabul edilebilir. Netice itibariyle imparator Wu-ti’nin Yüeci politikası ve Çinli elçinin *Yüecileri* ikna çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çin yasalarına göre savaşlarda ve önemli görevlerde başarısızlığın cezası, daha önce de belirtildiği üzere ölümdü. Fakat imparator Wu-ti Çin’e 13 yıl aradan sonra geri dönen Chang Chien’in başarısızlığının cezasını vermek yerine, bu durumu dikkate almamıştır. Kendisinin özel görevlendirdiği Chang Chien’i huzuruna çağırarak kendisinden seyahati ile ilgili bilgi alması, bu kişinin imparator tarafından özel olarak görevlendirilen bir Çinli casus olduğunu göstermektedir.

Chang Chien’in sunduğu bu raporun, sonraki dönemlerde Çin dış politikasının belirlenmesinde ve Orta Asya’ya daha sonra ajan olarak gönderilecek elçilere, tüccarlara, komutanlara ve seyyahlara kılavuzluk yapması ve Çin siyasetine yön vermesi açısından önemli bir etkiye sahiptir (Kafesoğlu, 2016:63; Çandarlıoğlu, 2003: 21; Çakan,2015:

⁷⁰ Chang Chien’in batı seyahati notları Çin kaynakları olan SHJ 109,110 ve 123. Bölümleri ile HS 61, 94A-B, 96A VE 97B bölümlerinde kayıtlıdır (Çakan, 2015:155). İmparator Wu-ti’ye sunulan rapor hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Ekrem, 1999:1-322)

155). Casus Chien, *Yüceçileri* kendi yanlarına çekememiş olsa da batı memleketlerinin coğrafi yapısını, yollarını ve su kaynaklarını öğrendiğinden⁷¹ M.Ö. 123 yılında Çin orduları tarafından, Ordos⁷² Bölgesi'ne yapılan işgal hareketinde Chang Chien'in orduya yol gösterdiği görülmektedir. Çin imparatoru Wu-ti, batıdan gelen istihbari bilgilerin yanında Hun ordu sisteminden mülhem 140.000 kişiyi bulan büyük bir ordu teşkil etmiştir. Çin ordusunun kullandıkları silahlar ve savaş elbiseleri, Hun orduları örnek alınarak düzenlenmiştir⁷³. Türk ülkelerinde bulunan hayvanlar ve kullanılan savaş malzemeleri Türklere has özellikler taşımaktadır (Şeşen, 2002:26).

Çinliler, çevik Hun ordularını yenmenin çaresini onların savaş sırlarını öğrenerek, onların harp taktiklerini örnek alarak Hunlarla mücadeleye girişmiş ve bunda büyük oranda başarı elde etmişlerdir⁷⁴ (Ligeti 2002:680). Hun ordularının giyim kuşamları ve kullanılan silahların yakından incelenmesi ve etkin kullanılabilmesi için bilgiye ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç, Hun devletine gönderilen casusların gizli tetkikleri sayesinde giderilmiştir. Çünkü savaş taktikleri ve malzemeleri devletler için sırdır.

M.Ö. 121 yılında savaş araç gereçlerinin dışarıya satılması yasak olduğu halde, Çin'e gelen Hun heyetine, demir ürünlerinin satışını yapan beş yüz Çinliye ölüm cezası verilmesi savaş malzemelerinin ve hammaddelerinin korunmak istenmesine ve gizliliğine işaret etmektedir (Onat, 1987a:623). Hunlar da Çin'de uygulanan hammaddeyi koruma

⁷¹ Ünlü Çin savaş stratejisti Sun Tzu, M.Ö. 500'lü yıllarda yazdığı "Savaş Sanatı" adındaki kitabında zaferin anahtarının ve garantisinin bir yere ordu sevketmeden önce o yerin topoğrafik ve sosyolojik haritasının çıkarılmasının önemine değinmiştir (Sun-Tzu, 2013: 36). M.Ö. 99 yılında Çin imparatoru Wu, komutan Li Ling'i Hunlara saldırması için gönderdi. Li Ling Tanrı dağlarına (Tien-şan) gelerek burada çadır kurdu. Fakat Hun askerleriyle karşılaşmamıştır. Bunun üzerine buradaki dağları, vadileri ve arazi yapısının bir krokiğini çizerek Bir asker ile Çin imparatoruna bu haritayı ulaştırmıştır (Ögel, 1981:99).

⁷² Ordos, iç Moğolistan özerk bölgesinde yer alan bir yerleşim yeridir. Çinlilerin Hu ya da Hsiungnu olarak adlandırdığı Türk kavminin bir kısmı burada yaşamıştır. Ordos, günümüzde Çin sınırları içerisinde yer almaktadır (Karahan, 2012: 436)

⁷³ Çin kaynaklarında Hunların savaş malzemelerini kullanımıyla ilgili uzak mesafe savaşlarda ok ve yay kullandıkları, kısa mesafelerde ise, kılıç ve küçük demir saplı mızrak kullandıkları yazılıdır. (Göksu, 2008: 227). Türkler at üstünde savaşırken bütün yönleri seri ve hızlı bir şekilde ok atabilme kabiliyetlerine sahiptir (el-Câhiz, 1967:67). Türklerin yoğun yaşadığı bölgelerde yapılan kazılarda bulunan altın kaplanmış savaş malzemelerinin de bulunması Hunların bu alandaki başarısını göstermektedir. (Hunlara ait savaş malzemelerinin örnekleri için resim: 3'e bkz.). Hunlardan sonra da altın kaplamalı savaş eşyaları yapılmaya devam edilmiştir. (Tızlak, 2002:407; Bakır, 2002:71). Çin kaynaklarında Hun bıçaklarına özel olarak Türkçe isim verilmesi de Hunların bu alanda üstünlüğünü göstermektedir (Togan, 1981:30).

⁷⁴ Hun ordularına benzeyen büyük bir ordu kurarak kısa süreli de olsa Hunlar'a karşı bir başarı elde etmiştir. Wu-ti'den sonraki dönemlerde Çin Hanedanlığı Orta Asya'ya hâkim olmuştur. Bu durum casusların getirdiği bilgilerin dikkate alındığında başarıya ulaşılabileceğini gösteren güzel bir örnektir.

uygulamasına benzer şekilde, ustalıklı yaptıkları savaş araç gereçlerini Çin'e çok az miktarda göndererek, özellikle kılıçların ve at koşum takımlarının satışını kısıtlamışlardır. Hun ve Çin yönetiminin bu yasakları kaçakçılar tarafından zaman zaman delinmiştir (Öztürk, 2013b:172-173; Öztürk, 2013a:544).

Ünlü Çin casusu Chan Chien, önce *Yüecilere* sonrada Wu-sunlara Hunlara karşı müttefik bulmak gayesiyle ikinci kez gönderilmiştir. Fakat bu gizli proje her ne kadar başarıya ulaşmış olsada Chang Chien, uzun yıllar uygulanacak olan Çin'in Orta Asya politikasının mimarı ve öncüsü olmuştur. M.Ö. 126 yılında yani Chang Chien'in batı seyahatinden döndüğü sene, imparator Wu-ti bu tecrübeli ve yol bilgisine sahip casusu Kansu bölgesine orduya rehberlik etmesi için göndermiştir. Çinli kumandan Pan-ço'nun Orta Asya bölgesine görevlendirilmesiyle, kısa bir sürede batı topraklarının büyük bir kısmı ele geçirilerek buralarda askeri garnizonlar kurulmuştur.

Chang Chien'den sonra Kansu bölgesinde gelişen olaylar, askeri müdahalelerin öncesinde gidilecek yer hakkında casuslar vasıtasıyla edinilen bilgilerin önemini ve devletler açısından istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin dış politikada ne denli etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda ünlü savaş ustası Sun Tzu'nun *"bir yere sahip olmak için o yerin yer ve gök bilgisine sahip olmak gerekir"* sözünün doğruluğunu göstermesi açısından da önemlidir.

3.2. ÇİN'İN HUNLARI YIKMA ÇABALARI

3.2.1. Çin İmparatoru Wu-ti'nin Ma-i Planı

Çin imparatoru Wu-ti, M.Ö.140 yılında Çin tahtına oturduktan sonra Hunlarla ilk iş olarak He-qin barış anlaşmasını yenilemiştir. Fakat bir yandan da Çin açısından utanç vesilesi olan ve hazineyi hayli sarsan bu politikadan kurtulmanın çareleri aramıştır. Ancak bu hemen olabilecek bir iş değildir. Önce sınır ticaretine önem verilerek Hunlara Çin mallarından bolca verilmiş ve Hun halkının güvenini sağlama yoluna gidilmiştir. Ma-i

şehri⁷⁵ sınır pazarlarının yoğun yapıldığı bir yer olduğundan, Hunlar buraya gelerek rahatlıkla ticaretlerini yapabiliyorlardı (Baykuzu, 2012:64).

Han imparatoru, Hunlara yenilmişliğin ve çaresizliğin sıkıntısını derinden hissetmiş ve Hunların nasıl durdurulacağı konusunda danışmanlarını toplayarak tartışmaya açmıştır. Danışmanların bir kısmı savaşmayı teklif etmişler bir kısmı ise savaşmaktan ziyade hile⁷⁶ yoluna gidilmesi gerektiğini savunmuşlardır. (Gömeç, 2012a:107). Özellikle Wang Huei ve Han An-Kuo adlı generaller Mo-tun zamanında imparatorun Pei-Teng kuşatmasındaki yenilgisini ve ardından imzalanan He-qin evlilik barışını hatırlayarak Hunlara olan düşmanlıklarını dile getirmişlerdir (Baykuzu, 2012:64). Nihayetinde ortak yol olarak önce onları hile ile aldatıp sonra savaşla yok etme fikrine varılmıştır. Hazırlanan gizli plana göre Hunları çok iyi tanıyan ve onlarla sürekli ticaret yapan ve aslen Ma-i şehrinden olan Nie Wang-İ (Nieh-i) adında ihtiyar bir tüccarı ajan olarak kullanacaklardır. Bir yıl sonra bu kişi Hun hükümdarına gelerek “*Ben Ma-i şehrinin askeri valisini ve idarecisini öldürebilirim. Sonra şehri sana teslim ederim sen de oradaki zenginlikleri ve malları ele geçirirsin*” (Taşağıl, 2013a:62) diyerek şan-yünün aklını çelmeye çalışmıştır.

Bu casus Hun hakanı Kün-çin⁷⁷ şan-yüye (M.Ö.160-126) kendi şehrini yağmalamayı teklif ediyordu. İmparatorun gizli emriyle imparatorun saklı olarak⁷⁸ Hun ülkesine çeşitli mallar getirerek sattı. Satarken de herkesin duyacağı şekilde, bu değerli eşyalardan kendi memleketi Ma-i’de çok daha fazlasının bulunduğunu söyleyerek Hunlara ilan etti (Groot ve Asena, 2011:112). Daha önce de çeşitli ticari girişimlerle Hunların itimadını kazanan bu ajana şan-yü inanmış ve onun planına göre hareket etmeye karar vererek M.Ö.133 yılında 100.000 kişilik bir ordu hazırlamıştır (Gumilev, 2013:81). Nieh, güya Ma-i şehrinin yöneticisini ve subayını öldürecek şehrin kapısında

⁷⁵ Ma-i şehri günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içerisinde Şansi eyaletinde Shou-chou şehrinin olduğu yerdir (Baykuzu, 2012: 64).

⁷⁶ Hile: Gerçek amacın ve planın gizlenerek düşmanı yanıltmak suretiyle alınan tedbirdir. Tarihin her döneminde başvurulan bir yöntemdir (Özdal, 2008: 132).

⁷⁷ Kün-çin (M.Ö.160-126), Mo-tun’un torunu Ki-ok şan-yünün oğludur (Çakmak, 2003:8).

⁷⁸Han döneminde yasal olarak yapılan ticaretin yanında yasal olmayan ticaretinde varlığını bilmekteyiz. Her ne kadar sıkı kurallar olsa da bu tür yasal olmayan ticaret hem Hunlar ile hem de diğer sınır milletleriyle yapılmaktaydı. Han döneminin ilk zamanlarında Kuzey Çin’deki bir kısım tüccarlar bu tür faaliyetler içerisinde bulunarak zenginleşmişlerdir. Bunlardan birisi de Hunlarla yaptığı ticaretten zenginleşen Nieh Wang İ aslında bir Çinliydi (Onat, 1987: 622).

sallandıracaktı. Bunu gören Hunlar ise derhal şehre girerek yağmalayacak ve bütün değerli eşyalara sahip olacaktı. Şehre giden Nieh, idamını bekleyen bir kişiyi öldürüp şehrin dışına asarak casuslar vasıtasıyla “*Ma-i’nin yerel yöneticisi artık öldü. Lütfen çabuk hareket edin*” mesajını yolladı (Taşağıl, 2013a: 62). Hun casusları da şehrin yerel yöneticisinin öldürüldüğünü sanarak hakana haber verdiler. Bunun üzerine şan-yü, 100.000 atlı ile Wu-chou kalesinden içeri girdi. Çin ordusu ise Hun ordusunun üç katı kadar askerle Ma-i yakınlarında bulunan tepelerin arkasında, pusuda Hun ordusunun gelmesini bekliyordu. Plan buraya kadar kusursuz işlemiştir.

Kün-çin şan-yü, Çin devleti sınırından içeri girip Ma-i şehrine 100 li (yaklaşık 50 km)⁷⁹ kala, uzakta otlaklarda gezinen başıboş hayvanları görünce şüpheye düştü. Etrafta gezinen insanlar da yoktu. Çünkü bu kadar çok hayvanın başıboş dolaşması pek akla yatkın bir durum değildi. Hunların büyük bir ordu ile gizli bir şekilde gelişinden insanların ve çobanların haberlerinin olması mümkün değildi. Bu durum hakanın oldukça tuhafına gitmiştir. Şan-yü gördüğü manzarayı yanında bulunan Nieh Wang-İ’ye sormuş fakat onun verdiği cevaptan tatmin olmamıştır. Şüphesi iyice arttığından yaşlı ajani azarlamıştır. İşin aslını öğrenmek maksadıyla en yakın savunma karakoluna saldırmıştır.

Bu sırada Yen-men⁸⁰ şehrinin sınır devriye komutanı bu bölgede bulunduğundan, saldırıyı görerek kuleyi savunmaya çalışmış fakat Hunlara esir düşmüştür. Hun hakanı Çinli devriye kumandanı Yü-shih’i esir alarak onu ölümle tehdit ederek Çinli komutandan “*til alma*”⁸¹ yöntemi ile olup biten her şeyi öğrenmiştir (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:23;Gumilev, 2013:118). Duydukları karşısında şaşırın Tanrıkut: “*Evet bu içime doğmuştu. Hen yine ihanet etti.*” demiştir (Groot, Asena, 2011:113).

Hun hakanı devriye komutanına felaketin eşiğinde rastlamasını, gökle bağdaştırarak Tanrı'nın bir uyarısı olarak algıladığından yakaladığı komutana da “*gök beyi*” unvanını vererek himayesine almıştır (Gumilev, 2013:118). Yü-shih, Çin’in bütün planını anlattığından Hunlar hemen geri dönmüşlerdir. Çin gizli planı da boşa çıkmış ve

⁷⁹Li: Eskiden Çin de kullanılan uzunluk birimidir. Çinde son alınan kararla bir Li 500 mt. olarak kabul edilmiştir.

⁸⁰ Yen-men: bugün Tai-yuan adıyla bilinen şehirdir. Çin’in Şansi eyaletinin başkentidir.

⁸¹ Til alma yöntemi, özellikle savaşta ele geçirilen esirlerden düşman hakkında elde edilen önemli bilgilerdir (Kâşgarlı Mahmûd, 2013: 336). Bu bilgiler savaşın neticesini değiştirebilecek kadar önemlidir (Altungök, 2012:180). Bu yöntem sayesinde Hunların büyük bir felaketten kurtulmuş oldukları görülmektedir (Gumilev, 2013: 118).

hiçbir menfaat elde edemedi geri dönmüştür. Bu olaydan sonra Hunlar ile Çinliler arasında yaklaşık 70 yıldır devam eden “*kardeşlik*” anlaşmasının da bozulduğu, önlerine gelen kalelere saldırı düzenledikleri ve yağma hareketlerinin kaldığı yerden tekrar devam ettiği görülmektedir (Baykuzu, 2012:65; Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:23). Bu olay, ajanların devletler nezdindeki etkisini göstermesi açısından son derece önemli bir hadisedir. Bir diğer husus ise Han hanedanlığının ajan olarak yaşlı bir tüccarı bile kullanmasıdır. Bu durum Çin’in Hunlar aleyhine olan her türlü fırsatı değerlendirmeye çalıştığını göstermektedir.

3.2.2. Pei-teng Kuşatmasındaki Yoğun Casusluk Faaliyetleri

Asya Hun Devleti’ne en parlak devrini yaşatacak olan Mo-tun şan-yü, *Tung-huların* bitmek bilmeyen isteklerine son vermek amacıyla sefere çıkmış ve onları itaat altına almıştır. Daha sonra ordusunu dağıtmayan Mo-tun, Yüceçilerin üzerine gitmiş ve onları daha batıya sürmüştür. (M.Ö. 205-204) Aşağı yukarı Mançurya bozkırlarının tamamı Mo-tun’un eline geçmiştir (Gumilev, 2013:80). Bu dönemde Çin de karışıklık içindeydi. Çünkü Chin hanedanlığı kısa süre önce yıkılarak Han sülalesi (M.Ö. 206-M.S. 221) yeni kurulduğundan, imparator hâkimiyetini bağımsız krallara karşı güçlendirme çabasındaydı. Bu yüzden Çin, askeri durum açısından oldukça karışık bir dönem yaşamaktaydı (Bedirhan, 2004:62). Ülke içinde ve dışında hâkimiyetini sağlamlaştıran Mo-tun’un uzun süre gelmesini beklediği fırsat doğmuş görünüyordu. Hazırlıklarını tamamlayarak Çin’e ilk akınını gerçekleştirdi.

Han hanedanlığı, ilk yıllarında kendisinden daha güçlü olan Hunlar ile dostane ilişkiler içine girerek “*dünya politikası ve Hunlar ile dostane ilişki kurma*” politikasını takip ederek kuzey sınırını güvence altına almaya çalışmıştır. Fakat Hunların Orta Asya’ya hâkim olmasını da istemiyordu. Çünkü burası Çin hanedanlığı için zengin maden yataklarının olduğu bir yerdi ve ticari açıdan oldukça önemliydi. İmparator Kao-tzu (Gaozu)⁸², Orta Asya’dan geçmekte olan bu yolları Hunlara bırakamazdı. Hemen harekete geçerek kuzeye asker gönderdi (Kerimova, 2002:744). Han Hanedanlığı⁸³

⁸² Çin İmparatoru Kao-tzu, (M.Ö.207-195).

⁸³ Han Hanedanlığı Çin kaynaklarında Hen olarak geçmektedir (Ziyai, 2010: 907)

Çin’de merkezi otoriteyi kısmende olsa sağlamış durumdaydı. Han kralı Kao-tzu Sin’i (Wang Hsin) Han kralı ünvanı ile Kuzey Şansi’deki Tai eyaletinin başına getirmiştir (Çeçen, 1986:38). Sin, Mai⁸⁴ kentini kendisine merkez yapmıştır.

Hunlar ilk olarak buraya saldırmış bunun üzerine Sin, imparator Kao-tzu’dan yardım istemiştir. Sin, Mo-tun’a imparatorun habersiz olarak elçileriyle birlikte hediyeler göndererek anlaşma yapmaya çalıştı. Bu durum casuslar vasıtasıyla öğrenilerek imparatora bildirilmiştir. Rakipleri imparatora Wang Sin’in Hunlarla işbirliği içinde olduğunu söyleyerek iftira atmışlardır. İmparator da bu iftiraya itibar ederek Sin’i cezalandırmak istemiştir (Gömeç, 2012a:78; Çakan, 2015:137). İmparator, Çin komutanı olan Sin’e yardım göndermediği gibi ordunun başına bizzat geçerek kuzeye yönelmiştir. Böylece hem Sin’i cezalandırmış olacak hem de Hunların güneye inişini engleyecektir. İmparator Kao-tzu, devlet yönetiminde her söylenene itibar eden ve araştırmadan bir yargıya varan biri olarak görünmektedir. Bu durum Kao-tzu’nin askeri tecrübesinin çok da parlak olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

İmparatorun üzerine geldiğini casusları vasıtasıyla öğrenen Sin, Mayi’yi Hunlara teslim ederek kendisine ikaz için gönderilen vazifeli casusları da öldürmüştür (Gömeç, 2012a:78). Kao-tzu’nin kendisini cezalandıracağını düşündüğünden maiyetiyle birlikte Hun hakanına sığınmıştır (Tekin, 2010:124; Gumilev, 2013:81). Mo-tun kendisine sığınan komutan Sin ve ona bağlı Çinli komutanlar ile görüş alışverişinde bulunarak, Çin ordusu hakkında bilgi almıştır. Ayrıca Çin ordularına karşı izlenecek stratejileri de tartışmış olabilme ihtimali oldukça yüksektir. Bununla birlikte Mo-tun kendinden emin bir şekilde savaş planı yapmaktaydı. Mo-tun’un kendinden bu kadar emin olmasının altında askeri dehasının yanında, kendisine sığınan Çinli komutanların Çin ordusu hakkında verdikleri istihbari bilgilerin de büyük payı olduğu açıktır. Hunlara sığınan Çinli komutan Sin’in “*Çölün kuzeyine yorularak gelecek olan Çin ordularını oturarak bile esir edebilirsiniz*” diyerek yol göstermiştir (Ögel, 1981: 35).

Kuzeye Hun öncü birliklerini takip ederek Mo-tun’un istediği yere çekilen Çin ordusunun atlı birlikleri, P’ing-cheng’e geldiklerinde ordunun önemli bir parçası olan

⁸⁴ Mayi, Kuzey Şansi (Xansi) eyaletinde bulunmaktadır. Tay-yuan’ın yukarısında yer alan bu yerin, 5.yüzyılda Çin’e hâkim olan Tabgaçlara da başkentlik yapan yer olma ihtimali oldukça yüksektir (Groot - Asena, 2011: 91).

yaya kuvvetleri oldukça geride kalmıştır. Bu durum, imparatorun askerlik bilgisinin de yetersiz olduğunu göstermektedir (Gömeç, 2012a:80). Çin ordusu kuzeye çıktıkça soğuk şiddetini artırmış, bu soğuğa alışkın olmayan Çin askerlerinin neredeyse üçte birinin elleri soğuktan donmuştur (Gumilev, 2013:81). İmparator, Mo-tun'un bulunduğu yere yaklaştığında konaklayarak savaş öncesi hazırlık yapmaya başlamıştır. Yapılacak işlerin belki de en önemlisi karşı taraf hakkında bilgi toplanmasıdır. Bunun için casusların düşman bölgelerine gönderilmesi gerekmektedir. Casuslardan gelecek istihbarata göre stratejiler gözden geçirilip savaş planları yapılacaktır. Savaştan hemen önce düşman hakkında elde edinilen bilgiler, barış zamanındaki casusluk faaliyetlerine oranla daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü savaştan hemen önce elde edilen istihbari bilgiler, savaşın seyrini değiştirebilecek kadar önemlidir (Altungök, 2012:180). Mo-tun şan-yü, Çin imparatorunun çeşitli sebepler adı altında birtakım casuslar gönderme ihtimalini dikkate alarak, asıl Hun ordusunu savaşılacak alanın sağ ve sol tepelerine yerleştirmiştir. Cılız, güçsüz ve hasta askerler ile kötü savaş teçhizatını ise ön tarafa yerleştirerek Çin ordusunu şaşırtmaya çalıştığı görülmektedir.

Han Kao-tzu, Hunlar hakkında yeni bilgiler elde etmeden savaşa başlamak istemiyordu. Hunları gözetlemek amacıyla 10 kişilik ilk casusluk heyetini Hun askerlerinin olduğu bölgeye göndererek, Hun ordusu hakkında bilgi elde etmeye çalıştığını görülmektedir. Hun ordusunu gizlice gözetlemek için giden casuslar, ön taraftaki zayıf Hun atlı birliklerini ve kötü askeri malzemeleri görmüşlerdir. İmparatora gelerek Hunlar ile savaşın tam zamanı olduğunu, Hunların savaş için hazır olmadığını atlarının ve askerlerinin oldukça zayıf göründüklerini belirterek, Hun ordusunun çok güçsüz olduğuna dair bilgiler verdiler. İmparator Kao-tzu casusların verdiği bilgilerden biraz şüphelenmişti. Çünkü Hun orduları çok güçlüydü ve yakın zamanda savaşa da girmemişti. Türk güçleri böyle perişan duruma düşmüş olamazdı (Gömeç, 2012a:79).

Durumdan emin olmak isteyen imparator, casusluk noktasında daha tecrübeli olan Lou Sing'i Hunları gözetlemek için gönderdi. Uzun süre karşı tarafı etraflıca gözetleyen ve sonunda Mo-tun'un kurduğu tuzağı fark eden usta casus Sing, geri dönerek imparatora Hunlara saldırmanın yerinde olmayacağını söylemiştir. Sebep olarak ta iki memleketin savaşında normalde tarafların gövde gösterisi yaptıklarını, burada ise Hun ordularının sadece zavallı ve yaşlılarının etrafta dolaştığını, Hunların aslında güçlü olduklarını fakat zayıfmış gibi göründüklerini belirterek saldırının doğru olmayacağını bir rapor olarak

sunmuştur (Sun Tzu, 2013:62; Deguignes, 1976:157-158). Fakat Lou Sing, Hunları iyice gözetlediğinden geri dönüş için geç kalmıştı, savaş hazırlıklarını tamamlamış olan imparator bu casusun sözlerine askerinin moralinin bozulacağı endişesiyle kulak asmamış, üstelik Lou Sing'i cezalandırmıştır.⁸⁵ İmparator hücumu geçtikten kısa süre sonra Lou Sing'in haklı olduğunu gördü. Hunlar, beklenenin aksine büyük ve güçlü bir orduyla Çin ordularına saldırdı.

Hunlar Çin ordusunu sıkıştırdı imparator, mecburen P'ing-cheng şehrinin yakınlarında Pei-Teng Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştır. İmparator Kao-tzu'yu kuşatma altına almıştır (Gumilev, 2013:81). Çin ordusu aç ve susuz olarak yedi gün Pei-Teng Kalesi'nde mahzur kalmış, dışarıdan da yardım gelmemiştir. Çaresiz kalan Kao-tzu ve komutanları, bir kurtuluş yolu aramış, sonlarının geldiğini anlayınca son çare olarak hileye başvurmaya karar vermişlerdir.

İmparator, bir fırsatını bularak çok güvendiği generali Ch'en-ping'i, yanında değerli mücevherler ve eşyalarla birlikte, Çin'in güzel kızlarının ve prenseslerinin resimleri olduğu halde Mo-tun'un hatununun yanına gönderdi.⁸⁶ Bu casus Mo-tun'un hatununa gelerek Hunların kendi imparatorlarını zor duruma düşürdüklerini, kuşatmaya son verilmesi durumunda imparatorun bu değerli eşyaları ve resimdeki prenseslerden birini şan-yüye vererek kurtulmayı planladığını söyleyerek ondan kuşatmanın kaldırılması konusunda yardım istedi (Koca, 2002:699; Baykuzu, 2012:50-51). Mo-tun'un hatunu çok kıskanç olduğundan: *"İki hükümdar birbirlerini çok sıkıştırmamalıdır. Hen toprakları şimdi sizin olsa bile, bu topraklarda kalıcı bir hâkimiyet kurmakta zorlanacaksınız; zira bilmelisiniz ki, sadece sizin değil, Hen hükümdarı da ilahi güce sahiptir. Tanrıkut ne yaptığını iyi düşün!"* diyerek Mo-tun'u kandırmış (Gömeç, 2012b: 81) ve kuşatmanın kaldırılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Çin İmparatorunun diğer bir kurtuluş hikâyesi de şu şekilde aktarılmaktadır: İmparator Kao-tzu'yu Ping Cheng mevkinde sıkıştıran Hun hakanı, şehri üç yönden kuşatmıştır. Fakat iç kalenin dördüncü duvarının kuşatmasını ise hatununa vermiştir.

⁸⁵ Çin İmparatoru Kao-tzu casus Lou Sing'i zindana attırmış, Pei-teng yenilgisinden sonra, İmparator Kao-tzu hatasını anlamış ve Lou Sing'i zindandan çıkartarak mükâfatlandırmıştır. Lou Sing daha sonra İmparatorun baş danışmanlarından biri olacaktır.

⁸⁶ İmparator Kao-tzu, casus elçilerini protokol gereği önce Mo-tun Kağan'a göndermiş olacak ki kağandan istediğini elde edemeyen casuslar, son çare olarak hatunundan medet umarak onu bir takım hilelerle ikna etmeye çalışmışlardır.

Kurtuluş çareleri arayan Çin orduları komutanı Ch'en-ping, bir hileye başvurur. Mo-tun'un karısının çok kıskanç olduğunu bildiği için hatunun kuşattığı duvarın üzerine güzel kadın kuklaları koydurarak, onları dans ettirir vaziyette canlıymış gibi oynatır. Kıskanç olan hatun Çin'de güzel kadınların çok olduğunu düşünür ve Mo-tun'u ikna ederek kuşatmayı kaldırması için *şan-yüye* birtakım hatırlatmalarda bulunur (Özerdim, 2014:123; Gömeç, 2012a:81).

Kaynaklarda anlatılanlar genelde bu iki hikâye üzerine bina edilmiş görünmektedir. Dolayısıyla imparatorun kurtuluş hikâyesi iki türlü aktarılmaktadır. Çin kaynaklarında ise olay anlatılırken Çinlileri küçük düşürdüğü gerekçesiyle asıl sebebi gizleme yoluna gidildiği görülmektedir. Dahası uzun bir süre bu yenilgiden bahsedilmesi dahi Çin'de yasaklanmıştır (Gömeç, 2012b:246; Gömeç, 2007:2).

Burada bu hikâyelerin gerçek olup olamadığından çok, anlatılan iki olayı casusluk bağlamında tahlil etmek yerinde olacaktır. Gerek ilk hikâyede gerekse ikinci hikâyede casus, rüşvet, kıskançlık ve kadın olgusunun kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramların, Çin diplomasi tarihi boyunca aktif bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Çin, özellikle sınır komşusu ya da Orta Asya ve çevresi bağlamında mekandaş olan Türk Devletleri'ne uygulanan en kesif propagandalarında, yatıştırma faaliyetlerinde, ayrıştırma girişimlerinde veya etkisiz hale getirme planlarında bu kavramlardan sıklıkla yararlanmıştır. Çin tarihi boyunca bu kavramların, önemine binaen bazen birinin bazen de bir kaçının aynı anda casuslar vasıtasıyla uygulamaya konulduğu görülmektedir. Pei-teng kuşatmasında, zikredilen kavramların hemen hepsinin kullanılması imparatorun içine düştüğü çıkmazın zorluğunu göstermesi açısından önemlidir. Her iki hikâyede de casus, rüşvet, kıskançlık kavramlarının yine kadın olgusu etrafında birleştiği görülmektedir.

Mo-tun'un eşinin "ulu hatun" mu yoksa Çinli bir prenses mi olduğu ise henüz netlik kazanmış değildir. Bu konuda Çakan (2015:137), "*Han İmparatoru danışmanlarının önerisi üzerine Batur Tanrıkut'un yanında getirdiği elçisine (Batur Tanrıkut'un gözdelelerinden biridir) çok kıymetli hediyelerle gizlice elçi gönderir.*" diyerek Mo-tun'un hatunu için gözdelelerinden birisi olabileceğine işaret etmektedir. Çin kaynaklarında Hunlar bölümünde imparatorun gizlice kendisine elçi gönderdiği hatunun

“Yen-chih” olarak geçtiği söylenmektedir (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:10). Bu konuda Findley (2006: 69):

“İmparator Kao-tzu, Mo-tun’un adı bilinmeyen bir eşine hediyeler gönderdi. Bu hanım Mo-tun’a yalvardı, Mo-tun da Kao-tzu’nun kaçmasına göz yumdu. Bu kaynak daha sonra Mo-tun’un eşi olmak üzere gönderilen kızının da böyle bir rol oynayıp oynamadığını belirtmiyor. Belkide oynamıştır.”

Şeklinde bir yorumda bulunarak, Mo-tun’un eşinin Çinli bir prenses olabileceği üzerinde durmaktadır.

Türk tarihçilerin bir kısmı Mo-tun’un eşinin Çinli bir prenses olduğunu dile getirmektedir. Rıza Nur (1978: 267):

“... İmparator, Mo-tun’un karısına müracaat ederek kurtulabildi. Mutlaka bu kadın Çinli idi. Çin’i düştüğü vartadan kurtarması, başka şeye haml olunamaz. Türk’e ise ihanettir. Bu vak’a içimize giren taraflarımıza sokulan ecnebi unsurların Türk’e ettiği fenalıklar ve ihanetlerin tarihçe malum olan birincisidir. Türk Devletlerinde bunun binlerce misalini günümüze kadar göreceğiz”.

Diyerek Mo-tun’nin eşinin Çinli bir ajan olduğunu savunmaktadır.

Birinci hikâyede Mo-tun’un eşinin Çin hakkında söyledikleri Çin’i iyi tanıdığını göstermektedir. Han imparatorunun da ilahi gücünün olduğuna dair inançtan bahisle ilahi güce vurgu yapılmasında, Mo-tun’un üzerinde psikolojik bir baskı oluşturmak istediği söylenebilir. Şan-yü Mo-tun’un babasıyla olan mücadelesinin temelinde, üvey annesinin T’ouman Kağan’ın kararlarını etkileyerek devlet idaresinde kağana yanlıs kararlar aldırması yatmaktadır. Dolayısıyla böyle bir tecrübeden sonra Mo-tun’un diplomasiyle ilgili karar verirken, sadece hatununun sözlerini merkeze almış olduğunu söylemek oldukça zordur. Mo-tun’un yanında hatunun sözleri önemlidir. Fakat tek başına hakanın kararını değiştirecek seviyede olmamıştır. Bu durumun farkında olan hatun ise Han imparatoru Kao-tzu’nin de koruyucu ruhlarının olduğunu söyleyerek, hakanın alacağı kararı iyice düşünüp ona göre karar vermesini sağlamıştır. Hatunun söyledikleri onun Çindeki kozmik inanç hakkındaki bilgisini ortaya koymaktadır. Özellikle Han tarihi yıllıklarında siyaset, astronomi ve falcılık birlikte değerlendirilmiştir (Kırilen, 2012a:51).

İkinci hikâyede anlatıldığına göre Çin orduları komutanı Mo-tun’un eşinin kıskanç olduğunu bilerek kukla hilesine başvurmuştur. Çin orduları komutanı Mo-tun’un eşini tanımaktadır. Bu durum, bahsi geçen hatunun Çinli bir prenses olma ihtimalini güçlendirmektedir. Casusların getirdiği rüşvet mahiyetindeki değerli eşyalara gelince, ulu hatunun seviyesindeki bir kişinin bu hediyeleri kabul ederek casusların dediklerini yapması, zayıf bir ihtimal olarak görünmektedir. Kuşatma kaldırılmadığı takdirde zaten

getirilen değerli eşyalara sahip olabilecektir. Milliyetçilik duyguları kabarmış olan Çinli prensesin, imparatoru kurtarmak için Mo-tun'a bu sözleri söylemiş olması daha muhtemeldir.

Gerek Hun tarihinde gerekse sonraki Türk Devletleri'nde Çin Hanedanlığı'nın zor durumda kaldığı zamanlarda Çinli prensesler devreye girmiş ve gerekirse kağanları dahi ortadan kaldırmayı göze alarak, hanedanı bu sıkıntıdan kurtarmaya çalışmışlardır. Çinli prensesler, Çin'i her defasında kritik durumlarda yok olmaktan kurtarmışlardır. "*Kader mi, yoksa Türklerin gafleti midir bilinmez ama Çin yok olacakken bir hadise çıkmış ve onlar her defasında kurtulmuşlardı*" (Gömeç, 2012a:240). Çin, tarih boyunca pek çok devletin düşmanca tavırlarına şahitlik etmiş, buna karşın tatlı dil ve güler yüzle muamele etmiş, prensesler ve kıymetli hediyeler göndererek, gayet güzel işleyen kurnaz politikaları sayesinde her seferinde bu belâlardan kurtulmanın yolunu bulmuştur (Çandarlıoğlu, 1977: 37). Hun tarihinde ve sonraki Türk devletlerinde de bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Pei-teng kuşatmasında da buna benzer bir durumun olması ve Çin'in yok olmaktan son anda kurtulması, casusların hatunla gizlice görüşmesinden sonra meydana gelmiştir. Bu olay da yine daha sonraki benzer olaylardan yola çıkılarak, Mo-tun'un hatununun Çinli bir prenses olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Mo-tun şan-yünün kuşatmayı kaldırmasındaki sebebe gelince, en başta geniş Çin kültürünün içinde Türk kültürünün yok olma tehlikesinin olması ve Türklük özelliklerini koruma çabası olduğu açıktır. Diğer bir neden ise daha önce kendisine sığınmış olan Wang Hsin'in ve komutanları olan Wang Huang ve Chao Li'dir (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:10). Pei-teng kalesine gelmemeleri üzerine Mo-tun Şan-yü, bu komutanların ihanet ederek Han tarafına geçmiş olma ihtimalini düşünerek kuşatmayı bir tarafından çözmüştür. İmparator Kao-ti de bu sayede kurtulmuştur (Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:10).

Netice itibariyle Pei-teng kuşatmasında Mo-tun'un eşi ister ulu hatun olsun ister Çinli bir prenses olsun, Yen-chilerin Türk diplomasisinde ne denli etkin olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Çünkü Türk devlet idaresinde hakandan sonra gelen en yetkili kişi hatundur. Dolayısıyla Pei-teng kuşatmasında Mo-tun şan-yüye ikazda bulunarak diplomatik girişimlerde, fikirlerinin de oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Çin ordusu Mo-tun tarafından kuşatıldığında kağanın, Çin içlerine daha

fazla gitmesine hatunu ve devlet meclisi engel olmuştur (Çandarlıoğlu, 2003:20). Tarih, Türklerin kadına verdikleri değeri gösteren birçok örnekle doludur (Kafesoğlu, 1957:33). Hatunların Türk devletlerindeki bu konumunun, He-qin politikasının uygulanmasına işlerlik kazandırdığı söylenebilir.

Tarihçi Gumilev (2013:81), Mo-tun'un alışılmış göçebe taktiğini de değiştirdiğini belirtmektedir. Mo-tun'un geleneksel taktiğin dışında bir plan uygulamasında, Hunlara sığınan Wang Sin ve komutanlarının Mo-tun'a verdiği bilgilerin etkisi vardır. Findley (2006:45) de benzer bir ifadeyle taraf değiştirerek Hunlar'a sığınan pek çok Çinli komutanın Hun şan-yüsüne Çinlilerden en iyi nasıl yararlanılacağını öğrettiğini belirtmektedir.

Sun Tzu (2013: 62)'nun yüzyıllar önce belirtmiş olduğu “*Askeri harekâtlar hile gerektirir. Güçlüyken zayıf görün, etkiliyken etkisiz görün!*” anlayışını Mo-tun'un uygulamış olduğu görülmektedir. Çin ordusunda önemli bir komutan olan Sin'in savaş sanatı ustası olan Sun Tzu'dan ve meşhur eserinden haberinin olmaması mümkün görünmemektedir. Bu eser Çin tarihi boyunca başucu kitabı olarak tatbik edilmiştir. Sonuç olarak belirtmek gerekirse, Mo-tun'un bu kuşatmada uyguladığı “*güçlüyken zayıf görünme*” stratejinin şekillenmesinde, Çinli komutanların da etkisinin olduğu açıktır. Mo-tun'un kendisine sığınan generallerden casusluk ve istihbarat noktasında sonuna kadar yararlandığı görülmektedir. Zaten Çin geleneğinde düşmana sığınan komutanların hain ilan edilerek ölümlerine cezalandırılmasının temelinde de ihanet edenlerin karşı taraf lehine casusluk yapma ihtimalinin olması ve Çin'in geleneksel planlarının düşmanlar tarafından öğrenilmesinin önüne geçilmek istenmesi yatmaktadır.

3.2.3. He-qin (He Qin) Politikası

He Qin (He-qin) politikası, Çinli teorisyenlerin ifadesiyle Çin'in kuzeyinde yaşayan diğer göçebe (barbar) kavimlerle akrabalık ve sıhriyet bağı kurmak anlamına geliyordu. Çince “*hegin*” olarak adlandırılan bu antlaşmayı, yalın anlamıyla Çin için itibar zedelenmesi ve hediyeler vererek barışın sağlanması olarak kabul etmek yanlış olacaktır (Günay, 2010:78). Gerçekte “*he-qin*”, kuzeyli halklara Çinli prensesler ve

değerli hediyeler vermek suretiyle onların itaat altına alınabileceği düşünülen sistemin adıdır. He-qin antlaşmasındaki temel amaç, önce Hunları Çin malları sayesinde iktisadi olarak etki altına almak, sonra da kültürel anlamda asimile etmektir (Tezcan, 2002a: 733).

MÖ.198 yılında Hunlar ile Çinliler arasında yapılan ilk antlaşmanın maddelerinden bir tanesi, Mo-tun şan-yüye Çinli bir prensesin verilmesi yönündeydi. Fakat Çin yönetiminin diğer topluluklara prenses gönderme politikası, önceki dönemlerde de sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Özellikle eski Orta Asya toplulukları ile Çin Hanedanları arasındaki bu evlilikler, zamanında etkili bir silah olarak kullanılmıştır (Çakan, 2015:115). Çin'in, Mo-tun şan-yü zamanına gelinceye kadar uyguladığı prenses verme ve alma şeklindeki akrabalık kurmaya dayalı ittifak politikası, step kavimlerinin desteğini alarak askeri güç elde etmek ve elde edilen başarı neticesinde bir teşekkür mahiyetinde yapılan evliliklerdir.⁸⁷ Çinde Türkler tarafından kurulan Chou hanedanlığı döneminde bu tür evliliklerin yoğunlaştığı görülmektedir⁸⁸. (Onat, 1991: 67-68; Eberhard, 1947:36). Savaşan beylikler dönemindeki Çin tarihi kayıtlarında *he-qin* teriminin kullanılmadığı, bunun yerine “*evlilik*” ve “*ittifak*” gibi kelimelerin kullanıldığı görülmektedir (Türker, 2013a:66). Han sülalesinden önceki evliliklere bakıldığında, ön plana çıkan unsurlar askeri yardım alma, dostluk ve barışı temin etme gibi gayelerdir. Bu dönemde Çin, akrabalık ilişkisi kurma amacı gütmemiştir. Bahsi geçen döneme kadar Çin'in, kendisinden daha güçlü bir kuvvetle karşılaşmadığından casus prenseslerle karşı tarafı yıpratma ve gizli bilgileri derleme çabasında olmadığı görülmektedir.

Han döneminde ise Çin'i oldukça zor duruma sokan kendinden daha güçlü bir devlet olan Hunlar ile yapılan evliliklerin temelinde, he-qin politikası çerçevesinde casus prensesler ve yardımcılarının gönderilerek, istihbarat elde etme girişimlerinin olduğunu görülmektedir. Prensес gönderme geleneğinin amaçlarına arasında Hun devlet merkezinde olup biten her şeyden Çin imparatorunun haberdar olmak istemesi de sayılabilir. Bu durumun Göktürkler ve Uygurlar döneminde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Han hanedanlığı döneminde başlayan ve oldukça yoğun bir şekilde

⁸⁷ Chou hsiang kralı Tseng feodal devleti ile savaşmadan önce askeri güç takviyesi alabileceğini düşündüğü Jung kavminden bir prensesle evlenerek sağladığı askeri destekle saldırıya geçmiş ve başarı elde etmiştir (Onat, 1991: 676).

⁸⁸ Çin tarihi kayıtlarında Han dönemi öncesinde Yang Ti ve Huang Ti dönemlerinden Chin Hanedanlığı'nın sonuna kadar Çinden evlenmek amacıyla diğer kavimlere giden yüzlerce prensesin kayıtlarına ratlamak mümkündür. Han döneminden önce yapılan bu tür evliliklerin sayısı 203 olarak belirlenmekte ve bu tür evlilikler He-qin politikası kapsamında değerlendirilmemiştir (Türker 2013a:65).

uygulanan⁸⁹ Hunları durdurma ve yok etme amacını güden akrabalık kurma çalışmaları, çoğu zaman Çinliler için bir çıkış noktası olmuştur. İlk kez Hun Türklerine karşı uygulanan bu sistemin, genişletilerek Hunlara karşı müttefik bulmak ve Asya topluluklarının prenseslerle ve hediyelerle gönlünü çelerek Çin tarafına çekmek için de kullanılmıştır. “*Evlilik Yoluyla Barış ve Kardeşlik Antlaşması*” olarak bilinen “*he-qin*”, Hun-Çin diplomatik ve ekonomik ilişkileri açısından oldukça önemlidir. Çin imparatorunun Pei-teng kuşatması’nda Hunlara yenilmesi üzerine, Hun akınları giderek artmış ve ekonomik sıkıntılarının yanı sıra Çin generallerinin Hunlar tarafına geçmesi de Çin yönetimini oldukça müşkil bir duruma düşürmüştür. Hun tehdidini önlemek amacıyla çeşitli projeler üretmek zorunda kalınmış ve geleneksel entrika yöntemleri tekrar uygulama sahasına sürülmüştür. Bu projelerden en önemlisi, belki de Çin’in kendisinden daha güçlü bir devleti kabullenmek zorunda kalmışlığın üstesinden gelebilmek amacıyla uygulamaya koyduğu He-qin politikasıdır (Baykuzu, 2012:53;Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004:93; Groot - Asena, 2011:218).

İmparator Kao-tzu, Hun probleminin çözümü için danışmanlarının fikirlerini sorduğunda Liu Ching,⁹⁰ Hunları yatıştırmak ve saldırıları önlemek için askerlerin yorgun olduğunu söylemiştir. Savaşarak Hunları yenmenin mümkün olmayacağını, bu girdaptan kurtulmanın kan dökmeden, savaşmadan ancak düzenli bir hile ile mümkün olabileceğini savunmuştur (Baykuzu, 2012:52;Deguignes, 1976:160). Liu Ching’in oldukça ilginç olan fikirlerini şu şekilde dile getirdiği belirtilmektedir:

“Savaşarak Hunları hiçbir zaman dize getiremeyeceğiz. Kendi babasını öldüren ve ülkesini bu kadar katı kurallarla yöneten bir Tanrıkut, iyilikle (hediyelerle) de yola gelmez. Onun kandırılması gerekiyor; hem de öyle bir kandırılmalıdır ki onun oğulları ve torunları uzun vadede (Hen’e) köle olmaktan kurtulmasınlar; demek istiyorum ki imparator en büyük kızını Tanrıkuta hediye etmeli ve ayrıca ona her yıl zengin hediyeler göndermelidir. Tanrıkut bir kere imparatorun damadı oldu mu, Hun tahtının varisleri imparatorun torunları olacak ve onlar (torunlar) yaltakçılığın doğal kanunlarını çiğnemeye cesaret edemeyeceklerdir.”⁹¹
(Groot - Asena, 2011: 218).

⁸⁹ M.Ö.200 ile M.S.1906 yılları arasında 428 defa He-qin projesi kapsamında evlilik hadisesi meydana gelmiştir. Batı Han Hanedanlığı döneminde başlayıp sıkça uygulanan bu sistem ile Hunlar’a 13 adet prenses gönderilmiştir. Doğu Han Hanedanlığı döneminde ise sadece bir kez uygulanmış olduğunu biliyoruz (Türker, 2013a: 65;Türker, 2013b: 220).

⁹⁰ Asıl adının Lou Jing olduğu bilinen ve saray görevlisi olan danışman Liu Ching, Mete’nin Pei-teng Kuşatması’ndaki hilesini haber vererek saldırıyı engellemeye çalışması ile hapis cezasına çarptırılmış fakat haklı olduğu daha sonra anlaşılarak önemli görevlere getirilmiştir (Türker, 2013b: 220; (Ögel, 1981: 399).

⁹¹ Yaptığı plan uzun seneler uygulanmasına ve Çin açısından da olumlu sonuç vermesine rağmen varislik konusunda o kadar da başarı elde edilememiştir. Çünkü Hun yasaları tahta geçişlerde Çin yasaları gibi yabancı kadınlardan olan çacuklara tahta varislik hakkı tanımıyordu. Bu hatayı tarihte yapan Uysunlar’ın

Bu fikirler Kao-tzu tarafından da makul bulunmuş fakat imparatoriçe Lü, kızının Hunlara gelin gitmesine razı olmamıştır. Çözüm yolu olarak saraydan hanedan mensubu birisine prenses ünvanı verilerek elçi Liu Ching ile birlikte ilk kez He-qin barış ve kardeşlik antlaşması imzalamak maksadıyla Mo-tun'a gönderilmiştir (M.Ö. 198).

Çin ile Hunlar arasında yapılan bu antlaşma esasında daha derin sinsi planları da içerisinde barındırmaktadır. Çinli generaller, prensesler ve haremağaları Çin menfaatini gözetmek maksadıyla oluşturulan grubun içinde yer alıyordu. Nihai hedef ise Çinli casusları Hun sarayının yönetim kadrosuna yerleştirilerek Hunları yıkmaktır (Eberhard, 1947:99). Çin bu antlaşmayla savaşmadan Hun hükümdarlarını ne pahasına olursa olsun kendilerine itaat ettirmeyi düşünmüştür. Böylece varis olan torunlar dedelerine itaatte kusur etmeyecek ve saygı göstereceklerdi (Türker, 2013a:79; Günay, 2010:78; Findley, 2006:45). Amaçlanan bir diğer hedef ise Hunlara gönderilen vazifeli prensesler, kocalarının sert olan tabiatını ve ahlakını yumuşatacak ve kalbini Çin'e karşı ısındıracaktı (Deguignes, 1976:160). Prenselerin vazifelerinden bir diğeri ise Hun ülkesinde dünyaya gelen çocukları Çin adet ve göreneklerine göre büyütmek, Çin değerlerini çocuklara aşılacak ve onları Çin kültürünün etkisi altında yetiştirmektir. Nihai hedef ise Hunlara hükmederek onları Çinli yapmaktır (Koca, 2002: 701). Hunlar açısından bu tür evlilikler, Çin imparatorun damadı olmak onları diğer kavimler nazarında üstün bir konuma getirdiğinden ve elde edilen ganimetlerle devlet olarak zenginleştiklerinden olumlu karşılanmıştır.

He-qin sistemi, kendilerini Çin'den daha güçlü olarak gören Hunlar açısından, Çinden gelecek ürün odaklı bir bakış açısına sahipti. Çin'in gizli planlarına pek aldırmaz edilmemiş daha çok gelecek ürünlerin miktarıyla ilgilenilmiştir. Fakat zamanla Hunların güçsüz duruma düşmesi neticesinde, Çin etkisi kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlayacaktır. Çin ile yapılan stratejik evlilikler, Türk devletleri açısından kötü sonuçlar doğurmuştur. Mo-tun ve oğlu Ki-ok zamanında hedeflerine ulaşamayan Çinli görevliler, Kün-çin'in (M.Ö. 160-126) zayıf olan siyasetinden yararlanarak, prensler arasında ayrılık meydana getirmeye çalışmışlardır. Çin casusları bu prensesler yardımıyla Hunların içine sızmış ve ülkeye çok sayıda ajan yerleştirilmiştir (Koca, 2002:704). Onların prestijinden

çabucak dağılmaları Çin'in projesinin ne kadar tehlikeli olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Tarihte bu hatayı yapan devletler de aynı akibete uğramaktan kurtulamamışlardır.

yararlanarak rahatça çarşıda pazarda dolaşarak Hunlar aleyhine olacak zararlı entrikalar içinde bulunmuşlar ve istihbarat elde etmeye çalışmışlardır.

Hunların ilk dönemleri, Çin'in Han sülalesi zamanına denk gelmiştir. Bu nedenle Çin kaynaklarında bu döneme yönelik bilgilere ulaşmak mümkündür. Han-Hun münasebetlerinin yoğun olduğu bu dönemde, Hun ülkesine çeşitli meslek kollarında çok sayıda Çinli yerleşmiştir. Çinliler bu sayede Hunlar hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşma imkânı elde etmişlerdir (İzgi,2014:43). Casusluk yapan diplomatlar sayesinde Çin yönetimi, Hunların askerlik sırlarını öğrenmiştir (Çandarlıoğlu, 2003:20; Göde,1992:5; Çeçen, 1986:38-39). Mo-tun'dan sonra Hun tahtına geçen hükümdarlar zamanında Çin ile olan irtibatın ve yakınlaşmanın daha da arttığı ve bu yakınlaşmada en önemli etkenin evlilik olduğu bilinmektedir. Yapılan bu siyasi evlilikler sonrasında Hun iç siyasetinde çalkantılı bir sürecin başladığı görülmektedir. Çin ancak bu dönemde Hunları zayıflatabilmiştir (Güngör, 1992:16). (M.Ö.160-126) yıllarında Kün-çin döneminde Çin, yapılan evlilikler ve çeşitli hediyelerle Türk hakanlarını kandırmış ve çeşitli entrikalar için zemin hazırlamıştır. Hun devleti de git gide güçten düşmeye başlamıştır (Koçsoy, 2002:75-77).

Çinli casuslar sadece Hun topraklarında değil Hunlara bağlı olan topluluklarda da kötü propaganda yapmışlardır (Salman, 2006: 10). Türkler ile Çinliler arasında Mo-tun'dan sonra başlayan sıkı münasebet, Türkler için pek de olumlu sonuçlar doğurmamıştır (Öztuna, 1997:54).

3.2.4.Hunları Zayıflatmak Amacıyla Hazırlanan Beş Önemli Proje

Hunların tabiiyet altına alınarak etkisiz hale getirme çalışılmalarının temelinde Konfüçyanist düşünce sisteminin ve Çin'in merkezde olduğu bir dünya algısının olduğu görülmektedir (Tezcan, 2002a:733). Tarihimiz açısından da oldukça önemli bir yeri olan bu beş strateji, Çin dış siyasetine de yön vermiştir. Çinli danışman Chia I tarafından ortaya konmuş olan ve Çinli danışmanların Hunları yıkmak için “*beş yem*” olarak adlandırdıkları beş madde, Hunlarla yürütülecek olan diplomaside de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Hun devleti başta olmak üzere, sonraki Göktürklerin ve Uygurların da

yıkılış sebeplerinde yine bu beş stratejiyi aramak gerekir. Bu yöntemlerin sadece Hunlara değil, Çin tarafından kuzeydeki halkların hemen hepsine uygulandığı görülmektedir.

Beş strateji incelendiğinde bunların, Hunlarla savaş meydanlarında yalın kılıç yapılacak bir mücadeleye yönelik stratejiler olmadığı görülmektedir. Aksine barış yapılarak ya da dost görünerek yavaş yavaş ve uzun vadede uygulanabilecek projeler olduğu da dikkat çeken bir diğer husustur. Bu yöntemler, Hunların savaşarak durudurulmayacağına anlaşılması üzerine, onları savaşmadan yıkabilmek için ortaya atılan fikirlerdir. Çinli danışmanlar ve casuslar, Hun Türklerini ortadan kaldırmak için üç beş senelik basit bir proje hazırlamamışlardır. Uygulanacak stratejiler uzun tartışmalar neticesinde ortaya konulan yöntemlerdir. Kaldı ki bu yöntemlerden sonuç elde edilmesi kısa bir sürede olmamıştır. Konfüçyüs öğretilerini temel alarak ortaya atılan bu fikirlerin başında ise Konfüsyenist bir bilgin olan Chia I vardır. Hunlar için hazırlanan bu beş önemli proje şu şekildedir (Tezcan, 2002a:733; Günay, 2010:83):

- 1) Hunların bakışlarını bulandırma adına, ipekten mamül giysiler ve gösterişli araçlar vermek.
- 2) Ağızlarının bozulması için Hunlara enfes Çin yiyeceklerinden vermek.
- 3) Midelerinin bozulması için köleler, tahıl ambarları ve yüksek evler vermek. (Bu sayede genel tüketim alışkanlıkları ve yiyeceklere olan iştahları değişecektir).
- 4) Kulaklarını bozmak için, müzik ile birlikte güzel Çin kızları göndermek.
- 5) Saraya itaat için sığınanlara akıllarını bozmaları için imparatorun kendi elleriyle şarap ve yiyecek ikramında bulunması

Bir başka deyişle, onların akıllarını çececek kadın, yiyecek ve mal esirgenmeden bol bol verilmelidir. Çinin yemeklerine alıştıırılarak Hunların ağızlarının tadı bozulacaktır. Genç ve güzel Çinli kızlar sayesinde gelenekleri ve müziklerle kulak zevkleri tahrip edilecektir. Ülkenin sosyal yapısını çökertmek amacıyla özellikle Türk beylerine köleler verilecek ve Çin topraklarına yerleşmelerine imkân tanınacaktır. Çeşitli sebeplerle Hun *şan-yüsü* ile arası açılan ve Çin'e sığınma talebinde bulunan kişilere kucak açılacak ve hediyelere boğulacaktır (Gömeç, 2012b: 248). Chia I'ın "*Beş Tuzak*" olarak adlandırdığı tekliflerde gizli amacın, Ho-chin sistemini kullanarak lüks yaşam tarzının yanı sıra Han sülalesinin üstün Çin maddi kültürünü Hunlara adapte etme düşüncesinin

olduğu açıktır. Bu projelerin Türklerin yaşam tarzlarını felce uğratmaktan başka bir şey olmadığı görülmektedir (Tezcan, 2002a:733).

Yukarıdaki maddeler bir anlamda bu çalışmanın da özünü teşkil etmektedir. Bu planlar ya da fikirler incelendiğinde alelade bir şekilde hazırlanmadığı görülmektedir. Öne sürülen projelere bakıldığında, asıl amacın Hun Türklerini durdurmak değil tamamen ortadan kaldırmak olduğu açıktır. Bu maddelerin yararının görülmesi üzerine sadece Hunlara değil, diğer Türk devletlerine karşı da yıkmak ve parçalamak için bir yöntem olarak uygulandığını görülmektedir. Çinliler, sıcak savaşla alt edemedikleri Hunlara karşı, soğuk savaş ve entrika dönemini başlatmışlar ve kültürel yozlaştırma yöntemiyle hedeflerine ulaşmayı amaçlamışlardır.

Maddelerin hemen hepsinde göz, ağız, mide, kulak, akıl vb. uzuvlardan bahsedilmesi dikkat çeken bir başka husustur. Bunların dahi gelişigüzel söylenmediği görülmektedir. Mesela, midelerini bozmak sözünden Hunların aslında yaşam tarzlarının değiştirilerek onların Çin yaşam tarzına yakın bir hayat sürmeleri hedeflenmiştir. Sonuçta onları Çinlileştirme amaçlanırken, bu stratejide büyük oranda başarılı oldukları görülmektedir.

M.S. 870-950 yıllarında yaşamış olan ünlü Türk-İslam filozofu Fârâbi (2014:108)'nin "*İdeal Devlet*" adlı eserinde, devletin işleyiş mekanizmasını insanın uzuvlarına benzeterek açıkladığı görülmektedir. Şehirleri tahlil ettiği 15. bölümde fikirleri ve fiilleri eskiye göre değişerek yerine başka fikirlerin ve fiillerin yerleştiği şehirleri karakteri değişmiş şehirler olarak izah etmektedir. Beş önemli proje dikkatle incelendiğinde, toplumların öz karakterinin yerine Çin karakterini koyarak onları Çin kültüründe eritme temelinde şekillendiği görülmektedir. Projenin nihai amacının Hunları öz Türklük karakterinden ve yaşam biçiminden uzaklaştırarak Çinlileştirmek olduğu projelerin hayata geçirilmesiyle zamanla ortaya çıkmıştır.

İnsanların yedikleri yiyeceklerin hem ruh dünyasında hem de bedeninde bir tesiri vardır. Toplumların yeme içme kültürünü değiştirerek, alışkanlıkları ve kendileri için oldukça önemli olan manevi değerleri büyük oranda değiştirmek mümkün olabilir. Böylelikle bütün bir toplumun kültürel genleriyle de oynanabilecektir. "*Hunların midelerini bozmak için*" sözünden Çinlilerin amacının aslında Hunların yeme içme alışkanlıklarını değiştirmek olduğu anlaşılmaktadır (Günay, 2010:83). Asıl maksadın

Hunları lüks yaşama ve eğlenceye alıştırarak savaş meydanlarından uzak tutmak ve savaşıklık özelliklerini yitirmelerini sağlamak olduğu açıktır. Chung Hang Yüeh, Çin'in bu tehlikeli planına karşı daima Türk halkını uyanık tutmaya çalışmış ve Çin kültüründen uzak tutumak istemiştir (Gökalp, 1976:18). Bu amacın Uygurlar döneminde daha kesif olarak uygulandığı görülmektedir.

Tarihte bu tür örneklere rastlamak mümkündür. Mo-tun Kağan'ın Çin Hanedanlığını baskı altına aldığı dönemde Çin'e gidip yerleşmemesinin nedenleri arasında Çin'in toprak olarak büyük olmasından çok, yaşam tarzlarının Hun yaşam tarzından farklı olması da yatmaktadır. Aslen Çinli bir general olup Hun hakanına sığınan Chung Hang Yüeh, Hun şan-yüsü Ki-ok ve halkının Çin mallarına olan düşkünlüğünü gördükten sonra, şan-yüyü Çin'in gizli planlarına karşı uyarmıştır. Chung Hang Yüeh'in şu tarihi ikazda bulunduğu ifade edilmektedir:

“Bütün Hunların sayısı Çinin bir sınır eyaletine bile eşit olamaz. Hâlbuki (nüfus bakımından) Çin daha güçlüdür. Ayrıca onların giydikleri ve yiyecek maddeleri de büsbütün başkadır. Bu gün Hun hükümdarı Çin hediyelerine karşı büyük bir ilgi duymakta ve Hunların âdetini değiştirmeye çalışmaktadır. Çinliler, gönderdikleri bu hediyelerle, Hun devletini kendisine bağlamak düşüncesindedir. Hunların tamamen Çinlilerin etkisi altına girmesi için, onların mamullerinden onda ikisini elde etmesi yetecektir.” (Koca, 1990:51;Onat, 1987:615).

Görülebileceği üzere Chung Hang Yüeh, burada bir tahlil ve problem tespiti yapmıştır. Kağana bu girdaptan kendisini ve halkını nasıl kurtarabileceğini ise şu şekilde ifade ettiği belirtmektedir:

“Eğer Han, İpekli elbiselerinizi giyerek at sırtında otların ve dikenlerin arasında dolaşırsanız, ipekli elbiseleriniz ve pantolonlarınızın hepsi yırtılacaktır. Böylelikle bunların keçe ve kürk kadar dayanıklı olmadıklarını göstermiş olacaksınız. Aynı şekilde Han'dan aldığınız yiyeceklerin hepsini bir kenara attığınızda bunların süt ve kıymız kadar uygun ve lezzetli olmadıklarını gösteriniz” (Baykuzu, 2012: 60).

diyerek mevcut probleme çözüm önerisi de sunduğu görülmektedir.

Çin sarayından gelmiş birisinin bu sözlerinin birkaç nesil sonra aynen gerçekleşmiş olması dikkat çeken bir husustur. Bir zamanlar Mo-tun'a en lezzetli Çin yemekleri tattırılmış fakat şan-yü, *“pis kokulu ve iğrenç”* diyerek tadını beğenmediğini söylemiş ve yemeği dökmüştür. Bazı Çinli tarihçilere göre Mo-tun Kağan bu hareketinde millî davranmış ve halkını Çin yemeklerinden uzak tutmak istemiştir. Çinli tarihçiler, Çin yemeklerinin aslında kağanın çok hoşuna gittiğini fakat yukarıda anlatılan sebeplerden beğenmemiş gibi davrandığını söylemektedirler (Baykuzu, 2012: 60). Mo-tun şan-yünün burada beğenmediği ve halkını uzaklaştırmaya çalıştığı unsur, aslında Çin kültürünün

olumsuz etkisinden uzak durma eğilimidir. Halkının, Çin lezzetlerinin büyümesine kapılarak zamanla onların kültürel ve ahlaki olarak etkileri altına girmelerinden çekinmiştir. Orta Asya'daki Hun sosyal yaşamı büyük bir dinamizme sahiptir. Fakat Çin şehirlerinde ise hareketlilikten uzak zevk ve sefaya dönük bir yaşam tarzı mevcuttur. Bu yaşam tarzının etkisinde kalarak şehirleşen Türkler, zamanla sahip oldukları hareketli ve dinamik yaşam tarzını bırakmaya başladılar. Çin'in ipeğini, kadınlarını ve yemeklerini tercih etmemek; Türklerin örf ve ananelerini korumaya çalışma yönünde bir eğilim olarak karşımızda durmaktadır.

SONUÇ

Hunlar ile Çin hanedanları sınır komşusu olmalarından dolayı sürekli olarak aralarında üstünlük ve güç savaşları meydana gelmiştir. Çin, kendisini güçlü hissettiği zamanlarda savaş meydanlarında savaşarak Hunları ortadan kaldırmayı planlamıştır. Fakat Hun Türklerinin güçlü olduğu dönemlerde Çin yönetimi savaş meydanlarında alt edemediği Hunları savaş dışı yöntemler ile zayıflatarak ortadan kaldırmak istemiştir. Savaş dışı yöntemler ise casusluk merkezli planlanan stratejiler olmuştur. Çin imparatorlarının danışmanları sürekli olarak Hunları etkisiz hale getirmenin yollarını aramışlardır.

Çin sarayında sınır politikaları üreten ve komşularıyla olan ilişkileri düzenleyen ve önemli bir kurum olan Vasal İşler Dairesi kurulmuştur. Çin sarayında önemli bir birim olan “*lang*” adı verilen bölüm hakkında yeterli bilgi yoktur. Lang teşkilatında görev yapan kişilerin imparatorun yanında bulunan ve ondan doğrudan emir alan kişiler olduğu bilinmektedir. Çin imparatoru Wu-ti (140-87) tarafından gizlice Yüceilere gönderilen casus Chang Chien’in batıya seyahatinden önce *lang* adı verilen birimde görevli olduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Dolayısıyla “*lang*” adı verilen birimin casusluk ve istihbarat ile ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hunları içten içe çökertme çareleri arayan casuslar çeşitli entrika ve yalanlar ile kardeşlerin arasını açarak tekrar birleşmemek üzere devleti ikiye bölmüşlerdir. Dolayısıyla Hunların önce ikiye bölünmesi ve sonra da yıkılmalarındaki etkin nedenlerden bir tanesi de casusların zararlı faaliyetleri olmuştur.

Hun Türkleri de, Çin hanedanları kadar olmasa da casusluğa önem vermişlerdir. Özellikle Çin ile yapılacak savaş öncesi dönemde Çin ordusu ve yardımcı kuvvetler hakkında bilgi toplamışlardır. Hunlar kişileri kendilerine bağlama, geçiş güzergâhındaki toplulukları casus olarak kullanma ve Çin’e casus gönderme gibi yöntemlerle istihbarat elde etmişlerdir.

Çin yönetimi, sinsi planını devreye sokarak ilk önce Hun ülkesine gönderdiği casuslar vasıtasıyla Hunların yaşadığı yerin topoğrafik haritasına Hun ülkesine gelerek burada çeşitli bilgileri saraya gizlice ulaştıran seyyahlar aracılığıyla ulaşmışlardır. Hun topraklarına Çin’den gelen seyyahlar, Türklere ait siyasi, askeri ve ekonomik durumla

ilgili bilgi toplayarak bu bilgileri seyahat notları adı altında Çin imparatorlarına rapor olarak sunmuşlardır.

İki ülke arasında gelip giden elçilerin sayısının artış gösterdiği dönemlerde savaşların da sayısında artışların olması elçilerin farklı görevler üstlenebileceğini göstermektedir. Nitekim Çinli casus elçiler, Hun ülkesinde kara propaganda, suikast, yöneticileri bir birine düşürme, iftira ve rüşvet gibi devleti sarsacak olayları tertip etmişlerdir. Hun elçileri de Çine gittiklerinde Çinin askeri ve ekonomik yapısı hakkındaki gerekli bilgileri toplayarak geri dönmüşlerdir. Elçilerin asli görevlerinin yanında casusluk ile ilgili görevleri de yerine getirdikleri görülmektedir.

İpek yolu ticaretinde kullanılan yollar ve konaklama yerleri, toplumlar arasında kültürel aktarımın ve bilgi akışının yanında casusluğun yoğun olarak yaşandığı yerlerdir. Casuslar buralarda konaklayarak diğer toplumlar hakkında bilgi almışlardır. Özel görevle Türk ülkelerine gelen seyyahlar da ipek yolunu kullanmışlardır. Postacılık faaliyetleri ile casusluk faaliyetleri önce birlikte yürütülmüş daha sonra casusluğun öneminden dolayı casusluk ve postacılık faaliyetleri birbirinden ayrılmıştır.

Düşmanın gelişini ve tehlikeli durumları önceden haber almak amacıyla yapılan ateş kulelerinde yanan ateş sayısı yaklaşmakta olan tehlike ile ilgili bilgi vermektedir. Ateş kuleleri her iki devletin sınır bölgelerinde yer almaktadır. Yapılacak olası baskınların önceden haber alınarak önlem alınması hedeflenmiştir. Ateş kulelerinin haberleşmede önemli bir yeri vardır.

Gerek Çin sarayı gerekse Hun yönetimi düşman hakkında bilgi edinmek ve meydana gelecek olayları daha öncesinden öğrenebilmek için kâhinleri kullanmışlardır. Kâhinlerin ve kamların cinler ile irtibatı vardır. İslami döneme kadar cinler göğün belli bir yerinde oturarak gelecekte meydana gelecek hadiseleri kulak hırsızlığı yaparak öğrenebiliyorlardı. Bu öğrendikleri bilgileri de Kâhinlere bildiriyorlardı. Bu nedenle kâhinler olay meydana gelmeden önce haberleri olmaktadır. Kâhinler yıldızların hareketlerine bakarakta olaylar hakkında önceden bilgi verebiliyorlardı. Çin'in dış politikası neredeyse yıldız fallarına bağlı olarak yürütülmüştür. Yıldızların hareketine bakarak gelecekte haber verme işi Hunlardan sonra kurulmuş olan Göktürk ve Uygur Türklerinde de rastlanan bir durumdur.

Çin yönetiminin Hunlara yönelik uyguladığı “parçalama” ve “ortadan kaldırma” projesinde Çinli prensesler büyük rol oynamışlardır. Çin imparatorları “*he-qin*” politikası çerçevesinde Çinli prensesleri sadece casus olarak göndermemiş aynı zamanda Çinli prensesleri siyasi krizlerin çözümünde onları bir araç olarak kullanmışlardır. Çinli prenseslerle birlikte prensesin hizmetçisi olarak tanıtılan çok sayıda ajan Hun ülkesine gönderilmiştir. Bu ajanlar Hun topraklarına yerleşerek çarşıda pazarda gezerek Hunlar aleyhine kara propaganda başta olmak üzere bir takım zararlı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hun idaresindeki toplulukları Hun yönetimine karşı kıskırtmışlardır.

Çinli anneden olan çocukların Hun yönetiminde Çin adet ve geleneklerine göre yetiştirilecek olması da işin bir diğer yönünü teşkil etmiştir. Çin kültürüyle yetiştirilen bir çocuğun tahta geçmesi durumunda Çin imparatoruna derin saygı göstereceği düşünülmüştür. Fakat Hunlarda Türk anneden olmayanlar tahta geçemezdi. Bu nedenle bu proje tam anlamıyla uygulanamamıştır. Hun şan-yüleri, diğer topluluklara karşı saygınlık elde etmek için Çinli prenseslerle evlenmişlerdir.

Hun-Çin ilişkilerine incelendiğinde prenseslerin oldukça etkili oldukları söylenebilir. Çinli prenseslerin Türkler arasında bu kadar etkin olması, onların kadına verdiği değerden kaynaklanmaktadır. Çinliler, kadına değer vermeyerek onları siyasi bir meta olarak kullanmışlardır.

Çinli danışmanlar, Hun Türklerini ahlaken ve fikren çökertmek ve onların savaşçılık ruhlarını öldürmek amacıyla sınır pazarlarını açmışlardır. Bu pazarlarda büyük dükkânlar açılarak etler ve pilavlar pişirilmiş ve çeşitli eğlenceler tertip edilerek Hunları savaştan soğutma yoluna gidilmiştir. Hunlar kısa sürede bu rahatlığa ve Çin ipeğine alışmışlardır. Bu projenin daha sonraki yıllarda Türklerin eğlenceye ve Çin ipeğine olan düşkünlüğü yüzünden devleti nasıl mahvettiği Orhun yazıtlarında belirtilmektedir. Sınır pazarları aynı zamanda casusluk için uygun ortamlardır.

Hunlar casusluğu önleme ve istihbarat elde etmek için öncü kuvvetler birliği kurmuşlardır. Bu birlik sürekli olarak sınır bölgelerinde devriye gezerek her yeri kontrol ediyordu. Böylelikle sınırlarda meydana gelen her türlü olaydan merkezin haberi olmuştur. Hun öncü kuvvetleri Hunlar açısından önemli bir istihbarat elde etme yöntemi olmuştur.

Netice itibariyle Çinlilerin Hunları durdurabilmek için her türlü hileye başvurdukları görülmektedir. Saray danışmanları adeta gece gündüz Hunları durdurabilmenin çarelerini aramışlardır. Ortaya koydukları projelerin birçoğu işe yaramıştır. Uygulanan sinsî planlar ve entrikalar ile Hunlar önce ikiye ayrılmış, daha sonra da Hunları tarih sahnesinden silmiştir. Hunlar da Çinliler kadar olmasa da casusluğa önem vermişlerdir. Casus yanıtma, öncü kuvvet birliği oluşturma ve ateş kuleleri inşa etme gibi çalışmalar yaparak casusluğa karşı önlemler almayı da ihmal etmemişlerdir. Çin'e gönderdikleri elçilerden Çin hakkında bilgi almışlardır. Ayrıca Çinden kaçarak Hunlara sığınan komutanlar ve saray görevlileri hakana danışman yapılmış, bu sayede Çin'in gizli planlar deşifre edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdullah Reşid, (1996), *İslam'da Ordu ve Komutan*, (Çev.Enver Gönenç ve Seraceddin Emre), Şule Yayınları: İstanbul.
- Ahmetbeyoğlu, Ali (2010), *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 1*, (Haz.Rahmi Deniz Özbay, v.d.), 7-8 Eylül 2001, ss.,57-61 Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları: İstanbul.
- Altungök, Ahmet (2012), "Ortaçağ Türk Dünyasında Haberleşme Kurumları: Casusluk ve Postacılık Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* C:8, S:1, ss.173-211.
- Altungök, Ahmet ve Yıldırım, Taner (2015), *Siyasi Açından Arap-İran İlişkileri Sâsânî Dönemi (MS 226-652)*, Mutlu Basım: İstanbul.
- Andrew Christopher (2010), *The Secret World: A History of Intelligence*, Lead Book Review:United Kingdom.
- Anıl Şahin Yaşar ve Özbek Şasev (2007), *Konfüçyüs*, Kastaş Yayınları: İstanbul.
- Anonim (2004), *Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi: İstanbul
- Aydın, Nurullah (2010), *Osmanlı İmparatorluğu'nda İstihbarat*, Paraf Yayınları: İstanbul.
- Ayverdi, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları: İstanbul.
- Bakır, Abdulhalik (2002), *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Bizim Büro Basımevi: Ankara.
- Bakır, Abdulhalik (2003), "Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Devrinde Haber Alma ve Casusluk Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* C: 1, S: 1, ss.7-34.
- Baldick, Julian (2011), *Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri*, (Çev. Nevin Şahin), Hil Yayınları: İstanbul.
- Barthold, V.V.,(2002), *Kırgızlar*, (Çev. Ufuk Deniz Aşçı), Kömen Yayınları: Konya.
- Barthold, V.V.,(2014), *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları: İstanbul.
- Batur, Ahsen (2013), *1200 Yıllık Sürgün*, Selenge Yayınları: İstanbul.

- Baykuzu, Tilla Deniz (2012), *Asya Hun İmparatorluğu*, Kömen Yayınları: Konya.
- Baykuzu, Tilla Deniz (2002), “Kuzey Liang Hun Devleti”, *Türkler Ansiklopedisi*, (C: 1, ss.758-761), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Beckwith, Christopher L. (2011), *İpek Yolu İmparatorlukları Bronz Çağından Günümüze Orta Asya Tarihi*, (Çev. Kürşat Yıldırım), Odtü Yayıncılık: Ankara.
- Bedirhan, Yaşar (2004), *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Eğitim Kitabevi Yayınları: Konya.
- Bernard, Lewis, (2015), *Orta Doğu*, (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınları: Ankara.
- Bitton Naor R. (2014), *The Legitimacy of Spying Among Nations*, American University International Law Review, Volume 29, Issue 5, ss.1009-1070.
- Boodberg, Peter Alexis (1936), “Two notes on the History of the Chinese Frontier”, Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol:1, No: 3-4, 1936, pp., 283-307, Hjas, California.
- Bozkurt, Nebi (2000), “İpek Yolu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C: 22, ss. 369-373), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Cihan, Cihat (2001), “Türk Devlet Felsefesi Açısından Kök Türk Devleti'nin Dış Politikası”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* C: 3 S: 1 ss.59-71.
- Cosmo, Nicola Di (2002), “Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, (C: 1, ss. 709-719), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Crespigny, Richard R., (2002), “Hun Federasyonu'nun Bölünmesi ve Yıkılması”, *Türkler Ansiklopedisi*, (C.1 ss.749-757), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Çakan, Vâris Abdurrahman, (2015), “Orta Asya Türk Tarihine Giriş”, C: 1, A kitap Yayınları: Ankara
- Çakmak, Tülay, (2003), “Hsiung-nu (Hun) Kişi Ad ve Unvanlarının Eski Çince Yazı Çevrimi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S:21,ss.1-17.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (1977), “Uygurlar'ın Çinlilere Yaptıkları Yardımlar ve Bunların İç Yüzü”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* S: 31, ss.37-46.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (1995),“ Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming Münasebetleri, Ch'en Ch'eng Elçilik Raporu”, Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.
- Çay, Abdulhalûk ve Durmuş, İlhami (2002), “İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (C: 1, ss. 575-596), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.

- Çeçen, Anıl (1986), “ *Türk Devletleri* ” İnkılâp Yayınları: Ankara.
- Çoruhlu, Yaşar (2002), “ *Türk Mitolojisinin Ana Hatları* ”, Kabalcı Yayınları: İstanbul.
- Deguignes, Joseph (1976), *Büyük Türk Tarihi*, C: 1, (Çev. Heyet), Türk Kültür Yayınları: İstanbul.
- Dillon, Michael (2010), *Modernleşen Çin'in Tarihi*, (Çev. Eylem Ümit Atılgan ve Aydın Atılgan), İletişim Yayınları: İstanbul.
- Divitçioğlu, Sencer (2016), *Orta Asya Türk İmparatorluğu*, Alfa Yayıncılık: İstanbul.
- Donuk, Abdulkadir (1988), *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Ünvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı: İstanbul.
- Durmuş, İlhami (2002), “Vusunlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, (C: 1, ss. 782-788), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Eberhard, Wolfram (1942), *Çin'in Şimal Komşuları: Bir Kaynak Kitabı*, (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Eberhard, Wolfram (1947), *Çin Tarihi*, (Çev. Heyet), Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Ebu Nasr-El-Fârâbi, (2014), *İdeal Devlet, El-Medinet'ül Fâzıla*, (Çev. Ahmet Arslan), Divan Kitap Yayınları: İstanbul.
- Ekrem, Nuraniye Hidayet (1999), “Çin Elçisi Chang Ch'ien Seyahatnamesine Göre Orta Asya'daki Etnik Gruplar”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ekrem, Nuraniye Hidayet (2002) “Chang-Ch'ien'in Seyahat Raporuna Göre Hunlar Dönemindeki Orta Asya” *Türkler Ansiklopedisi*, (C:1, ss.763-775), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Erkin, Ekrem (2007), “Kao-Ch'ang Devleti Kuruluşu ve Yıkılışı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:7, ss. 5-33.
- Eliade, Mircea (2014), *Şamanizm*, (Çev. İsmet Birkan), İmge Yayınları: İstanbul.
- El-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr (1967), *Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri*, (Çev. Ramazan Şeşen), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.
- Ercilasun, Konuralp (2014), “Hunların Birinci Bölünüş Devresi Üzerine Bir İnceleme” *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S: 15, ss.13-32.
- Ergin, Muharrem (1973), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları: İstanbul.

- Eren, Tamer (2013), “*Bozkır Kültür Çevresinde Ulaşım ve Haberleşme (Başlangıçtan Uygur Dönemine Kadar)*”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eroğlu, Haldun (2003), “Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: XXII, S: 34, ss. 11-33.
- Esin, Emel (1978), *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş (Türk Kültürü El Kitabı, II. Cilt 1/ b’den Ayrı Basım)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası: İstanbul.
- Ferro, Marc (2011), *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Muna Cedden), İmge Kitabevi Yayınları: Ankara.
- Findley, Carter V. (2006), *Dünya Tarihinde Türkler*, (Çev. Ayşen Anadol), Kitap Yayınevi. İstanbul.
- Fleet, Kate (2012), *Türkiye Tarihi Bizans’tan Türkiye’ye*, C: 1, (Çev. Ali Özdamar), Kitap Yayınevi. İstanbul.
- Göde, Kemal (1992), *Türk-İslam Kültür ve Medeniyet Tarihi*, Erciyes Üniversitesi yayınları: Kayseri.
- Gökalp, Ziya (1976), *Türk Töresi*, (Haz. Hikmet Dizdaroğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Göksu, Erkan (2008), *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Göksu, Erkan (2009), “Kutadgu Bilig’e Göre Türk Savaş Sanatı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 2, S: 6, ss.266-281
- Gömeç, Sadettin (2000), “İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, *A.Ü.D.T.C. Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 20, S: 31, ss.52-91.
- Gömeç, Sadettin (2012a), *Türk Hun Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara.
- Gömeç, Sadettin (2012b), *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yayınları, Ankara.
- Gömeç, Sadettin (2007), “Türk Büyükleri: Mo-tun Yabgu”, *Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Dergisi*, C: 13 S: 51, ss.49, Ankara.
- Groot, J. M. De ve Asena, G.Ahmetcan (2011), *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*, Pan Yayıncılık: İstanbul.
- Grousset, René (2014), *Bozkır İmparatorluğu: Atilla, Cengiz Han, Timur*, (Çev. M. Reşat Uzmen), ÖtükenYayınları: İstanbul.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç (2013), *Hunlar*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları: İstanbul.

- Günay, Umay Türkeş (2010), *Türklerin Tarihi - Geçmişten Geleceğe*, Akçağ Yayınları: Ankara.
- Güngör, Erol (1992), *Tarihte Türkler*, Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Gürün, Kamuran (1981), *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, C: 1, Karacan Yayınları: İstanbul
- Güzel, Hasan Celal ve Birinci, Ali (2002), *Genel Türk Tarihi*, (Cilt 1), Yeni Türkiye: Ankara.
- Gyula Németh (1962), “Atilla ve Hunları”, (Çev. Şerif Baştav), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları*: Ankara.
- Gyula Németh (2002), “*Türklüğün Eski Çağı*”, *Türkler Ansiklopedisi*, (C: 1, ss.378-387), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Hollmann Thomas, (2017), *Chinese Script: History, Characters, Calligraphy*, *Columbia University Press*:US.
- İpşirli, Mehmet (1995), “Elçi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: 11, ss.3-15), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- İzgi, Özkan (2002), “Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti ile İlişkiler”, *Türkler Ansiklopedisi*, (C: 1, ss. 463-477), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- İzgi, Özkan, (2014), “*Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*”, (Yay. Haz. Erkin Ekrem ve Serhat Küçük), Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Kalafat, Yaşar (2013), “*Selçukludan Günümüze Türk Kültür Coğrafyası 'nda Gök ile İlgili İnançlar*”, Türk Tarihine Katkılar Mustafa Kafalı Armağanı (Ed., Üçler Bulduk ve Abdullah Üstün), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim (1980), *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim (1957), *Türkler ve Medeniyet*, İstanbul Yayınları: İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (2016), *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (1992), “*Selçuklu Tarihi*”, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: İstanbul.
- Kallek, Cengiz (1993), “Causus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: 7, ss.163-166), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Karahan, Rana Ece (2012), “Eski Türklerde Şehircilik”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C: 48, S:1,ss. 425-440.
- Karakaş, Selim (2016), “*İslam Öncesi Türk Dünyası ve Türk Devletleri*”, Selim Hilmi Özkan (Ed.); Ortaçağ Tarihi, İdeal Kültür Yayınları: İstanbul, ss.207-223.

- Karatayev, Olcobay (2014), “Sarı Uygurlar İle Yenisey Kırgızları Arasındaki Etnogenetik Bağlar”, *İdil Dergisi*, C:3, S:12, ss. 109-118.
- Kâşgarlı Mahmûd (2013), *Divânü Lugâti't-Türk*, (Çev. Besim Atalay), C: I-II-III, Türk Dil Kurumu Yayınları: İstanbul.
- Kerimova, Risalet (2002), “Hun İmparatorluğu ile Çin'in Doğu Türkistan Mücadelesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C: 1, ss.743-748, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Kırilen, Gürhan (2012a), “Çin Klasik Metinlerinde Yabancılar: Yi, Di, Rong ve Hu Terimleri”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Kırilen, Gürhan (2012b), “Eski Çin Metinlerinde Yer-Gök ve Yabancılar” *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi*, C: 52, S: 1 ss.55-71.
- Kırilen, Gürhan (2013), “Klasik Çin Metinlerinde Yabancı Halklar: Bahar ve Güz Yıllıklarına Göre Diler, Ronglar ve Hunlara Bıraktıkları Miras” *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi*, C: 53, S: 2 ss.263-293.
- Knight, William Francis Jackson (1930), “The Wooden Horse”, *Classical Philology*, Vol. 25, No. 4, ss. 358-366.
- Koca, Salim (2002), “Büyük Hun Devleti”, *Türkler Ansiklopedisi*, (C: 1, ss. 687-708), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Koca, Salim (1990), *Türk Kültürünün Temelleri: Hunlar, Göktürkler, Uygurlar*, Damla Neşriyat: İstanbul.
- Koçsoy, Şevket (2002), “Türk Tarihi Kronolojisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, (C:1, ss. 73-188), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Komisyon (2008), *Dünden Bu Güne İpek Yolu Beklentiler ve Gerçekler*, Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Komisyon (1930), *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul Devlet Matbaası: İstanbul.
- Ligeti, Lajos (2002), “Bilinmeyen İç Asya”, *Türkler Ansiklopedisi*, (C: 1, ss. 672-683), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Mandaloğlu, Mehmet (2011), “Türk Kültür Çevresinde Şamanlık ve Şamanizm Meselesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 15, Sayı: 3, Ankara, ss. 111-122.

- Masao, Mori (1983), “Soğdlular’ın Orta-Asya’daki Faaliyetleri”, *Bellekten*, C: XLVII, ss.339-351.
- Masao, Mori (1978), “Kuzey Asya’daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S: 9, ss.209-226.
- Nizamü’l-Mülk (2013), *Siyasetname*, (Çev. Mehmet Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Nur, Rıza (1978), *Türk Tarihi*, (Haz. E. Kılıç), C: 1, Toker Yayınları: İstanbul.
- Okay, Bülent (1993), “Çin Seddi’nin Yapılış Nedeni Hakkında Değişik Bir Görüş”, *Bellekten*, C: LVII, S: 218, ss.27-39.
- Onat, Ayşe (1987a), “Han Döneminde Hun Çin Ekonomik İlişkileri (M.Ö.206-M.S.220)”, *Bellekten*, C: LI, S: 200, ss.611- 624.
- Onat, Ayşe (1990), “Çin Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler”, *Bellekten*, C: LIV, S: 211, ss.913-920.
- Onat, Ayşe (1991), “Eski Orta Asya Kavimlerinin Çin İle Olan İlişkileri Hakkında Kısa Bir İnceleme” *A.Ü.D.T.C. Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 15, S: 26 ss.63-71.
- Onat, Ayşe (1987b), “Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi M.S.25-46”, *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi*, C: 31, S: 1.2, ss.383-395.
- Onat, Ayşe (2012), *Çin Kaynaklarında Türkler: Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Onat, Ayşe, Orsoy, Sema ve Ercilasun, Konuralp (2004), *Çin Kaynaklarında Türkler, Han Hanedanlığı Tarihi, Bölüm 94 A/B Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık (1938b), *Eski Türk Yazıtları, C: II*, İstanbul Devlet Basımevi: Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık (1946), *Türk Tarihi*, Akba Kitabevi: Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık (1938a), *Hunlar*, Bürhaneddin Basımevi: İstanbul.
- Orkun, Hüseyin Namık (1986), *Eski Türk Yazıtları, C: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara*.
- Ögel, Bahaeddin (1948), “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sun’lar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi*, C: 6, S: 4, ss.259-278.
- Ögel, Bahaeddin (1955), “Uygur Devleti’nin Teşekkülü ve Yükseliş Devri” *Bellekten*, C: XIX, S: 75, ss.331-376.

- Ögel, Bahaeddin (1971), *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (1979), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Çağ Matbaası: Ankara
- Ögel, Bahaeddin (1981), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C.1-2, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Özcan, Abdulkadir (1993), “Casus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C: VII, ss.166-169), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Özdal, Ahmet (2008), *Türklerin Savaş Sanatı*, Doruk Yayınları: İstanbul.
- Özerdim, N., Mukaddere (2014), “Çin Tiyatrosu Tarihsel Gelişmesi ve Özellikleri”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, C: 2, S: 2, ss.119-154
- Özerdim, N., Mukaddere (1955), “M.S.IV-V’inci Yüzyıllarda Çin’in Kuzeyinde Hanedan Kuran Türklerin Şiirleri”, *Akademik Tarih Dergisi*, C: 13, S: 3, ss.51-56.
- Özerdim, N., Mukaddere (1957), “Hsi-Yü Olarak Çin Türkistanı’nın Tarihi Sınırlaması ve Tarihi Önemi”, *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi*, C: 12, S: 1-3, ss.209-217.
- Öztuna, Yılmaz, (1977), *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, C: 1, Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Öztuna, Yılmaz, (1983), *Türk Tarihinden Yapraklar*, Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Öztürk, Murat (2013b), “Asya Hunlarında İktisadi Hayat”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Öztürk, Murat (2013a), “Han Döneminde Asya Hunları ve Çin Arasında Ticaret” [Bildiri], Mustafa Öztürk, Ahmet Aksın (Ed.); İkinci İktisat Tarihi Bildirileri - 2, 24-25 Haziran 2010, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi: Elazığ, ss. 541-546.
- Piekalkiewicz Janusz, (1998), *World History of Espionage: Agents, Systems, Operations*; *National Intelligence Book Center*: Munich.
- Paydaş, Kazım (2009), “Emir Timur’un Fetihlerinde Haber Alma Teşkilatının Önemi” *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 28, S: 46, ss.35-52.
- Rasonyi, L., (1971), *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.
- Rasonyi, L., (1942), *Dünya Tarihinde Türklük*, İdeal Matbaa: Ankara.

- Roux, Jean-Paul (2007), *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (Yay. Haz. Zeynep Mertoğlu ve Seçkin Erdi), Kabalcı Yayınları: İstanbul.
- Roux, Jean-Paul (2014), *Orta Asya Tarih ve Uygarlık* (Çev.Lale Arslan Özcan), Kabalcı Yayınları: İstanbul.
- Salman, Hüseyin (2006), *İslamiyetten Önceki Türk Devletleri*, (Ed., Cemil Öztürk), Pegem A Yayıncılık: Ankara.
- Saray, Mehmet (2010), "İdeal Bir Diplomatin (Elçinin) Ortaya Çıkışı", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S: 50, ss. 1195-1209.
- Selçuk Hava, (2014), *Türk Tarihinde Kadın ve Savaş*, Çizgi Kitabevi: Konya.
- Sun-Tzu (2013), *Savaş Sanatı*, (Çev. Sibel Özbudun, Zeynep Ataman), Anahtar Kitaplar Yayınları: İstanbul.
- Sümbüllü, Y., Ziya (2010), "Fal ve Falcılık Kavramı Ekseninde Türk Kültür Tarihinde Fal ve Kehanet", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,S:43, ss.55-72.
- Şemseddin, M. (1338-1340), *Mufassal Türk Tarihi*, C: 1, Evkaf Matbaası: İstanbul.
- Şemseddin, Sami (2004), *Kamus-ı Türkî*, Melisa Yayınları: İstanbul.
- Şener, Cemal (2000), *Şamanizm Türklerin İslamiyetten Önceki Dini*, Ant Yayınları: İstanbul.
- Şeşen, Ramazan (1985), *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.
- Şeşen, Ramazan (2002), *El-Câhız ve Türklerin Faziletleri*, Yıldız Yayınları: İstanbul.
- Şimşek, Erdal (27 Haziran 2015), "İstihbarat Tarihinin Müthiş İnsanı: Emir Timur", *Yenisöz*, ss.13.
- Şimşir, Mehmet (2011), *İlk Dönem İslam Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, Hüner Yayınevi: Konya.
- Tarhan, Taner (2002), "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", *Türkler Ansiklopedisi*, (C:1, ss. 597-610), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Taşgıl, Ahmet (2014), *"Göktürkler"*, Cilt: I,II,III, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Taşgıl, Ahmet (2013a), *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları: İstanbul.

- Taşagıl, Ahmet (2013b), “Wu-sunlar’ın Orta Asya’da Oynadığı Tarihi Roller Hakkında”, Türk Tarihine Katkılar Mustafa Kafalı Armağanı (Ed., Üçler Bulduk ve Abdullah Üstün), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.
- Taşagıl, Ahmet (2009), “İslam Öncesi Devirde Türk Ordusu”, Süleyman Kızıltoprak (Ed.); *Türkler ve Askerlik*, İstanbul Yayınları: İstanbul, ss. 15-44.
- Taşagıl, Ahmet (2004), *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Tekin, Ahmet (2010), *Yerin ve Göğün Oğlu Mo-tun Han Hunların Tarihi*, Kariyer Yayınları: İstanbul.
- Tezcan, Mehmet (2002a), “I-İ Chih-i / I-İ Fa-i ve “Beş Tuzak”, (Çinlilerin Hunları Yıkma İçin Uyguladıkları Temel Stratejiler), *Türkler Ansiklopedisi*, (C: 1, ss. 729-742), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Tezcan, Mehmet (2002b), “Eski Türklerde Budizm Örneğine Göre Din-devlet İlişkileri (IV.-V. Yüzyıllarda Kuzey Çin’deki Yabancılar ” [Bildiri], *On Dördüncü Türk Tarih Kongresi Bildirileri C: 1*, 09-13 Eylül 2002 Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, ss. 113-173.
- Tızlak, Fahrettin (2002), “Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik”, *Türkler Ansiklopedisi*, (C: 7, ss. 407- 414), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Togan, İsenbike, Kara, Gülnar ve Baysal, Cahide, (2006) *Çin Kaynaklarında Türkler, Eski T’ang Tarihi, Bölüm 94/a Türkler Bölümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Togan, Zeki Velidî (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, C: 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul.
- Tural Osman vd. (2007), *Geçmişten Günümüze Posta Teşkilatı*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları: Ankara.
- Turan, Osman (1969), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, C: 1, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları: İstanbul.
- Turan, Şerafettin (2014), *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Türker, Nurcan (2015), “Han Hanedanlığı Döneminde Rehin Sistemi” , *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C: 4, S: 2, ss.455-467.
- Türker, Nurcan (2013a), “ Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla Yürütülen He Qin Politikası (Akrabalık ile Sağlanan Barış Politikası)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Türker, Nurcan (2013b), “He Qin Politikası Çerçevesinde Hun-Çin İlişkileri ve Wang Zhao Jun” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C: II, S: 2, ss.215-229.
- Uyar, Mustafa (2005), “Hinduşah Nahçıvani’ye Ait Düstur el-Kâtip fi-Ta’yin el-Meratib Adlı Eserde Casusluk Anlayışı”, *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 24 S: 38 ss.281-289.
- Yakın, Aziz (1969), *İstihbarat, Casusluk ve Casuslukla Mücadele*, Dışişleri Akademisi Yayınları: Ankara.
- Yatsenko, Sergei (2002), “Vusunlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, (C: 1, ss. 776-781), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (2015), *Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Ayfa Yayınları: İstanbul.
- Yıldırım, Kürşat (2011), “*Bugünkü Doğu Türkistan Coğrafyasında Kurulan Şehir Devletleri ile Çin Arasındaki Münasebetler*”,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım Kürşat (2012), “Başlangıcından II. Yüzyılın Ortalarına Kadar Doğu Türkistan ile Çin Münasebetlerine Genel Bir Bakış” *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: 2, S: 3, ss.123-156.
- Yıldırım Kürşat (2015), “İlk Çin Yıllıklarında Geçen Doğu Türkistan Tarihine Dair Bazı Hususi Terimler II”, *Avrasya Terim Dergisi*, C: 3, S: 1, ss.22-26.
- Yıldırım, Kürşat (2018), “Tunguz Halkı Üzerine Araştırmalar II”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C: 118, S: 233, ss.11-26.
- Yılmaz, Metin (2001), *Hız. Peygamber Döneminde İstihbarat*, Siyer Yayınları: İstanbul.
- Yusuf Has Hacib (2006), *Kutadgu Bilig*, (Çev.Reşit Rahmeti Arat), Kabalcı Yayınları:İstanbul.
- Yüksel, Ahmet (2013) “*II. Mahmud Devrinde Osmanlı İstihbaratı*”, Kitap Yayınları: İstanbul.
- Zelyut, Rıza (2008), *Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği*, Fark Yayınları: Ankara.
- Ziyai, Alimcan (2010), “Orijinal Çin Kaynaklarına Göre Hun-Türk Tarihi I”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: 30, S: 3, ss. 895-912.

EKLER

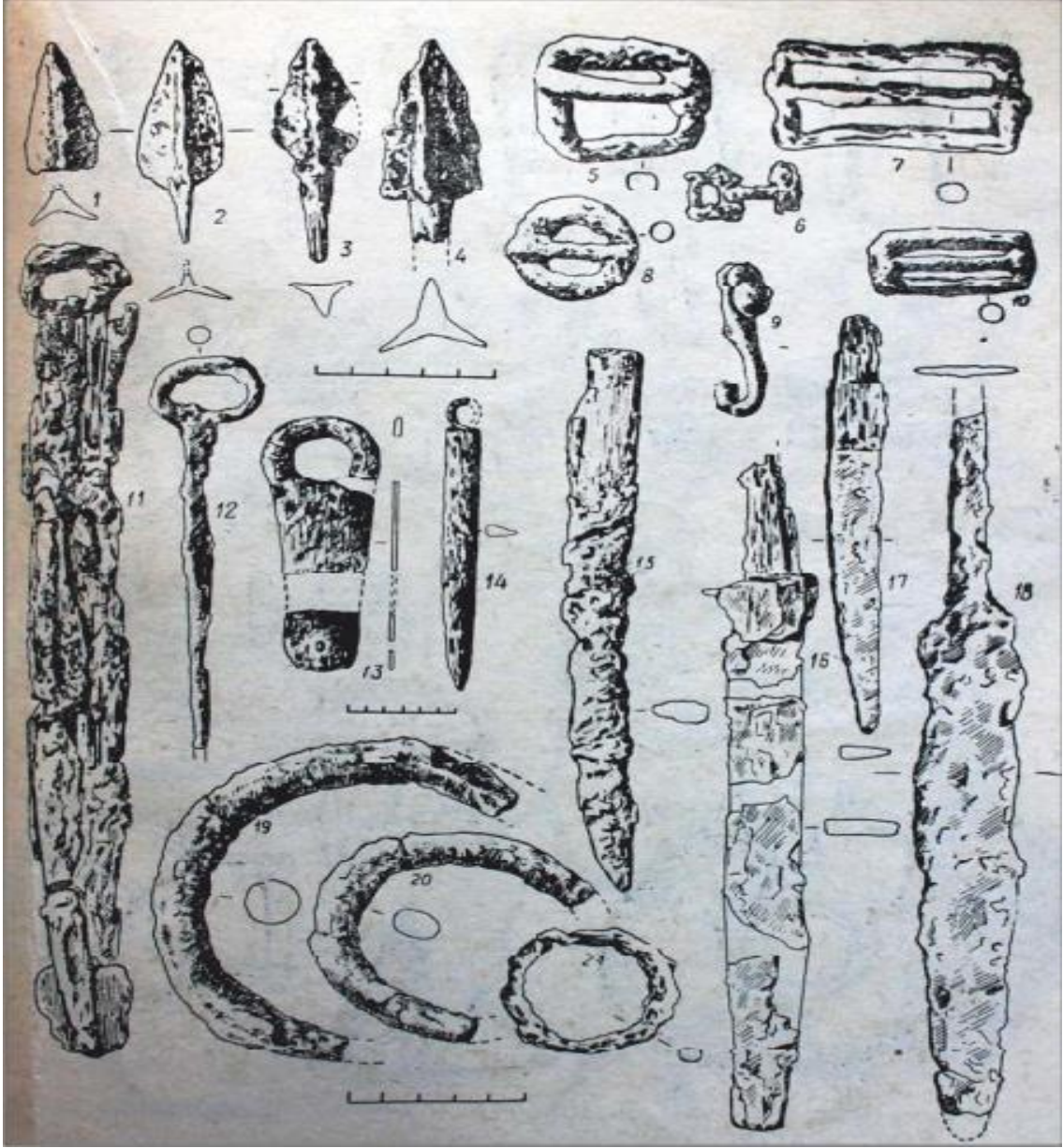
Resim 1: Elçiler

Kaynak: Eren 2013: 94.

Resim 2: Ünlü Çin Prensesi Wang Zhao Jun

Kaynak: Türker, 2013:224.

Resim 3: Hunların Kullandığı Savaş Aletleri

Kaynak: Kalan, 2012:16.

Tablo 1: Çin İle Göktürk Devleti Arasında Gelip Giden Elçi Tablosu:

Devlet Dönemleri	Çin'e Giden Türk Elçi Sayısı	Çinden Gelen Elçi Sayısı	Yapılan Savaşların Sayısı
I.Göktürk Kağanlığı (552-583)	27	20	14
Doğu ve Batı Kağanlıkları (583-630)	45	35	79
Toplam	72	55	93
Ara Dönem (630-684)	7	5	11
II. Göktürk Kağanlığı (684-740)	19	16	35

Kaynak: Divitçioğlu, 2016:266.

ÖZ GEÇMİŞ

Mürşit AKBULUT, 20.12.1984 yılında Isparta'nın Şarkikaraağaç ilçesinde doğdu. Lise eğitimini aynı ilçede tamamlayarak, 2002 yılında Konya Selçuk Üniversitesi Tarih Öğretmenliği Bölümüne kayıt oldu. Haziran 2007'de mezun olduktan sonra, 2007-2008 yıllarında özel bir dershanede tarih öğretmeni olarak görev yaptı. 2008-2009 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Projesi Kapsamında İstanbul Küçükçekmece Belediyesi Cennet Kültür ve Sanat Merkezi'nde ve Bahçelievler Belediyesi Kültür ve Sanat Merkezi'nde Osmanlı Türkçesi uzman öğretici olarak çalıştı. Eylül 2014 yılında Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2010 yılından bu yana özel bir şirkette yönetici olarak çalışan Akbulut, evli ve bir çocuk babasıdır.